

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ЧУПРУН ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ

УДК 347.91

ДИСЕРТАЦІЯ

ІМУНІТЕТИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Галузь знань 08 Право
Спеціальність 081 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Є. В. Чупрун

Науковий керівник –
Кройтор Володимир Андрійович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Чупрун Є. В. Імунітети в цивільному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право в галузі знань 08 Право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2025.

У роботі вперше в Україні здійснено комплексне теоретичне дослідження інституту імунітетів у цивільному судочинстві: визначено стан наукової розробки проблеми; окреслено методологію дослідження; визначено сутність імунітетів у цивільному судочинстві України; досліджено імунітети в цивільному судочинстві як категорію цивільного процесуального права; окреслено місце категорії «імунітет у цивільному процесуальному праві» серед інших суміжних категорій цивільного судочинства; здійснено класифікацію імунітетів у цивільному судочинстві; зроблено акцент на особливостях правореалізації та правозастосуванні окремих видів імунітетів у цивільному судочинстві (імунітет свідка в цивільному судочинстві, імунітети, що врегульовані нормами міжнародного права та релігійний імунітет щодо священників).

У першому розділі дисертації розглянуто: стан наукової розробки проблеми імунітетів у цивільному судочинстві України; методологічні основи наукового дослідження сутності імунітетів у цивільному судочинстві України; еволюцію правового регулювання імунітетів у цивільному судочинстві України. В роботі обґрунтовано, що у галузі цивільного процесуального права теоретичні засади існування імунітетів в цивільному судочинстві досліджено недостатньо. Досліджено наявні публікації вітчизняних вчених, присвячені цьому питанню. Здійснено дайджест праць українських цивілістів-процесуалістів, присвячених різнобічним аспектам проблеми імунітетів у цивільному судочинстві, а також з'ясовано, що стан наукової думки щодо імунітетів у цивільному судочинстві є релевантним із запитами (потребами) часу.

У другому розділі дисертації розглянуто сутність і значення імунітетів у цивільному процесуальному праві та проблема їх класифікації. Надано визначення поняття імунітетів у цивільному процесуальному праві. Імунітети в цивільному процесуальному праві пропонується визначити як систему норм, що утворює окремий міжгалузевий правовий інститут, притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві. Він створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають, шляхом зазначення своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які випливають з її правового статусу, та є гарантією суспільно корисної діяльності, а також сприяє виконанню певних обов'язків.

Дослідження проблематики класифікації імунітетів у цивільному процесуальному праві дозволило прийти до висновку, що будь-які класифікації певних правових категорій, завжди будуть умовними і в більшій або меншій мірі суб'єктивними. Відповідні класифікації можуть відігравати істотну роль в удосконаленні поняттєвого апарату імунітетів у цивільному судочинстві. Отримати результати класифікації імунітетів у цивільному судочинстві, що можуть мати практичне та теоретичне значення, дозволяє використання системно-структурного методу наукового пізнання. В роботі визначено існуючі класифікації імунітетів у цивільному судочинстві: (*внутрішній і зовнішній імунітет* (враховуючи прояв внутрішніх та зовнішніх елементів імунітету); *необмежені та обмежені* (за обсягом дії правових імунітетів); *обов'язковий (абсолютний) і факультативний* (критерієм виступає обов'язковість його застосування); *особистий безпосередній імунітет та опосередкований законний імунітет* (критерієм розмежування імунітету за певними видами може бути наявність суб'єктивного права відмовитися свідчити проти себе та/або своїх близьких, родичів тощо); *імперативний та диспозитивний; особистісний імунітет та професійний імунітет* (за характером правового інтересу) та ін. Для виконання завдань, які зазначено у дисертаційному дослідженні найбільш

прийнятною є дослідження імунітетів, які закріплено вітчизняним законодавством, та імунітети, що врегульовані нормами міжнародного права. Така класифікація, зокрема, дозволяє виокремити необхідність дослідження саме імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права, зважаючи на сучасний стан, пов'язаний зі збройною агресією РФ проти України.

У третьому розділі дисертації дана характеристика окремих видів імунітетів у цивільному процесуальному праві. Зокрема, автором детально розглянута проблематика поняття та значення імунітетів свідка в цивільному судочинстві. Так в роботі обґрунтовано авторське визначення імунітету свідка в цивільному судочинстві як одного з видів імунітетів у цивільному процесуальному праві, відповідно до якого фізична особа, яка підлягає допиту як свідок, звільняється від загального обов'язку давати показання в суді, що проявляється у суб'єктивному праві відмовитися давати показання у формі заборони допиту свідків у випадках, установлених цивільним процесуальним законодавством, та є важливою гарантією залучення громадськості (свідків) до процесу вирішення цивільних спорів.

Важливою частиною роботи є розгляд проблематики імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права. Так, в дисертації обґрунтовано положення про те, що принцип абсолютного імунітету держави (який достатньо добре було досліджено в класичній міжнародній правовій доктрині) поступово втрачає своє значення. Нині він замінюється підходом, заснованим на засадах теорії нормативної ієрархії (це проявляється в пріоритеті над імунітетом держави імперативних норм міжнародного права про заборону злочинів проти людяності тощо) або колективної користі для глобальної спільноти над суверенітетом (коли захищеними мають бути дії держави у випадку, якщо вони не спричиняють шкоду міжнародним відносинам). Правові гарантії незалежності суб'єкта у зв'язку із суверенітетом мають бути збалансовані з порушенням інтересів суб'єкта міжнародних відносин, обмеженням прав людини задля недопущення свавілля щодо окремої особи.

Автором також розвинуто положення про те, що динаміка міжнародної практики та міжнародного правосуддя свідчить про обмеження імунітету держав не лише на підставі конвенційних положень, а й міжнародного звичаєвого права. У зв'язку з цим функціональний імунітет має певну диференціацію, яка заснована на наявності чи відсутності умов застосування імунітету, серед яких приєднання до Конвенції 1972 року, чітко виражена домовленість або згода, відмова від імунітету, характер відносин тощо. Зокрема, умовним є судовий імунітет у справах, у яких належить вирішити, чи пов'язані вони зі здійсненням суверенних повноважень держави, відповідністю теорії нормативної ієрархії тощо, що передбачає певний ступінь розсуду з боку суду і може викликати проблеми в ході правозастосування зазначеного положення на практиці.

Окремо в дисертації розглянута проблематика релігійного імунітету щодо священників, який, на думку автора, є одним з видів імунітету свідка. Нині імунітет свідка поширюється на священнослужителів тільки в частині, яка стосується відомостей, довірених їм лише під час такого таїнства, як сповідь (п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України). Це обмеження ґрунтується на положенні ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», відповідно до якого ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді вірян. В дисертації розвинуто положення про те, що забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосуються тільки священнослужителів, які обов'язково повинні офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку. Також автором розвинута позиція про те, що забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосується не всіх «священнослужителів» або «кліриків», а лише єпископів і пресвітерів, які наділені правом звершувати таїнства, зокрема й таїнство сповіді. Диякони жодних таїнств та обрядів самостійно не відправляють, а лише допомагають у цьому єпископу чи

священнику. Наявність права відправлення таїнства сповіді залежить від того, до якого ієрархічного ступеня належить священнослужитель.

На думку автора, підхід законодавця стосовно звільнення священнослужителів від давання показань саме під час сповіді знаходиться в протиріччі з конституційним принципом рівності всіх перед законом і судом. Згідно зі ст. 24 Конституції України усі рівні перед законом і судом. Відповідно до положень наведеної конституційної норми заборонено обмеження прав осіб за ознакою релігійної належності. Певним розв'язанням цієї проблеми може бути використання положення п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 р., відповідно до якого, за загальним правилом, не могли бути допитаними як свідки священнослужителі з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності. Такий підхід дозволяє вирішити виявлені проблеми щодо врегулювання імунітету свідка священнослужителів у цивільному процесуальному праві.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що їх можна застосувати:

а) у науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку сучасної науки цивільного процесуального права;

б) у законотворчій діяльності – для реформування положень чинного ЦПК України;

в) у правозастосовній діяльності – під час розгляду та вирішення справ за правилами цивільного судочинства;

г) у навчально-методичній роботі – при викладанні й підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з курсів «Цивільний процес», «Сучасні проблеми цивільного судочинства України».

За результатами проведеного дослідження зроблено висновки та сформульовано зміни до чинного цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: цивільне судочинство, суд, судовий розгляд, рівноправність, вирішення спорів, імунітет, правовий імунітет, юрисдикційний імунітет, імунітет держави, імунітети в цивільному процесуальному праві,

свідок, імунітет свідка, імунітети в міжнародному праві, імунітет адвоката, судовий імунітет.

SUMMARY

Chuprun Ye. V. Immunities within Civil Legal Proceedings. – Qualifying scientific work as the manuscript.

The thesis for PhD degree by the specialty 081 “Jurisprudence” in the field of knowledge 08 “Law”. Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2025.

The author of the work has carried out the first in Ukraine comprehensive theoretical research of the institution of immunities in civil legal proceedings: the problem’s scientific development status has been determined; the research methodology has been outlined; the essence of immunities in civil legal proceedings of Ukraine has been determined; immunities within civil legal proceedings have been studied as the category of civil procedural law; the place of the category of “immunity in civil procedural law” has been outlined among other related categories of civil legal proceedings; the classification of immunities in civil legal proceedings has been accomplished; the author has focused on peculiarities of enforcement and legal enforcement of certain types of immunities in civil legal proceedings (witness immunity in civil legal proceedings, immunities regulated by the norms of international law and religious immunity in regard to priests).

The first section of the dissertation is focused on studying the status of scientific development of the problem of immunities in civil legal proceedings of Ukraine, the methodological framework of scientific study of the essence of immunities in civil legal proceedings of Ukraine, the evolution of legal regulation of immunities in civil legal proceedings of Ukraine. It is argued that theoretical principles of immunities’ existence is not sufficiently researched in this area. The available publications of domestic authors on this issue have been studied. The author has accomplished the digest of the works by Ukrainian experts in civil procedural law focused on the diverse aspects of the immunity problem in civil legal proceedings and has clarified that the

status of scientific thought on immunities in civil legal proceedings is relevant with the current requests (needs).

The essence and importance of immunities in civil procedural law, as well as the problem of their classification have been considered in the second section of the dissertation. The definition of immunities in civil procedural law has been provided. The author has suggested to define immunities in civil procedural law as the system of norms that forms a separate inter-sectoral legal institution – immunities in civil procedural law inherent in a specific range of persons, whose list is contained in both international and national legislation, which creates a special legal regime for entities having it by indicating peculiar exceptions to the general legal status, which exempt a person from performing certain duties or from responsibility for certain actions arising from the person's legal status, and being a guarantee of socially useful activities contributing to the performance of certain duties.

The researched problems of classifying immunities in civil procedural law make it possible to conclude that any classifications of certain legal categories are always conditional and more or less subjective. Appropriate classifications can play a significant role in improving the conceptual apparatus of immunities in civil legal proceedings. The usage of the systematic and structural method of scientific cognition allows us to obtain the results of the classification of immunities in civil legal proceedings, which may be of practical and theoretical importance. The author of the work has determined that existing classifications of immunities in civil legal proceedings (*internal and external immunity* (given the manifestation of internal and external elements of the immunity) may be grouped into: *unlimited and limited* (according to legal immunities' scope of action); *mandatory (absolute)* and *optional* (depending on the obligation of its application); *personal direct immunity* and *indirect legal immunity* (the criterion of the demarcation of a witness immunity by certain types should be the existence of equitable right (legal capacity) to refuse to testify against oneself and / or family members, relatives, etc.); *imperative* and *dispositive*; *personal immunity* and *professional immunity* (in accordance with the nature of the legal interest), etc. To fulfill the tasks specified in the dissertation research, it is mostly

acceptable to study immunities enshrined in domestic legislation and immunities regulated by the norms of international law. Such a classification, in particular, allows us to single out the need to study immunities that are regulated by the norms of international law, given the current situation related to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The characteristics of certain types of immunities in civil procedural law are provided in the third section of the dissertation.

In particular, the author has studied in details the concept and importance of a witness immunities in civil legal proceedings. Thus, the author has substantiated own definition of a witness immunity in civil legal proceedings as one of the types of immunities in civil procedural law, according to which an individual, who is subject to interrogation as a witness, is exempted from a general obligation to testify in the court, which is manifested in the right to refuse of providing testimony in the form of prohibition to interrogate witnesses in cases established by civil procedural law, and is an important guarantee of involving the public (witnesses) to the process of resolving civil disputes.

An important part of the work is the consideration of immunities' issues regulated by the norms of international law. In particular, the author of the dissertation has substantiated that the principle of absolute act-of-state doctrine as a manifestation of classical international legal doctrine gradually loses its importance, being replaced by the approach based on the principles of the theory of normative hierarchy (priority of imperative norms of international law on the prohibition of crimes against humanity, etc. over act-of-state doctrine) or collective benefit for the global community over sovereignty, when state actions should be protected, if they do not cause harm to international relations. Besides, the legal guarantees of a subject's independence in regard to sovereignty and the relevant legal incentives should be balanced with the violation of interests of the subject of international relations, restriction of human rights in order to prevent arbitrariness against an individual.

The author has also developed the provision that the dynamics of international practice and international justice testifies to the restriction of act-of-state doctrine not

only on the basis of conventional provisions, but also on customary law. In this regard, functional immunity has certain differentiation, which is based on the presence or absence of conditions for applying the immunity, including accession to the 1972 Convention, clearly expressed agreement or consent, refusal from immunity, nature of relations, etc. Thus, judicial immunity is conditional in cases where it should be decided whether they are related to the exercise of the state's sovereign powers, the compliance of theory with normative hierarchy, etc., which stipulates a certain degree of discretion by the court and may cause problems in the course of applying this provision in practice.

The problem of religious immunity on priests, which according to the author is one of the types of a witness immunity, has been separately studied in the dissertation. A witness immunity is currently extended to ministers only in part related to information entrusted to them only during such a sacrament as confession (paragraph 2 of Part 1 of the Art. 70 of the Civil Procedural Code of Ukraine). This restriction is based on the provision of Part 5 of the Art. 3 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations in Ukraine", according to which no one has the right to require from ministers information they receive in the course of confession of the believers. The author of the dissertation has developed the provision that providing secrecy of confession (religious immunity on priests) is only related to ministers who must officially belong to any religious organization (parish, monastery, etc.), whose Articles are registered in accordance with the procedure established by law. The author has also developed the position that providing secrecy of confession (religious immunity on priests) is related not to all "ministers" or "churchmen", but only bishops and presbyters who are empowered to carry out the sacraments, in particular the sacrament of confession. The deacons do not send any sacraments and rituals on their own, but only help a bishop or a priest. The existence of the right to send the sacrament of confession depends on the hierarchical degree of a churchman.

According to the author, the legislative approach to release a churchman from giving testimony during confession contradicts the constitutional equality principle before the law and court. Everyone is equal before law and court according to the

Art. 24 of the Constitution of Ukraine. Considering the provisions of the above constitutional norm, restriction of the rights of persons on the basis of religious affiliation is prohibited. The usage of the provision of paragraph 1 of Part 1 of the Art. 69 of the Civil Procedural Code of Ukraine of 1960 may be a solution to this problem, when churchmen, according to a general rule, can not be interrogated as witnesses about something being entrusted to them or they were aware of in the course of their professional activity. Such an approach allows us to solve the identified problems and contradictions on regulating a witness immunity of churchmen within civil legal proceedings.

The practical value of the obtained results is that they can be applied:

- a) in the scientific-research area – for further development of modern civil procedural law science;
- b) in legislation issuing – for reforming the provisions of the current Civil Procedural Code of Ukraine;
- c) in law-enforcement activity – while hearing and resolving cases under civil proceedings rules;
- d) in teaching and guiding – when teaching and preparing textbooks, manuals and methodological recommendations on the courses of “Civil Procedure”, “Modern Problems of Civil Legal Proceedings of Ukraine”.

According to the results of the conducted research the author has made conclusions and has formulated amendments to the current civil procedural legislation.

Key words: civil legal proceedings, court, court hearing, equality, dispute resolution, privilege, legal privilege, jurisdictional immunity, act-of-state doctrine, privilege in civil procedural law, witness, witness immunity, immunities within international law, defence attorney immunity, judicial immunity.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях України:

1. Чупрун Є. В. Проблема визначення поняття та значення імунітету свідка у цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 73–83. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.11>
2. Чупрун Є. В. Імунітети свідка у цивільному судочинстві та їх класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 152–156. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/35>
3. Чупрун Є. В. Релігійний імунітет у цивільному процесуальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. Вип. 59. С. 43–48. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.9>
4. Чупрун Є. В. Імунітети, врегульовані нормами міжнародного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 42–47. URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.8>

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

1. Чупрун Є. В. Показання свідків у цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 травня 2020 р.)* / МВС України, Харків: ХНУВС, 2020. С. 295–298.
2. Чупрун Є. В. Врахування позитивного практичного досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 02 березня 2021 р.)*; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2021. С. 460–461.
3. Чупрун Є. В. Визначення значення категорії «імунітет свідка» в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Ірпінь,*

26 жовтня 2021 р.). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2021. С. 50–52.

4. Чупрун Є. В. Сутність імунітету свідка у цивільному судочинстві. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.)* / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці: 2021. С. 277–279.

5. Чупрун Є. В. Загальна характеристика субінституту імунітету свідка у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 травня 2022 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, 2022. С. 291–294.

6. Чупрун Є. В. Види імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав: матеріали тези наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 12 січня 2024 р.)*. Харків: Право, 2024. С. 201–204.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІМУНІТЕТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	27
1.1. Стан наукової розробки проблеми імунітетів у цивільному судочинстві.....	27
1.2. Методологічні основи наукового дослідження сутності імунітетів у цивільному судочинстві	42
1.3. Еволюція правового регулювання імунітетів у цивільному судочинстві.....	53
Висновки до розділу 1.....	59
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ІМУНІТЕТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	62
2.1. Категорія «імунітет у цивільному процесуальному праві» та її значення в цивільному судочинстві.....	62
2.2. Класифікація імунітетів у цивільному процесуальному праві.....	79
Висновки до розділу 2.....	84
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ІМУНІТЕТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	89
3.1. Особливості імунітету свідка в цивільному судочинстві.....	89
3.2. Особливості імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права.....	119
3.3. Особливості релігійного імунітету щодо священників.....	133
Висновки до розділу 3.....	145
ВИСНОВКИ.....	150
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	156
ДОДАТКИ.....	182

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВС – Верховний Суд
- ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України
- ЄС – Європейський Союз
- ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
- Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (*ратифікована Україною 17.07.1997*)
- КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України
- КЗпП України – Кодекс законів про працю України
- КМРЕ – Комітет Міністрів Ради Європи
- КС України – Конституційний Суд України
- Пленум ВСС України – Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ
- СК України – Сімейний кодекс України
- ЦК України – Цивільний кодекс України
- ЦПК УРСР – Цивільний процесуальний кодекс Української РСР
- ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 (*в редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII (зі змінами)*)

ВСТУП

Обґрунтування теми дисертаційного дослідження. У Конституції України визначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Правова держава не лише гарантує особам дотримання основних прав та свобод громадян, а й наявність дієвого механізму реалізації цих прав в державі.

Реформа в Україні цивільного процесуального законодавства, яка ознаменувалася розробкою та прийняттям нового ЦПК України і яка не припиняється й до нині, вимагає не тільки осмислення, а й корінних змін у правосвідомості науковців, правозастосовників і суспільства в цілому.

Нова правова реальність, що формується в державі, вимагає перегляду багатьох уявлень про сутність окремих цивільних процесуальних інститутів, що перешкоджають їх ефективній реалізації. Зокрема, це стосується й такого інституту цивільного процесуального права як імунітети в цивільному судочинстві.

Комплексний характер проблеми реалізації імунітетів у цивільному судочинстві зобов'язує звернути увагу на актуальність даного питання у кількох аспектах, кожен з яких висвітлює різні площини значущості та необхідності наукових розробок у цьому напрямі.

Соціально-аксіологічний аспект актуальності теми полягає у сприйнятті соціальної цінності цивільного судочинства як дієвої форми справедливого вирішення цивільного спору, а також захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Одним із засобів такого захисту і є інститут імунітетів у цивільному судочинстві, який насамперед враховує соціально-аксіологічний чинник, тобто, відповідне положення та цінність особи, яке вона займає в суспільстві загалом чи в певній його частині поза межами цивільного судочинства (вид професійної діяльності, обіймана посада, родинні стосунки тощо). Врахування

цього чинника у цивільному судочинстві забезпечує дотримання балансу публічних і приватних інтересів та ефективного виконання його завдань.

Нормативно-правовий аспект актуальності теми зумовлений тим, що закріплена Конституцією України пріоритетність інтересів людини і громадянина може знайти втілення в реальних цивільних процесуальних відносинах лише за умови повного та якісного нормативного відображення у системі правових приписів відповідної галузі права.

Крім того, цей аспект зумовлений і низкою принципів новачій законодавчого врегулювання імунітетів у цивільному судочинстві, що зі свого боку спонукає до необхідності їх докладного аналізу і внесення пропозицій щодо вдосконалення окремих з них.

Доктринальний аспект актуальності теми зумовлений тим, що у вітчизняній цивільній процесуальній науці з моменту прийняття нового ЦПК України і до сьогодні відсутні монографічні наукові роботи, присвячені саме проблемі реалізації імунітетів у межах цивільного судочинства.

Все вищезазначене зумовлює необхідність проведення наукового дослідження проблеми реалізації імунітетів у межах цивільного судочинства на рівні дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» в галузі знань 08 «Право».

Ступінь наукової розробленості проблеми. На сьогодні проблема реалізації імунітетів у межах цивільного судочинства ще не зазнала комплексного і системного аналізу. Окремим питанням обраної тематики приділена увага у роботах таких учених, як: О. Г. Бортнік, О. В. Гетманцева, К. В. Гусарова, А. Г. Дідук, Ю. М. Жорнокуя, В. А. Кройтора, О. І. Сліпченка, Т. В. Степаненко, Е. В. Твердохліб, А. С. Штефан та інших дослідників.

Разом з тим маємо зазначити, що єдиного підходу ані на науковому рівні, ані в практико-прикладній площині досі не вироблено.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. п. 13.3, 13.9 Основних напрямів наукових досліджень ХНУВС на 2021–2024 роки (рішення Вченої

ради ХНУВС від 28.08.2021 р., протокол № 7), п. 13.1 Основних напрямів наукових досліджень ХНУВС на 2025–2029 роки (рішення Вченої ради ХНУВС від 27.09.2024 р., протокол № 2), Тематика наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025 – 2029 роки та Теми науково-дослідних робіт з державною реєстрацією «Сучасні проблеми здійснення та захисту цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних відносин» (01.2023 р. – 12.2028 р.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 9 від 24 листопада 2020 р.).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є виявлення, поставлення та вирішення комплексу теоретичних і практичних проблем щодо сутності імунітетів у цивільному судочинстві України.

Для досягнення цієї мети необхідно послідовно вирішити такі завдання:

- визначити стан дослідження імунітетів у цивільному судочинстві;
- розглянути методологію дослідження імунітетів у цивільному судочинстві;
- визначити поняття та дослідити сутність імунітетів у цивільному судочинстві;
- визначити класифікацію імунітетів у цивільному судочинстві;
- розглянути особливості правового імунітету представника в цивільному судочинстві;
- дослідити специфіку правового визначення імунітету свідка в цивільному судочинстві;
- визначити правовий порядок дотримання міжнародно-правових імунітетів у цивільному судочинстві.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні відносини, що виникають під час реалізації імунітетів у межах цивільного судочинства.

Предметом дослідження – є імунітети в цивільному судочинстві України.

Методи дослідження визначаються метою та дослідницькими завданнями.

Так, діалектичний метод застосовано для характеристики імунітетів як категорії цивільного процесуального права, а також співвідношення з іншими категоріями цивільного процесуального права. Цей метод сприяє дослідженню окресленої проблематики в динаміці, дозволить виявити взаємозв'язок і взаємозумовленість теоретичних засад об'єкта дослідження проблематики імунітетів у цивільному судочинстві. Використання діалектичного методу зумовлене також постійними змінами у сфері суспільних відносин, що необхідно враховувати при їх дослідженні (підрозділ 2.1 дисертації).

Важливе місце у роботі відводиться використанню системно-структурного методу, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, що обумовлено тим, що інститут імунітетів у цивільному судочинстві тісно пов'язаний з імунітетами в інших видах судочинства (кримінальному, адміністративному та господарському судочинствах) (підрозділ 2.1 дисертації).

У результаті такого порівняльно-правового методу сформульовано висновок, що наявність в розвинутих демократичних державах інституту імунітету в цивільному судочинстві може слугувати певним стандартом цивільного судочинства (підрозділ 2.1 дисертації).

Розвиток наукових поглядів, як частини доктрини цивільного процесуального права, на проблему «імунітети в цивільному судочинстві України» протягом різних історичних періодів розвитку вітчизняної науки цивільного процесу досліджено завдяки історико-правового методу (підрозділ 1.3 дисертації).

Методи аналізу і синтезу дозволили узагальнити підходи до розуміння сутності імунітетів як категорії цивільного процесуального права (розділи 2 та

З дисертації).

Антропологічний підхід дозволить розглянути конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, та його реалізацію, зокрема, в цивільному судочинстві (іmunітет свідка в цивільному судочинстві) крізь призму особи, якій воно належить (підрозділ 3.1 дисертації).

Особливо важливе значення для теоретико-методологічного дослідження іmunітетів у цивільному судочинстві має аксіологічний (ціннісний) підхід, за допомогою якого категорія іmunітетів розглядається крізь призму загальнолюдських фундаментальних цінностей (підрозділ 2.1 дисертації).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні науковим дослідженням інституту іmunітету в цивільному судочинстві, на основі якого розроблено та внесено низку нових положень та пропозицій щодо його нормативного забезпечення, змістовного визначення та функціонування в цивільному процесуальному праві України.

У результаті проведеного дисертаційного дослідження вперше сформульовано, а також додатково обґрунтовано та аргументовано наступні положення:

вперше:

– обґрунтовано авторське визначення поняття іmunітету свідка в цивільному судочинстві як одного з видів іmunітетів у цивільному процесуальному праві, відповідно до якого фізична особа, яка підлягає допиту як свідок, звільняється від загального обов'язку давати показання в суді, що проявляється у праві відмовитися давати показання у формі заборони допиту свідків у випадках, установлених цивільним процесуальним законодавством, та є важливою гарантією залучення громадськості (свідків) до процесу вирішення цивільних спорів;

– обґрунтування підстав співвідношення правових категорій «іmunітети в цивільному судочинстві» та «принципи цивільного судочинства».

Імунітети в цивільному судочинстві є певним виключенням з принципів цивільного судочинства. Існування у цивільному судочинстві України імунітетів є усвідомленим відступом від принципу рівності громадян перед законом і судом та принципу процесуальної рівноправності сторін. Імунітети в цивільному судочинстві зачіпають найважливіші аспекти забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, з чого випливає усвідомлення важливості впливу встановлених правил про імунітети на існуючу правову систему України.

Зокрема, такий вплив проявляється в тому, що кожен імунітет у цивільному судочинстві є виключенням із якого-небудь принципу цивільного процесуального права (а може і з низки принципів). Вважаємо, що є всі підстави вважати, що встановлені імунітети в цивільному судочинстві встановлюють певні виключення насамперед з принципів рівності громадян перед законом і судом та принципу процесуальної рівноправності сторін. При чому такі виключення повинні бути переконливо обґрунтовані, оскільки необґрунтоване встановлення імунітету може завадити досягненню встановлених частиною першою ст. 2 ЦПК України мети та завдань цивільного судочинства;

– *обґрунтовано положення про те, що принцип абсолютного імунітету держави як прояв класичної міжнародної правової доктрини поступово втрачає своє значення, замінюючись підходом, заснованим на засадах теорії нормативної ієрархії (що проявляється в пріоритеті над імунітетом держави імперативних норм міжнародного права про заборону злочинів проти людяності тощо) або колективної користі для глобальної спільноти над суверенітетом (що проявляється в ситуації коли захищеними мають бути дії держави у випадку, якщо вони не спричиняють шкоду міжнародним відносинам). Правові гарантії незалежності суб'єкта у зв'язку із суверенітетом мають бути збалансовані з порушенням інтересів суб'єкта міжнародних відносин, обмеженням прав людини задля недопущення свавілля щодо окремої особи;*

удосконалено:

– *визначення місця правового імунітету в системі права, зокрема він є комплексним міжгалузевим інститутом – механізмом захисту права, системою правових норм, породжених об’єктивним правом держави. Характеристика імунітету в цивільному процесуальному праві як міжгалузевої категорії пов’язується з тим, що вона має суттєве значення для низки галузей права, насамперед для процесуальних галузей права, так як свідки відіграють важливу роль у досягненні цілей кримінального, цивільного, господарського та адміністративного судочинства, і у зв’язку з цим наділені широким колом процесуальних прав, що забезпечують вільний та безперешкодний виклад ними відомостей про обставини, які підлягають доказуванню під час відповідного виду судочинства;*

– *розуміння суттєвих ознак поняття імунітету в цивільному процесуальному праві: це система норм, яка утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – імунітетів у цивільному процесуальному праві; імунітет у цивільному судочинстві притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві; імунітет у цивільному судочинстві створює особливий правовий режим для суб’єктів, які його мають, шляхом зазначення своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов’язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу; імунітет у цивільному судочинстві є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов’язків;*

– *поняття імунітету в цивільному процесуальному праві, який пропонується визначити як систему норм, що утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – імунітетів у цивільному процесуальному праві, притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві, що створює особливий правовий режим для суб’єктів, які його мають, шляхом зазначення своєрідних*

винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу, та є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків;

– *положення* про те, що динаміка подальшого розвитку міжнародної практики та міжнародного правосуддя свідчить про обмеження імунітету держав не лише на підставі конвенційних положень, а й міжнародного звичаєвого права. У зв'язку з цим функціональний імунітет має певну диференціацію, яка заснована на наявності чи відсутності умов застосування правових імунітетів, серед яких приєднання до Конвенції 1972 р., ясно виражена домовленість або згода, відмова від імунітету, характер відносин тощо. Так, умовним є судовий імунітет у справах, у яких належить вирішити, чи пов'язані вони зі здійсненням суверенних повноважень держави, відповідністю теорії нормативної ієрархії тощо, що передбачає певний ступінь розсуду з боку суду і може викликати проблеми в ході застосування цього положення на практиці;

– *законодавчий підхід* стосовно звільнення священнослужителів від давання показань під час саме сповіді суперечить конституційному принципу рівності всіх перед законом і судом. Згідно зі ст. 24 Конституції України усі рівні перед законом і судом. Відповідно до положень наведеної конституційної норми заборонено обмеження прав осіб за ознакою релігійної належності. Певним розв'язанням цієї проблеми може бути використання положення п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 р., відповідно до якого, за загальним правилом, не могли бути допитаними як свідки священнослужителі з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності. Такий підхід дозволяє вирішити виявлені проблеми та протиріччя щодо врегулювання імунітету свідка священнослужителів у цивільному судочинстві.

Набули подальшого розвитку:

положення про існуючі класифікації імунітетів у цивільному судочинстві: (внутрішній і зовнішній імунітет (враховуючи прояв внутрішніх та зовнішніх

елементів імунітету); *необмежені* та *обмежені* (за обсягом дії правових імунітетів); *обов'язковий (абсолютний)* і *факультативний* (в залежності від обов'язковості його застосування); *особистий безпосередній імунітет* та *опосередкований законний імунітет* (критерієм розмежування імунітету свідка за певними видами має бути саме наявність суб'єктивного права (правоздатності) відмовитися свідчити проти себе та/або своїх близьких, родичів тощо); *імперативний* та *диспозитивний*; *особистісний імунітет* і *професійний імунітет* (за характером правового інтересу); за *функціональним призначенням* імунітети в цивільному судочинстві поділяються на: *захисні імунітети, спрямовані на захист особистих прав та інтересів* (наприклад, імунітет свідка щодо дачі показань проти себе та близьких родичів); *представницькі імунітети, пов'язані з виконанням представницьких функцій*; *професійні імунітети, що забезпечують належне виконання професійних обов'язків* (імунітет адвоката, нотаріуса, лікаря); *дипломатичні імунітети, які обумовлені міжнародними відносинами та виконанням дипломатичних функцій*. За сферою процесуальних правовідносин вважаємо обґрунтованим виокремити: *імунітети в сфері юрисдикції*, що повністю або частково виключають можливість відправлення судочинства щодо певних суб'єктів або відносин; *імунітети в сфері виконання судових рішень, які передбачають особливий режим виконання судових рішень або вилучення певного майна з виконавчого провадження*.

Нині найбільш актуальним є дослідження імунітетів, які закріплено вітчизняним законодавством, та імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права. Така класифікація, зокрема, дозволяє виокремити дослідження імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права, зважаючи на сучасний стан, пов'язаний зі збройною агресією РФ проти України;

– *позиція* про те, що імунітет релігійний щодо священнослужителів є одним із різновидів імунітету свідка. Нині імунітет свідка поширюється на священнослужителів тільки в частині, яка стосується відомостей, довірених їм лише під час такого таїнства, як сповідь (п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України). Це

обмеження ґрунтується на положенні ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», відповідно до якого ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді вірян;

– *положення* про забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосуються тільки священнослужителів, які обов'язково повинні офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статус якої зареєстрований в установленому законом порядку;

– *положення* про забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосується не всіх «священнослужителів» або «кліриків», а лише єпископів і пресвітерів, які наділені правом звершувати таїнства, зокрема й таїнство сповіді. Диякони жодних таїнств та обрядів самотійно не відправляють, а лише допомагають у цьому єпископу чи священнику. Наявність права відправлення таїнства сповіді залежить від того, до якого ієрархічного ступеня належить священнослужитель.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові результати та їх обґрунтування, рекомендації практичного характеру, що містяться в дисертації, були оприлюднені на таких науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах, як:

науково-практичній конференції з нагоди святкування Дня науки «*Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*» (м. Харків, 15 травня 2020 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «*Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного*» (м. Харків, 02 березня 2021 р.);

Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «*Актуальні проблеми приватного права*» (м. Ірпінь, 26 жовтня 2021 р.);

V Міжнародній науково-практичній конференції «*Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*» (м. Чернівці, 29 жовтня 2021р.);

науково-практичній конференції, присвяченій 97-й річниці від дня

народження О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 20 травня 2022 р.);

науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті проф. Ч. Н. Азімова «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав» (м. Харків, 12 січня 2024 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 10 наукових публікаціях, з яких: 4 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, 6 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації побудована відповідно до її мети, завдань та предмета дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 183 сторінки. Список використаних джерел включає 238 найменувань та розміщений на 26 сторінках, додатки займають 2 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІМУНІТЕТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Стан наукової розробки проблеми імунітетів у цивільному судочинстві

Успішне вирішення завдань, що стоять сьогодні перед країною в політичній, соціальній і економічній сферах, багато в чому залежить від здійснення правосуддя на засадах верховенства права, що забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Це обумовлює необхідність побудови правової держави, що можливо тільки за умови комплексного та системного реформування всіх сфер суспільного життя, складовою частиною якого є продовження судово-правової реформи [220, с. 198].

Маємо також підтримати позицію К. В. Гусарова про необхідність систематичної ревізії національного законодавства. Вчений справедливо вважає, що: «соціальна та правова спрямованості держави зумовлюють необхідність посилення законодавчого регулювання процедур захисту прав та охоронюваних законом інтересів тих чи інших суб'єктів правовідносин, що мають місце на території України» [57, с. 91].

З прийняттям останнім часом низки змін до чинного цивільного процесуального законодавства ґрунтовного дослідження потребують основні інститути цивільного судочинства. Відповідно є вірним твердженням В. В. Комарова та Т. А. Цувіної про необхідність переосмислення окремих класичних положень доктрини цивільного процесуального права з метою їх відповідності сучасним реаліям [234, с. 197]. При цьому мають враховуватися міжнародні стандарти та позитивний досвід зарубіжних держав з метою запровадження дієвих механізмів і гарантій забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Під час розкриття стану наукової розробки проблеми імунітетів у цивільному судочинстві планується окреслити коло питань, що сформувались у цій сфері наукового дослідження та надати у подальшому власні ефективні та дієві шляхи задля їхнього вирішення.

Слід зауважити, що правовий міжгалузевий інститут імунітетів нині змістовно формується комплексно в межах доктрин кримінального процесуального, цивільного процесуального, господарського процесуального права. Маємо ситуацію, що на рівні дисертаційних досліджень інститут правових імунітетів переважно розглядався в контексті кримінально-процесуальних відносин. До таких дисертаційних досліджень слід віднести роботи: Р. В. Бараннік [5; 6], С. Ю. Бутенко [26], С. Г. Вовкотруб [39; 40; 41], В. В. Король [95], Л. Д. Удалова [183; 184] та ін. Так, В. П. Шибіко і Р. В. Бараннік, розкриваючи сутність права не давати пояснення проти себе, дійшли висновку, що попри конституційне закріплення воно похідне від кримінального права, головною метою якого є притягнення до відповідальності винних осіб та попередження вчення нових правопорушень.

Враховуючи наведене, вказані науковці свободу особи від самовикриття визначають у двох аспектах, а саме: морально-психологічне забарвлення свідчення особи проти себе чи своїх близьких лише сприяє можливості викривленню об'єктивних обставин, що при застосуванні формального підходу тягне за собою відповідальність за надання неправдивих свідчень та викривляє істину по справі; для доведення вини особи доказова база має бути достатньою, навіть у випадку коли відсутні свідчення будь-якого учасника процесу, у разі коли такі свідчення дає особа проти себе чи своїх родичів [5, с. 120]. Відтак, на думку В. П. Шибіко і Р. В. Баранніка, імунітет від свідчень проти себе або своїх родичів є необхідною передумовою для правильності встановлення обставин у будь-якій справі, а тому не лише недоцільним є розглядати відмову особи від свідчень проти себе як додатковий непрямий доказ вини, а навіть слід розглянути можливість введення такого права в ранг імперативу в кримінальному процесі [5, с. 20].

Що стосується правової науки кримінального права, то слід назвати дисертацію А. О. Бегунц «Імунітети в кримінальному праві України» (2023) [7] та низку наукових статей [8; 9; 10]. Наукові розвідки присвячено теоретичному аналізу, опису сучасного стану та визначенню перспектив удосконалення імунітетів у кримінальному праві України. При цьому А. О. Бегунц відзначає, що огляд виданої в Україні правової літератури свідчить, що поняття «імунітет» у кримінальному праві наразі розроблено та узагальнено на мінімальному рівні [7, с. 39].

Дослідники у галузі конституційного права (В.В. Бережанська [14; 15; 16; 17], В. В. Грицик [50; 51] та ін.) роблять акцент на вивченні правового імунітету як категорії конституційного права. Варто зазначити, що такі дослідження з позиції конституційного права, як правило, зводяться до аналізу правового імунітету, його особливостей як елемента конституційного статусу людини і громадянина.

Так, В. В. Бережанською присвячено дослідження вирішенню теоретичних та практичних питань, пов'язаних з конституційним правом особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Проаналізовано доктринальні та нормативні джерела даного права, значення та методологія його дослідження, поняття і зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, історіографія розвитку, конституційне закріплення даного права в Україні та в зарубіжних країнах, а також гарантії його забезпечення та реалізації в Україні [14].

Дослідниця О. П. Васильченко при підготовці докторської дисертації на тему «Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти» приділила увагу вивченню принципів прав і свобод людини і громадянина, їх конституційному регулюванню, а також певним особливостям реалізації принципу рівності, правовим імунітетам як виняткам реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні тощо [32, с. 58–64].

Маємо зазначити, що проблема визначення особливостей реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у різних видах юридичного процесу (кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному процесах) досліджувалась А. Г. Дідук [61].

Отже, порушена проблематика отримала належну увагу насамперед з боку учених у науці кримінального процесу та конституційного права.

Ще рідше звертаються до вивчення даної тематики у господарському процесі. В цій частині доречно згадати роботу Т. В. Степанової «Свідки як засоби доказування у господарському процесі України» [170] й деякі інші. Для цілей даного дослідження має значний науковий інтерес стаття М. В. Григорчука та Д. О. Горелова «Інститут імунітету свідка в господарському процесі як баланс між суспільним інтересом та захистом прав людини». Автори прийшли до висновку, що: «сучасне чинне законодавство України не містить чіткого визначення поняття «імунітет свідка» як правової категорії, втім існують різні наукові підходи до розуміння та трактування його змісту. Підтримана позиція науковців стосовно нетотожності трактування «імунітету свідків» та правового положення «можливості відмови свідчити проти самого себе». Розкрито зміст «абсолютного імунітету свідка» - в якості повної заборони допиту особи в якості свідка в господарському процесі та «відносного імунітету свідка» - як права особи відмовитися від дачі показань або відмовитися від повідати на окремі запитання» [49, с. 34]. Автори вважають, що: «під «абсолютним імунітетом» свідка можна назвати несприйнятливість залучення певного кола осіб у якості свідка. Тобто презумпцію недоторканості свідка в господарському процесі. Відповідно, «відносний імунітет свідка» –це сукупність правил, які звільняють певні групи осіб від обов'язку давати показання у господарському процесі» [49, с. 34].

Окремих дисертаційних досліджень щодо імунітетів у цивільному судочинстві не проводилось. Що стосується монографічних досліджень, то тут

ситуація майже однакова, як із дисертаційними, окрім робіт: О. І. Сліпченко [162; 163], Н. А. Новікової [128; 129] та ін.

Певного значення, з точки зору теоретичних понять, їхнього тлумачення та застосування в даному дисертаційному дослідженні та з метою висвітлення проблеми імунітетів у цивільному судочинстві, мала навчальна література. Зокрема, слід виділити наступні колективні праці процесуалістів – представників різних шкіл цивілістики: «Цивільне процесуальне право України» (Т. М. Карнаух, Р. Ю. Ханік-Посполітак, 2011) [78]; «Порівняльний цивільний процес» (С. В. Васильєв, 2015) [30]; «Цивільний процес України» (В. О. Кучер, 2016) [198]; «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» (М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара, 2016) [176]; «Цивільне процесуальне право України» (В. М. Коссак, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенік, 2020) [199]; «Цивільне право та процес» (Л. В. Орел, О. М. Калашник, 2021) [200]; «Цивільне процесуальне право України» (О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; 2022) [192]; «Цивільний процес» (О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор, 2022) [201] та ін.

Останнім часом у вітчизняній науці проблематика імунітетів у цивільному судочинстві та його нормативно-правового забезпечення в різних її проявах отримала новий погляд у наукових статтях: О. Г. Бортнік [22; 23; 24], О. В. Гетманцева [43; 44; 45], А. Г. Дідук [231], Ю. М. Жорнокуя [70; 71; 72], Т. В. Степаненко [22], Е. В. Твердохліб [173; 174; 175], А.С. Штефан [217] та інших дослідників. Зазначені вчені зробили значний вклад у формування загального наукового уявлення та комплексне розуміння про інститут імунітетів у цивільному судочинстві.

Зазначені проблеми були висвітлено і в інших роботах, зокрема, маємо зазначити наукові праці С. В. Васильєва «Енциклопедія цивільного судочинства: основні інститути та теоретичні засади» (2021) [31], В. А. Кройтора та О. І. Сліпченка «Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (2012) [164] та ін.

Маємо констатувати після проведеного аналізу наукових робіт зазначених науковців про відсутність єдиного погляду на сутність і види імунітетів у цивільному судочинстві в різних його проявах.

Серед вказаних робіт слід виділити насамперед наступні наукові статті, в яких розглядаються загальні проблеми імунітетів у цивільному судочинстві А. Г. Дідук та С. Й. Литвина «Legal immunity in civil proceedings: current challenges» (2024) [231], зокрема, авторами було проаналізовано поняття «імунітет», «правовий імунітет», «процесуальний імунітет», «імунітет адвоката, імунітет свідка, імунітет суду в цивільному судочинстві», а також зовнішні та внутрішні елементи імунітету. Для цілей цього дослідження важливим є висновок про те, що процесуальний імунітет адвоката, експерта, судді – це їх захист від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів суспільного життя, як при здійсненні своєї професійної діяльності, так і в повсякденному особистому житті [231, с. 122–126].

Ю. М. Жорнокуй в науковій статті «Розуміння сутності категорії «юрисдикційний імунітет» у співвідношенні зі змістом однопорядкової термінології» (2023) [72] провів аналіз співвідношення категорій «імунітет», «недоторканність», «відповідальність» та «санкція». Автором акцентовано увагу на тому, що низка довідкових видань, правозастосовних актів та норми чинного законодавства іноді підміняють одну з вказаних категорій іншою, що є не лише порушенням правил юридичної техніки, але й вносить дискомфорт у розуміння нормативного забезпечення суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням юрисдикційного імунітету держави у міжнародних публічних та приватних відносинах. Вченим обґрунтована позиція про те, що визнання за окремим суб'єктом статусу «іноземної держави» є необхідною передумовою для визнання його юрисдикційного імунітету. Тобто, якщо іноземна держава веде торговельну діяльність, укладає торговельні правочини, вона, відповідно до міжнародного законодавства, не користується таким імунітетом. Відповідно постають питання щодо притягнення її до відповідальності за завдання шкоди фізичним та юридичним особам іншої держави, а також

вивчення проблематики застосування конструкцій «відповідальність» та «санкція» у цьому контексті. Обстоюється думка, що категорія «іmunітет» співвідноситься з поняттям: 1) «недоторканність» як ціле з частиною; 2) «відповідальність» (вид соціальної відповідальності) як зовсім різноплощинні правові категорії, які є різними стадіями правозастосування (позбавлення іmunітету → відповідальність); 3) «санкція» (як захід впливу, а не частина норми права) також як різнопланові категорії, оскільки питання відповідальності держави як учасника публічних та приватних відносин та покладення на неї санкцій знаходиться у площині застосування санкцій – переважно в політичній площині, у той час як категорія іmunітету – це чисто правова категорія [72, с. 98–101].

Одним із основних напрямів дослідження проблематики іmunітетів у цивільному судочинстві став розгляд питань, пов'язаних з іmunітетом свідка в цивільному судочинстві, а саме наукові статті: О. В. Гетманцева «Іmunітет свідка у цивільному судочинстві» (2023) [45]; Е. В. Твердохліб «Іmunітет свідка в цивільному судочинстві як чинник, що визначає захист приватних інтересів особи в цивільному судочинстві» (2024) [173]; Е. В. Твердохліб «Іmunітет свідка в цивільному судочинстві: перевага чи необхідність?» (2024) [174]; Е. В. Твердохліб «Механізми формування іmunітету свідка в цивільному судочинстві» (2024) [175]; А. С. Штефан «Іmunітет свідка у цивільному судочинстві» (2018) [217].

Так, О. В. Гетманцев зазначає, що: «питання щодо іmunітету свідка чи свідоцького іmunітету займають важливе місце у системі цивільного процесуального статусу фізичної особи, яка відповідно до §3 Глави 4 Розділу I ЦПК України залучається до цивільного судочинства у якості іншого учасника судового процесу. Наділяючи свідка процесуальними правами і процесуальними обов'язками разом із тим ЦПК закріплює і процесуальні гарантії його участі у судовій справі, що забезпечують захист його прав та інтересів у зв'язку з такою участю у суді з розгляду і вирішення конкретної цивільної справи. Такі гарантії пов'язуються з процесуально-правовим

іmunітетом свідка або свідоцьким іmunітетом. Відкриття судового провадження у цивільній справі із захисту прав, свобод та інтересів особи чи інтересів суб'єкта матеріальних правовідносин з необхідністю потребує здійснення процесуальної діяльності суду та учасників судового процесу, до складу яких ЦПК відносить свідка із дослідження та встановлення обставин (фактів) справи за допомогою доказів і доказування. Підкреслюється, що повинен бути встановлений логічний зв'язок між обставиною (фактом) справи і доказом (засобом доказування). Констатується, що виконання функції носія необхідної інформації для цивільної справи виконує свідок, який може об'єктивувати таку інформацію через свої показання у суді. До такого засобу доказування пред'являються певні вимоги і критерії його оцінки щодо належності (ст. 77 ЦПК), допустимості (ст. 78 ЦПК), достовірності (ст. 79 ЦПК) і достатності (ст. 80 ЦПК) щоб забезпечити об'єктивність та істинність існування конкретної обставини (факту) справи та її значення для правильного вирішення цивільної справи. Установлення у процесі доведення конкретної обставини цивільної справи за допомогою показань свідка сприяє формуванню плану процесуальної діяльності у судовому процесі. Доводиться, що необхідність одночасного урахування судового іmunітету, який пов'язаний із участю у цивільному судочинстві особи в якості свідка так і суспільний, що пов'язується із необхідністю гарантувати захист не лише прав, свобод та інтересів особи-свідка, а й прав, свобод та інтересів членів сім'ї, рідних та близьких до свідка осіб від негативного стороннього впливу на них у зв'язку із судовим провадженням судової справи у цивільному судочинстві» [45, с. 91].

Е. В. Твердохліб, досліджуючи проблематику іmunітета свідка в цивільному судочинстві в своїй роботі «Іmunітет свідка в цивільному судочинстві: перевага чи необхідність?» (2024) зазначає, що : «питання правової природи іmunітету свідка в цивільному провадженні та практичного застосування норм чинного цивільного процесуального законодавства, яке створює можливість існування такої правової категорії, є актуальним в умовах спрямованості чинного законодавства на дотримання прав людини та

забезпечення гарантій реалізації прав і законних інтересів особи. Тому особливу увагу в статті присвячено саме з'ясуванню правової користі імунітету свідка і ролі цього правового інструменту в забезпеченні законних прав та інтересів особи під час розгляду цивільної справи в суді» [174, с. 261]. В іншій роботі вчена зупинилась на дослідженні механізму формування імунітету свідка в цивільному судочинстві та зробила висновок про те, що: «імунітет свідка є засобом забезпечення здійснення захисту приватних інтересів особи, яка в якості свідка має обов'язок надавати інформацію в суді» [175, с. 167].

Важливо також відмітити низку досліджень, пов'язаних із імунітетами, що врегульовані нормами міжнародного права. Варто відзначити, що наука і практика не стоять осторонь від такої надважливої проблематики, яка пов'язана із військовою агресією РФ проти України. Слід відмітити справедливим позицію К. В. Гусарова про: «необхідність наукових досліджень до всіх сфер соціального життя, до яких «внесла корегування» військова агресія РФ проти України» [55, с. 82] Як вірно відмітив А. О. Бегунц, що: «додаткової актуальності проблематика імунітетів набула в період, на якому перебуває сучасна Україна, коли її розвиток у загальноєвропейському векторі поєднується із надзвичайними зусиллями всього українського народу, спрямованими на відсіч ворогу, збереження суверенітету й відновлення територіальної цілісності» [7, с. 16]. Маємо виділити роботи: О. Г. Бортнік, Т. В. Степаненко «Особливості розгляду судових справ, пов'язаних із обмеженням юрисдикційного імунітету держави» (2023) [22]; Т. В. Степаненко «Юрисдикційний імунітет держави: еволюція доктрини» (2023) [169]; О. Г. Бортнік «Цивільні матеріальні та процесуальні правові засоби забезпечення репарацій для України» (2023) [23]; О. Г. Бортнік «Міжнародні та цивільно-процесуальні аспекти правових імунітетів та справедливості у праві» (2024) [24]; Ю. М. Жорнокуя «Відповідальність юридичних осіб публічного права в рамках імунітету іноземної держави, яка її створила» (2023) [70]; Ю. М. Жорнокуя «Обмеження юрисдикційного

імунітету рф щодо шкоди, завданої фізичним та юридичним особам в Україні, унаслідок збройної агресії» (2023) [71] та ін.

Так, Т. В. Степаненко в своїй статті «Юрисдикційний імунітет держави: еволюція доктрини» (2024) дослідила основні етапи та напрями розвитку доктрини юрисдикційного імунітету іноземної держави в міжнародному приватному праві. Вченою розглянуто розвиток міжнародного законодавства та законодавства окремих країн, а також судову практику національних і міжнародних судів щодо застосування імунітету іноземної держави в судовому процесі. Визначено тенденції розвитку доктрини юрисдикційного імунітету держави при розгляді приватноправових спорів за участі іноземних осіб [168].

О. Г. Бортнік у своїй статті «Цивільні матеріальні та процесуальні правові засоби забезпечення репарацій для України» (2023) імунітети в процесі розслідування злочинів, які вчинені під час військової агресії та якими завдана шкода жертвам, можуть застосовуватися до певних осіб за певними злочинами з метою створення збалансованого підходу до постконфліктного врегулювання, отримання належних репарацій [23, с. 56]. В іншій роботі «Міжнародні та цивільно-процесуальні аспекти правових імунітетів та справедливості у праві» (2024) дослідниця дослідила проблему: «сутності правових імунітетів під кутом зору забезпечення справедливості у праві. Стверджується про єдину правову природу імунітетів приватних осіб, міжнародних установ, агенцій та держав, їх агентів. Визначено фактори, за якими застосування юрисдикційного імунітету може бути визнано справедливим, перспективи розвитку міжнародної практики тлумачення напрямків забезпечення права на справедливий суд, зокрема на підставі практики ЄСПЛ. Враховуючи актуальні виклики спричинення шкоди різним суб'єктам в Україні внаслідок військової агресії, акцентовано увагу на імунітетах держав. Виокремлено напрямки зміни підходів до обґрунтованості застосування абсолютного імунітету, динамічного тлумачення легітимної мети та інших елементів пропорційності обмеження права на суд. Право на справедливий суд може бути обмежено на підставі правових імунітетів,

водночас інтереси, які реалізуються у відповідних правовідносинах, мають бути збалансовані» [24].

Вже в спільній статті О. Г. Бортнік та Т. В. Степаненко «Особливості розгляду судових справ, пов'язаних із обмеженням юрисдикційного імунітету держав» (2023) досліджуються питання: «визначення особливостей процедури розгляду судом цивільних справ за позовами до іноземної держави, що пов'язані із обмеженням юрисдикційного імунітету іноземної держави. Проаналізовано зміст Європейської конвенції про імунітет держав 1972 р. та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність 2004 р., положення яких визнані міжнародними та національними судами як такі, що відображують норми міжнародного звичаєвого права. Звернено увагу на те, що окрім визначення форми, в якій може мати місце відмова держави від імунітету, переліку категорій справ, у яких держава не користується імунітетом у суді іншої держави-учасниці, вказані міжнародні акти також закріплюють процедурні правила судового розгляду відповідних справ, зокрема вимоги щодо обов'язкового інформування іноземної держави про поданий до неї позов та результати його розгляду. Вченими зазначено, що згідно з нормами міжнародного звичаєвого права у випадку незастосування юрисдикційного імунітету іноземної держави-відповідача, однією з обов'язкових складових процедури розгляду судом вимоги до відповідача-іноземної держави є належне повідомлення відповідача-іноземної держави про пред'явлені до неї позовні вимоги та про результати їх розгляду судом. Невиконання наведених процедурних вимог може створити в майбутньому перешкоди для подальшої реалізації судових рішень у відповідних справах, зокрема щодо можливості звернення цих судових рішень до примусового виконання на території інших держав. Зазначено, що у справах про відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю та майну фізичних осіб внаслідок збройної агресії РФ, позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду про відсутність необхідності повідомляти країну-відповідача про судові провадження за відповідним позовами є спірною.

Звернено увагу, що відповідна практика національних судів здійснюється у порушення інституалізованих міжнародною спільнотою правил формальної, змістовної та процедурної справедливості, обмежує легітимні інтереси осіб, що зазнали шкоди від військової агресії, переводячи їх права у статус легітимних очікувань, оскільки може мати негативні наслідки для реалізації судових рішень, з огляду на проаналізовані положення міжнародного права. Зроблено висновок про необхідність врегулювання питання повідомлення держави-відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю та майну фізичних осіб внаслідок збройної агресії РФ» [169, с. 130].

Дослідником Ю. М. Жорнокуєм в роботі «Обмеження юрисдикційного імунітету рф щодо шкоди, завданої фізичним та юридичним особам в Україні, унаслідок збройної агресії» (2023) проведено аналіз переваг та недоліків застосування концепцій абсолютного та обмеженого юрисдикційного імунітетів держави в рамках публічних та приватних відносин. Дослідження вказаних різновидів державних імунітетів здійснене у контексті обґрунтування обмеження юрисдикційного імунітету РФ щодо шкоди, завданої фізичним та юридичним особам в Україні внаслідок збройної агресії. Автор вважає, що увага має бути акцентована на тому, що держава не має права посилатися на судовий імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю, життю та майну, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду [71].

Важливим для юридичної доктрини є висновок Ю. М. Жорнокуя в іншій роботі («Відповідальність юридичних осіб публічного права в рамках імунітету іноземної держави, яка її створила» (2023) про те, що: «Дискусія про імунітети мають полягати не щодо того, чи існує потреба їх закріплення у законодавстві (що не підлягає сумніву), а щодо визначення кола конкретних категорій осіб, які мають визнаватися носіями відповідних правових імунітетів» [70, с. 71].

Також слід відзначити дослідження релігійного імунітету, а саме роботи; О. І. Пристінського «Правове забезпечення таємниці сповіді в чинному законодавстві України та канонах Православної Церкви» (2011) [146], О. В. Негодченко та Г. О. Блінова «Сучасні реалії правового забезпечення таємниці сповіді» (2015) [125], В. Ю. Діденко та А. Р. Герасименко «Свідоцький імунітет священнослужителів у цивільному процесі: проблеми правового регулювання» (2024) [60] та ін. Як вірно відмітив В. В. Бедь, що: «нові суспільні процеси та проблеми зумовлюють необхідність зміни звичних практик визначення, закріплення та гарантування права на релігійну свободу та відповідних дій законодавців» [11, с. 1217]. Вважаємо, що це положення в повній мірі відноситься й до такої категорії як релігійний імунітет щодо священників.

Так, у дослідженні «Свідоцький імунітет священнослужителів у цивільному процесі: проблеми правового регулювання» (2024) В. Ю. Діденко та А. Р. Герасименко ставили за мету «проаналізувати сутність та виявити особливості правової природи «імунітету» священнослужителів у цивільному процесі. Здійснено порівняльно-правовий аналіз підходів до регламентації права священнослужителів не свідчити у суді щодо відомостей, які стали їм відомі в ході здійснення професійної діяльності (у тому числі – таїнства сповіді). Виявлено релевантну судову практику, що дозволяє стверджувати про можливість допиту у цивільному судочинстві священнослужителів щодо іншого роду відомостей (виявлених ними, не в результаті «прийняття» сповіді). На основі аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України, передових праць вчених-правознавців, актів канонічного права Православної церкви України та інших церковних організацій, авторами було виявлено низку проблем нормативного припису п. 3 ч. 1 ст. 70 ЦПК України (яким священнослужителі наділяються частковим імунітетом від обов'язку свідчити в суді). Зроблено висновок про недосконалість правової регламентації відносин, пов'язаних з імунітетом священнослужителів. Встановлено, що зазначений нормативний припис ЦПК України суперечить принципу рівності

громадян, незалежно від релігійних переконань, що гарантований Конституцією України (ч. 2 ст. 24) та низкою міжнародно-правових актів (зокрема, ст. 9, ст. 14 Європейської конвенції з прав людини). Наголошено на необхідності внесення принципових змін до ЦПК України в частині правового регулювання свідоцького імунітету священнослужителів. Відповідні зміни мають відобразитися у формі закріплення диспозитивності даного виду імунітету, а також зміни кола відомостей щодо яких священнослужителі (у тому числі, священники) не повинні допитуватися в рамках цивільного судочинства. Відзначено, що правові зміни (передусім, у запропонованому авторами вигляді) повинні наблизити національну систему цивільного процесу до кращих (припустимо, що еталонних) зразків європейського законодавства, що набуває особливого значення в контексті антидискримінаційної релігійної політики та євроінтеграційних сподівань Українського народу» [60].

Окремо маємо виділити дослідження проблематики імунітету суду в цивільному судочинстві. Так, заслуговує на окрему увагу науковий доробок О. В. Гетманцева щодо сутності та особливостей імунітету суду в цивільному судочинстві «Імунітет суду в цивільному судочинстві як гарантія його незалежності» (2023) [43]. Аналізуючи положення діючого цивільного процесуального законодавства в Україні, автором виявлено недоліки у правовому регулюванні процесуального статусу суду, який характеризується поняттям «імунітет суду». О. В. Гетманцев вважає, що: «особливої актуальності набувають теоретичні і практичні питання в умовах проведення соціальних і правових реформ у сфері забезпеченні реальної незалежності та неупередженості суду. Процесуальний імунітет суду впливає на справедливість, своєчасність та правильність розгляду і вирішення цивільної справи, ухвалення законного та обґрунтованого рішення у розглядуваній справі. Названі вимоги діють у рамках національної правової системи країн Європи і поступово запроваджуються у національне законодавство та в судову практику України. Тому питання імунітету суду потребують детального науково-теоретичного дослідження і аналізу, насамперед з огляду на

важливість забезпечення його статусу незалежності при здійсненні судочинства в цивільних справах» [43, с. 108–111].

Серед кола досліджуваних проблем окремо висвітлюються питання імунітету адвоката у цивільному судочинстві. Так, О. В. Гетманцевим в науковій статті «Імунітет адвоката у цивільному судочинстві» (2023) здійснено правовий аналіз питань, пов'язаних із характеристикою змісту поняття правового імунітету та особливостей процесуального імунітету адвоката, як представника учасника справи у цивільному судочинстві для реалізації ним функції процесуального представництва у суді інтересів особи (фізичної, юридичної) шляхом учинення від її імені процесуальних дій з метою ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення в її інтересах [44].

Результати теоретичного аналізу сукупності наукових праць провідних українських та зарубіжних вчених, включаючи дисертації, монографії, наукові статті та аналітичні огляди, матеріали судової практики, свідчать про значний поступ у розумінні теоретико-практичних аспектів дослідження проблематики імунітетів у цивільному судочинстві. На нашу думку, попри значну позитивну динаміку розвитку вітчизняного наукового доробку, йому не вистачає системного дослідження генезису міжгалузевого інституту імунітетів у цивільному судочинстві.

Аналіз стану наукової розробки проблеми сутності та видів імунітетів у цивільному судочинстві свідчить про те, що ця тематика потребує подальшого предметного дослідження у науці цивільного процесуального права, та можна охарактеризувати як такий, що перебуває на етапі активного розвитку та дискусії. Хоча окремі аспекти цієї складної правової категорії досліджувалися вітчизняними науковцями і раніше, комплексної та системної розробки, яка б охоплювала всі ключові аспекти, на сьогодні бракує. Певною мірою дослідженими є такі аспекти цієї проблематики: загальні теоретичні засади застосування правових імунітетів; розроблено загальні підходи до поняття правового імунітету, його природи, видів та значення для здійснення правосуддя; розглянуто конституційні засади та міжнародні стандарти щодо

правових імунітетів; загальні засади визначення імунітету держави; досить детально розглядаються в науковій юридичній літературі дипломатичні та консульські імунітети, особливо в контексті міжнародного приватного права; імунітети окремих посадових осіб та ін.

1.2. Методологічні основи наукового дослідження сутності імунітетів у цивільному судочинстві

Як вже було зазначено, метою дисертаційного дослідження є виявлення, поставлення та вирішення комплексу теоретичних і практичних проблем інституту імунітетів у цивільному судочинстві України. Для досягнення цієї мети необхідно послідовно вирішити такі завдання:

- визначити стан дослідження імунітетів у цивільному судочинстві;
- розглянути методологію дослідження імунітетів у цивільному судочинстві;
- визначити поняття та дослідити сутність імунітетів у цивільному судочинстві;
- визначити класифікацію імунітетів у цивільному судочинстві;
- розглянути особливості правового імунітету представника в цивільному судочинстві;
- дослідити специфіку правового визначення імунітету свідка в цивільному судочинстві;
- визначити правовий порядок дотримання міжнародно-правових імунітетів у цивільному судочинстві.

Для досягнення поставленої мети необхідно застосувати напрацьовані наукою способи пізнання. Методологією проведення дослідження є система методів, які використовуються для виявлення, поставлення та вирішення комплексу теоретичних і практичних проблем інституту імунітетів у цивільному судочинстві України.

Специфіка наукової діяльності в значній мірі визначається методами. Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні означає «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності. Метод – це інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень. Водночас, поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це – система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія метода [134, с. 24–25]. Метод – це спосіб практичної і теоретичної діяльності, зумовлений закономірностями руху об'єктивної дійсності й спрямований на оволодіння нею [186, с. 289]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «метод» як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, прийом або систему прийомів, спосіб дії, боротьби тощо [37, с. 522].

Поряд з науковою категорією «метод» є важливим визначення, що являє собою власне методологія. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає наступне визначення: «Методологія – це вчення про наукові методи пізнання та перетворення світу та сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки її пізнання» [37, с. 522]. О. В. Крушельницька вважає, що методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, форми і методи будь-якої цілеспрямованої діяльності. Методологія наукового пізнання – це наука про структуру, принципи, форми і способи наукового пізнання, а також комплекс ідей, покладених в основу методології. «Коротше кажучи, це сукупність методів

(методика), які застосовуються при проведенні наукових досліджень, в тому числі і на дисертаційному рівні, в межах певної науки і які складають її методологію» [109, с. 63–64]. Методологія юридичної науки – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [154].

На думку М. Кельмана, методологію правознавства слід сформулювати як систему принципів та способів організації теоретико-пізнавальної діяльності у сфері дослідження державно-правової дійсності. Це поняття слід відмежовувати від поняття «методологія права», яке в цілому у юридичній літературі не виділяється як самостійна категорія. Основою розмежування цих понять слугує розуміння про правознавство як науку, що характеризується особливими методами пізнання, та уявлення про право як систему прийомів впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин (методів правового регулювання), а також систематизацію нормативного матеріалу, тлумачення юридичних текстів і вчення про них. Методологія права має вирішальне значення для ефективного правового регулювання, тоді як методологія правознавства потрібна для здійснення ефективної пізнавальної діяльності [81, с. 35].

Відтак, в основу юридичної методології покладено світоглядні принципи і методи права [180, с. 41]. Таким чином, методологія являє собою систему певних принципів та способів пізнання, логічних прийомів, спеціальних методів пізнання окремих матеріальних та процесуальних явищ.

За своєю суттю методологія, фактично, є сукупністю методів дослідження, які, як правило, розглядають як систему заходів, прийомів чи операцій практичного або теоретичного опанування дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. Метод – це спосіб дослідження, інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Фактично різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат

попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень [123, с. 20].

Методологічний підхід визначає основний напрям дослідження об'єкта, тобто, сприяє розкриттю юридичної природи інституту імунітетів у цивільному судочинстві. Слід погодитись з висновком про те, що використання ефективної методології є запорукою одержання об'єктивної та достовірної інформації про предмет дослідження [20, с. 32]. Відповідно методологія цього дослідження складається з системи принципів і способів пізнання, необхідних для дослідження інституту імунітетів у цивільному судочинстві, серед яких можна виділити методи філософського, загальнонаукового та спеціально наукового рівня. Відтак, актуальним вбачається виокремлення оптимального комплексу методологічних підходів, принципів, методів, способів (прийомів), за допомогою яких можна всебічно дослідити інститут імунітетів у цивільному судочинстві.

Методи наукового пізнання класифікуються науковцями за різними критеріями. Досліджуючи інститут імунітетів у цивільному судочинстві, варто застосовувати як загальнонаукові методи, притаманні усім суспільним наукам, так і спеціально-наукові методи.

До *загальнонаукових теоретичних методів* пізнання належать аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія і моделювання, абстрагування і конкретизація, системний аналіз, функціонально-вартісний аналіз [155, с. 32]. Як правильно зазначив В. А. Кройтор, що: «Розглядаючи філософський (світоглядний) рівень методології наукового пізнання, слід відзначити, що він забезпечує вивчення питань принципів цивільного судочинства та їх системи на загально-світоглядному рівні за допомогою загальних прийомів мислення. За допомогою філософських методів принципи цивільного судочинства розглядаються, по-перше, у статиці, і, по-друге, у динаміці»[106, с.68]. Зокрема, у процесі цього дослідження використано діалектичний метод, який забезпечить використання цього методу, дозволить обґрунтувати причино-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, які можуть мати місце

в ході сутності та видів імунітетів у цивільному судочинстві. Цей метод також сприятиме дослідженню окресленої проблематики в динаміці, дозволить виявити взаємозв'язок і взаємозумовленість теоретичних засад об'єкта дослідження проблематики імунітетів у цивільному судочинстві. Варто також вказати, що використання у даному дослідженні діалектичного методу повною мірою буде поширено і на опрацювання напрямів дослідження, пов'язаних із правовим регулюванням імунітетів у цивільному судочинстві; при вивченні досвіду деяких зарубіжних країн; удосконалення національного законодавства про імунітети в цивільному судочинстві у відповідності з вимогами та стандартами Європейського Союзу, оскільки ці відносини перебувають у постійній динаміці та реформуванні. Використання діалектичного методу зумовлене також постійними змінами у сфері суспільних відносин, що необхідно враховувати при їх дослідженні.

Наступним методом наукового пізнання в межах дисертаційного дослідження інституту імунітетів у цивільному судочинстві стане системно-структурний метод, що визначається дослідженням складних, багаторівневих об'єктів, процесів, систем. На думку Т. Р. Короткого, системно-структурний метод характеризується наявністю зв'язків між елементами системи, які забезпечують відносно самостійне, відокремлене існування, функціонування, а в деяких випадках і розвиток [97, с. 88]. Значно простіше позначає цей метод В. М. Бутузов, який вказує, що його використання надає можливість одночасно дослідити певні відносини, явища за допомогою кількісно різних показників [27, с. 68]. Важливе місце у роботі відводиться використанню системного методу, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, що обумовлено тим, що інститут імунітетів у цивільному судочинстві тісно пов'язаний з імунітетами в інших видах судочинства (кримінальному, адміністративному та господарському судочинствах). При цьому ми підтримуємо позицію вчених про те, що: «При цьому слід зауважити, що йдеться саме про системно-структурний метод

дослідження, оскільки структурний підхід не може існувати без системного, як і навпаки»[106, с. 69].

Для об'єктивного дослідження проблематики імунітетів у цивільному судочинстві нами буде використано порівняльно-правовий метод (компаративістики). Як зазначає Ю. М. Жорнокуй, порівняльний метод пізнання правової дійсності є невід'ємним елементом методології компаративістських досліджень [69, с. 38]. В умовах сучасних міграційних процесів порівняльно-правовий метод дослідження набуває особливого значення. Як зазначається у правовій доктрині України, наукове визнання компаративного (порівняльного) підходу, який останнім часом активно розробляється і застосовується майже в усіх соціально-гуманітарних науках, його методологічний потенціал дозволяють припустити, що незабаром він має посісти у структурі методології науки місце, однопорядкове зі структурним, функціональним, системним, синергетичним та іншими загальнонауковими методологічними підходами [145, с. 228–229].

В. В. Комаров визнає еталонною таку модель судочинства, яка поєднує досягнення національної та інтернаціональної правових культур, відображає міжнародну гармонізацію правосуддя [86, с. 28–29].

Як справедливо відзначає І. О. Ізарова, в умовах активного євроінтеграційного процесу Україні вкрай важливо забезпечити поступове зближення цивільного процесу ЄС і вітчизняного цивільного процесуального законодавства, а гармонізація цивільного процесу можлива через універсалізацію цивільного процесу та гармонізацію форми судового захисту [76, с. 65, 72].

Фундаментальною умовою, яка зараз і в найближчій перспективі дедалі більше визначатиме розвиток процесуального права, є зближення структур національного цивільного процесуального права у зв'язку з глобалізацією, оскільки в сучасному світі національні підходи до здійснення правосуддя дедалі частіше вимагають забезпечення загальних стандартів юридичної безпеки та розгляду справ при веденні транснаціонального бізнесу [86, с. 23].

О. В. Колісник виходить з того, що глобалізаційні процеси є взаємодією, взаємопроникненням і взаємним впливом економічних, політичних, соціальних і культурних систем усіх держав світу, а також приведенням їх до єдиних міжнародних стандартів. Важливим елементом і передумовою глобалізації є також розробка єдиних правових стандартів побудови судової системи кожної держави та запровадження єдиних засад здійснення судочинства [84, с. 96].

Дотримання найвищих людських цінностей є метою національного законодавства, яка поступово досягається в процесі конвергенції правових систем. Створена сучасними інтеграційними процесами можливість перейняти найкращий світовий досвід і привести національне законодавство до міжнародних стандартів окреслює нові вектори розвитку як загалом правової системи держави, так і її окремих сегментів. Тому модернізація та оптимізація цивільного процесуального законодавства в Україні повинна відбуватися з урахуванням сучасних світових трендів у сфері захисту прав та інтересів осіб [21].

Як зазначають В. А. Кройтор і Т. В. Степаненко, з урахуванням подальшого реформування цивільного процесуального законодавства України перед правовою наукою постає завдання необхідності його адаптації до міжнародних та європейських стандартів. Загальновизнані принципи судочинства й норми міжнародного права вимагають забезпечення доступності правосуддя та гарантій права на справедливий судовий розгляд, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Як слушно зазначається в юридичній літературі, дотримання прав і свобод людини і громадянина має стати невід'ємною частиною інтеграційного процесу України до Європи і, відповідно, становлення нашої країни як розвиненої, правової, демократичної держави. Одним з найбільш ефективних шляхів використання можливостей нинішнього розширення Європейського Союзу для України є інтенсифікація нею роботи в напрямі адаптації національного законодавства, зокрема, у галузі прав і свобод людини, до

відповідних норм законодавства Європейського Союзу, загально визнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів й розроблення ефективно діючого механізму їх реалізації та захисту [102, с. 64].

У результаті такого порівняльного аналізу сформульовано висновок, що в розвинутих демократичних державах інститут імунітету в цивільному судочинстві максимально відповідає положенням Загальної декларації прав людини, Європейської Конвенції про захист прав людини, Міжнародному пакту про громадянські та політичні права, практиці Комітету ООН з прав людини і практиці Європейського Суду з прав людини, та може слугувати певним стандартом цивільного судочинства.

Позитивним трендом в науці цивільного процесуального права є дослідження проблематики міжнародно-правових стандартів в цивільному судочинстві [1; 108; 172; 179]. Розгляд питання про відповідність імунітетів у цивільному судочинстві міжнародно-правовим стандартам пов'язується також з реалізацією стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу. В. Ю. Діденко та А. Р. Герасименко вірно відзначили, що: «прагнення набути повноправного членства у Європейському союзі створює для держави цілу низку умов, дотримання та виконання яких є обов'язковими, навіть за надскладних обставин воєнного часу. Однією із таких умов є приведення національного законодавства до європейських стандартів. Зокрема, у даному випадку, мова йде про цивільне процесуальне законодавство» [60, с. 126].

Міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загально визнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості та встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [215, с. 2]. Підтримуємо аргументовану позицію С. П. Погребняка, який ототожнює стандарт з правилом поведінки, що містить норма, та формулює таке визначення поняття: «Норма права – це різновид соціальної норми, що закріплює правило (стандарт) правомірної

поведінки, неприпустимість відхилення від якого гарантується державою» [137, с. 4].

Відповідно, дослідження та впровадження міжнародно-правових стандартів у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах загалом і при застосуванні норм в яких закріплено імунітети в цивільному судочинстві, зокрема, є нагальним завданням вітчизняних науковців.

Неабияке значення для дослідження категорії імунітету в правовій доктрині має антропологічний підхід. Правова антропологія – це вчення про основи права в людському бутті, спосіб і структуру буття людини як суб'єкта права, або як вчення про право як спосіб людського буття [14, с. 84]. Антропологічний підхід дозволить розглянути конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, та його реалізацію зокрема в цивільному судочинстві (імунітет свідка в цивільному судочинстві) крізь призму особи, якій воно належить.

Особливо важливе значення для теоретико-методологічного дослідження імунітетів у цивільному судочинстві, має *аксіологічний (ціннісний) підхід*, за допомогою якого категорія імунітетів розглядається крізь призму загальнолюдських фундаментальних цінностей (свобода, рівність, справедливість, людська гідність, суспільне благо).

Важливим для здійснення цього дослідження стане і герменевтичний метод, який домінує в аналітичній юриспруденції, та який ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів, а також наукових монографій та інших письмових праць вчених. Цей підхід домінує в аналітичній юриспруденції. Згідно герменевтичного методу право розглядають як посередника між загальною та абстрактною нормами та конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовуються ці норми [135]. Застосування герменевтичного підходу на сьогодні особливо актуальне і у сфері цивільного судочинства, оскільки судочинство перебуває у фазі постійного реформування, відповідні

законодавчі приписи постійно змінюються і досить часто необхідно визначати дійсну волю законодавця, закладену у зміст нормативних приписів, чого важко досягти без застосування герменевтичних підходів.

У цій дисертації буде застосовано і формально-юридичний метод, який сприяє дослідженні «догми» права, виявленню формально-логічних зв'язків, абстрагування від інших соціально-економічних явищ (економічних, ідеологічних, політичних). Цей метод має обмежене застосування, але важливе значення з точки зору формування і функціонування права як цілісного явища, яке пізнається людьми та контролюється інститутами громадянського суспільства [18, с. 53–56]. Саме використання формально-юридичного методу дозволить сформулювати визначення дефініцій, які мають значення для доктрини цивільного процесуального права та відповідної практики правозастосування.

Для України, зокрема, принциповою в сучасних умовах розвитку суспільних відносин є орієнтація на використання історико-правового методу дослідження в галузі правосуддя, що загалом має істотно сприяти посиленню ефективності правосуддя та узгодженості цивільного процесуального законодавства. Більш докладно результати використання історико-правового методу дослідження проблематики імунітетів у цивільному судочинстві буде розкрито в підрозділі 1.3. дисертаційної роботи.

Автор вважає за необхідне зазначити, що праця над дисертацією була завершена у період російської агресії проти Української держави. Як справедливо зазначає К. В. Гусаров, у таких складних умовах, враховуючи збройну агресію російської федерації проти України та анексування частини її території, національні органи правосуддя змушені були здійснювати правосуддя в нових соціальних умовах [54, с. 6].

У ході дослідження інституту імунітетів у цивільному судочинстві використовувалися й інші методи наукового пізнання, зокрема аналізу та синтезу, індукції та дедукції тощо.

Методи аналізу та синтезу взаємопов'язані, тому в дослідженні їх використовують одночасно. Так, аналіз як метод наукового пізнання сприяв вивченню низки законодавчих актів, в яких знайшло закріплення основних положень інституту імунітетів у цивільному судочинстві. За допомогою синтезу як методу з'ясовано особливості законодавчого регулювання питання імунітетів у цивільному судочинстві.

Метод індукції дозволив сформулювати власне визначення поняття імунітету в цивільному судочинстві на підставі дослідження відповідних дефініцій, розроблених вченими. На відміну від індукції, дедукції характерний протилежний рух думки, що ґрунтується на загальному судженні. За допомогою дедукції проаналізовано судовий підхід щодо можливості реалізації процесуальних норм, в яких закріплено імунітет як правова категорія.

Застосування зазначених методів для дослідження інституту імунітетів у цивільному судочинстві обумовлене системним підходом, що дозволяє дослідити проблемні питання в єдності категорій «зміст» та «юридична форма!». Обрані методи використані у взаємозв'язку, що забезпечило всебічність, повноту та об'єктивність отриманих наукових результатів. Загалом, застосована в даній роботі методологія охоплює систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що дозволило отримати результати дослідження, які характеризуються науковою новизною та достовірністю.

Подальші дослідження імунітетів у цивільному судочинстві, на нашу думку, необхідно здійснювати, використовуючи весь арсенал методологічних підходів, оскільки жоден окремих метод не здатний цілком охопити предмет пізнання. В юридичній літературі неодноразово зазначалось на необхідність визначення найбільш оптимального методу (методів) досягнення поставленої мети, під час дослідження проблемних питань в науці цивільного процесуального права, та використання найбільш раціональний та ефективний методологічний апарат [106, с. 63]. Наявність різних методологічних підходів

дослідження імунітетів у цивільному судочинстві свідчить про те, що категорія імунітетів є складним, багатогранним поняттям, важливим у правовій, соціальній державі, а поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів надало можливість об'єктивно, повно й усебічно розкрити його зміст, особливості реалізації та удосконалення його забезпечення.

1.3 Еволюція правового регулювання імунітетів у цивільному судочинстві

Як справедливо відзначає О. І. Карплюк, незважаючи на різноманіття наукових поглядів на типологію цивільного судочинства, не викликає сумнівів твердження, що тип цивільного судочинства визначається історією його становлення, змінюючись із розвитком суспільних відносин, формуванням правової системи, зміною пріоритетів правової політики тощо [79, с. 44].

С. С. Дронов наголошує, що цивільне процесуальне право містить не тільки певну сукупність нормативних положень, що регламентують основний порядок здійснення цивільного судочинства в державі, а й узагальнює накопичений за певний проміжок часу знання, положення, концепції щодо правових явищ у його історичній періодизації, що в той чи інший спосіб впливали на хід розвитку цивільного процесу з метою формування нових наукових знань і відповідей на ключові питання цивільного процесуального права [64, с. 39].

У зв'язку з цим також доречно звернути увагу на дослідження В. В. Комарова, який вказує на те, що новелізація цивільного процесуального законодавства так чи інакше порушує питання про спадкоємність, традиції та новації в цивілістичній процесуальній сфері, які б показували певні теоретико-прикладні проблеми науки цивільного процесуального права [87, с. 6–7].

Маємо зазначити, що для дослідження змісту будь-якого з інститутів, які мають відношення до цивільного судочинства, особливо важливу роль відіграє звернення до історичного досвіду їх становлення. Лише при розкритті

історичного аспекту імунітету свідка ми зможемо більш конструктивно підійти до імунітету свідка в сучасному цивільному процесі, знайти перспективні шляхи розвитку імунітету свідка, визначити пріоритетні напрями вдосконалення норм, які входять до його складу. Крім того, звернення до історичного досвіду, вибудовування паралелей з реальним досвідом дозволить виявити негативні тенденції, притаманні вітчизняному регулюванню імунітету свідка в сучасному цивільному процесі, сформулювати шляхи їх подолання.

Зокрема, звертаючись до важливості використання історико-правового методу дослідження в галузі правосуддя маємо зазначити, що заслуговує на окрему увагу науковий доробок О. В. Ткалі «Правовий імунітет в Україні: загальнотеоретичне дослідження» (2010) [181], в якому визначено етапи розвитку правових імунітетів у українському праві та законодавстві, що діяло на українських землях в умовах різних історичних епох. Вчена у своєму дослідженні вірно зазначає, що сьогоденний стан розвитку законодавства про правові імунітети, перспективи його генезису можна визначити виключно на підставі детального дослідження виникнення й формування інституції правового імунітету.

Так, О. В. Ткаля виділяє п'ять етапів розвитку на українських землях права взагалі, і правового інституту імунітету, зокрема: стародавній період, польсько-литовський період, імперський період, радянський період, сучасний етап, який співпадає з отриманням Україною незалежності [181]. Використовуючи зазначені напрацювання О. В. Ткалі, зробимо коротке історико-правове дослідження становлення імунітетів як правової категорії.

Період Київської Русі. Стародавнє право Київської Русі акцептувало в себе основні здобутки права, яке знайшло поширення у країнах сучасної Європи, що у повному обсязі належить до особливої категорії правових встановлень – імунітетних норм. Але цей термін досить активно замінювався категоріями «привілеї» або «вольності». Положення імунітетного характеру мають епізодичний характер у Руській Правді [181]. Під час цього періоду:

«відбулося саме пристосування норм звичаєвого права до правової системи саме феодальної держави» [138, с. 98]. Як зазначає О.В. Чепель, що: «норми, які стосуються свідків, використовувалися не лише у правовідносинах, пов'язаних з міжнародними елементами, але й між самими жителями Київської Русі[203, с.14].

Польсько-литовський період розвитку української державності. Період Польсько-литовського Князівства розпочався коли відбулося падіння панування Київської Русі. Основними нормативними документами того часу були Литовські Статути та Магдебурзьке право (право міст на самоврядування) [138, с. 98].

В Литовських статутах вперше на нормативному рівні закладаються підвалини дипломатичного імунітету, який набуває поки що єдиної форми – гарантованої недоторканності, яка забезпечується спрощеним порядком провадження у справах про злочин, де потерпілим є «гість чужеземний». Значну увагу автори Литовського статуту 1566 року приділяють і регулюванню питань підсудності окремих правових спорів, для чого використовуються юридичні форми правового імунітету [181].

На підставі здійсненого дослідження встановлення правових імунітетів у законодавстві козацької доби зроблено декілька висновків. Зокрема, у назвах універсалів і наказів термін «імунітет» взагалі не використовується, а використовуються вказівки на такі інші правові виключення, як пільги, привілеї та права, хоча за змістом юридична конструкція правового імунітету використовується достатньо широко. Правові імунітети мають чітко визначений суб'єктний характер і поширюються або на певних посадових осіб (представників козацької старшини), або на колективний суб'єкт (городяни), або на окремих осіб, які наділялися правовим імунітетом здебільшого юрисдикційного змісту, як відзнака за сумлінну службу. Широке використання імунітетних норм поряд із пільгами і привілеями створило підґрунтя для формування самобутнього українського права, яке характеризується гуманістичним спрямуванням і широким застосуванням

нормативних виключень з метою досягнення певного соціально-корисного результату [181].

У період розвитку російського імперського права правові імунітети, як самостійне правове явище, не отримали значного поширення, а розглядалися як елемент привілеїв, які орієнтовані на надання додаткових прав і пільг окремим категоріям громадян. На рівні з українським правом у праві російському отримали поширення юрисдикційні імунітети, однак, на відміну від українського права, такі імунітети поширювалися не на іноземців, а на окремі верстви населення російської держави. У російському праві не так широко, як в українському, але використовувалися індивідуальні імунітети [181].

О.В. Чепель зазначає, що: «в нормах Соборного Уложення 1649 року інститут свідка отримав істотний розвиток. Він полягав у наступному: відбувся відхід від формального розмежування свідків на послухів та видоків; з'явилася можливість відведення свідків; відбулося обмеження числа свідків, необхідних для утворення повного доказу з одночасним підвищенням вимог до «якості» свідків; відбулося закріплення чітких вимог до допустимості показань свідків і т.д.» [203, с.22].

У так званому кодексі «Права, за якими судиться малоросійський народ» XVIII ст. аналізований нами інститут свободи від самовикриття та викриття родичів мав імперативний характер. Відповідно до деяких статей заборонялося давати свідчення особам, які мали родинні стосунки із обвинуваченим або позивачем, або особам які мали залежне від них становище [62, с. 103–110]. Подібне обмеження але вже у формі права було введено в Статуті кримінального судочинства 1864 р. Родичі обвинуваченого або підсудного мали право відмовитися давати показання, якщо це може зашкодити особі, але в жодному разі суд не розглядав це упереджено [144, с. 92–96].

Значний внесок у розбудову українського права внесла Центральна Рада, апогеєм нормотворчої діяльності якої стало прийняття Конституції Української Народної Республіки, в якій знайшли відображення й імунітетні

норми, що, на жаль, так і не отримали свого подальшого розвитку і практичного застосування. Зокрема, вперше на українських землях визнається депутатський індемнітет [181].

Весь *радянський період розвитку законодавства, яким встановлювалися правові імунітети*, свідчить про найбільш детальне нормативне регулювання тільки двох форм правового імунітету – недоторканність дипломатичних агентів та імунітет держави [181, с. 9–10].

Як бачимо з вище викладеного наукового дослідження категорія правових імунітетів пройшла декілька етапів свого становлення в юридичній системі України і нарешті завершила цей процес у тій формі, яку сьогодні визначено цивільним процесуальним законодавством, а саме ЦПК України.

В юридичній літературі вірно зауважено, що: «наділення особи правом не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та закріплення цього права в ранзі гарантованого на високому державному рівні є надзвичайним досягненням філософсько-правової думки XVIII-XIX ст.» [14, с. 32]. «Правова думка в процесі своєї діалектичної еволюції виробила такий комплекс прав та свобод, який максимально відповідає потребам суспільного розвитку, але такого суспільства, де людина є найвищою соціальною цінністю, за умови її мирного добросусідства та співіснування з іншими членами такого соціуму, поваги до їх свобод, честі та гідності» [14, с. 32].

Важливою для цілей цієї наукової роботи є дисертаційне дослідження В.В. Бережанської «Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні» (2019), зокрема її висновок про те, що: «становлення і розвиток прав людини і громадянина нерозривно пов'язані із генезисом і еволюцією змісту самого принципу формальної (правової) рівності у різні епохи і у різних суспільствах. Ідея формальної рівності людей здобула своє практичне вираження в правових актах, які можна розмежувати таким чином:

- 1) Англійські нормативно-правові акти:

- Велика хартія Вольностей (1215 р.);
- Петиція про права (1628 р.);
- Хабеас Корпус Акт (1679 р.);
- Декларація прав (1688 р.);
- Біль про права (1689 р.).

2) Американські нормативно-правові акти:

- Декларація незалежності США (1776 р.);
- Конституція США (1787 р.);
- Біль про права (1789-1791 рр.).

3) Французькі нормативно-правові акти:

- Декларація прав людини і громадянина (1789 р.);
- Преамбула до Конституції (1946 р.);
- Конституція Французької республіки (1958 р.) тощо»[14, с. 49-50].

Приєднуємося до позиції авторки про те, що: «Саме, Декларація прав людини і громадянина 1789 р. підкреслює різницю між правами людини і правами громадянина, а Конституція Франції точно окреслила владу законодавця; провела розмежування між правами і свободами людини та громадянина, а також виділила повноваження держави щодо регулювання правового становища індивіда. З аналізу певних правових норм випливає, що права людини є похідними природного права (права і свободи, якими кожна людина наділена від народження і які є первинними відносно звичаєвого права, і повинні гарантуватися ним), а права громадянина є похідними звичаєвого права, хоча і ті, й інші мають невід'ємний характер»[14, с. 50].

Таким чином, історичний метод дозволяє дослідити історію становлення інституту імунітетів у цивільному судочинстві та сучасних тенденцій розвитку процесуального законодавства України.. У даному аспекті варто погодитись із В. В. Комаровим у тому, що інститути правосуддя і судочинства повинні вдосконалюватися відповідно до викликів сучасного суспільства [87, с. 5]. Відповідно еволюція правового регулювання імунітетів у цивільному судочинстві є динамічним процесом. Питання розмежування сфер

застосування імунітетів та забезпечення балансу між різними інтересами залишаються актуальними та потребують подальшого розвитку як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз теоретико-правових та методологічних засад дослідження проблематики імунітетів у цивільному судочинстві дозволив нам дійти таких висновків:

1. Огляд доктринальних джерел, які відображають стан наукової розробки проблематики імунітетів і цивільному судочинстві, показав, що комплексне дослідження цього питання в Україні відсутнє. Наявні дисертаційні дослідження правового імунітету були підготовлені насамперед у межах конституційного права та кримінального процесу.

Категорія імунітетів у цивільному судочинстві є новою і теоретично недостатньо розробленою проблематикою для науки цивільного процесуального права, що потребує подальшого наукового дослідження, необхідність проведення якого зумовлюється відсутністю комплексних монографічних праць, присвячених відповідній тематиці.

2. Методологія виступає концептуальною основою наукових досліджень, сприяє пізнанню досліджуваного явища, розкриттю його сутності, змісту та особливостей. Методологія дослідження інституту імунітетів у цивільному судочинстві характеризується низкою різних методів, прийомів і способів пізнання. Об'єктивне, повне і всебічне дослідження інституту імунітетів у цивільному судочинстві передбачає застосування всіх наявних методологічних підходів. Методологічний базис дослідження спрямовано на отримання відповідних науково обґрунтованих висновків, що передбачає застосування взаємопов'язаних різних за рівнем складності методів.

Основою методології дослідження категорії імунітетів у цивільному судочинстві стали загальнонаукові (узагальнення, аналізу і синтезу, індукції

та дедукції, системного аналізу, діалектики, моделювання) та спеціальні методи пізнання правових явищ (історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний (догматичний) та логічний методи), що зумовлено юридичною природою імунітетів у цивільному судочинстві, а також низкою особливостей суспільних відносин, які виникають у зв'язку із їх застосуванням під час судового розгляду цивільних справ.

Дослідження категорії імунітетів у цивільному судочинстві вимагає, передусім, вирішення низки питань методологічного характеру. Будь-які дослідження в сучасній юридичній науці для досягнення правової реальності неможливі поза методологією. Ґрунтовний аналіз свідчить, що дослідження імунітетів у цивільному судочинстві не є при цьому винятком. Підкреслено мультидисциплінарність методологічних підходів та інших інструментів дослідження проблематики імунітетів у цивільному судочинстві, що базується на діалектичному методі пізнання із застосуванням загальнонаукових, спеціальних методів розгляду галузевих норм, правовідносин та інститутів.

3. Правове регулювання інституту імунітетів у цивільному судочинстві України пройшло декілька етапів, серед яких доцільно виокремити:

а) зародження правового регулювання інституту імунітетів у цивільному судочинстві, що характеризувалося появою перших правових норм, які здійснювали правове регулювання категорії імунітетів у судовому процесі (IX ст. – XIII ст.);

б) правове регулювання інституту імунітетів у цивільному судочинстві в литовсько-польську добу та за часів козацтва (XIII ст. – XVI ст.);

в) правове регулювання інституту імунітетів у цивільному судочинстві за часів перебування України у складі Російської імперії (XVI ст. – початок XX ст.);

г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства УРСР (початок XX ст. – 2004 р.);

ґ) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства України (2004 р. – до сьогодні).

Таким чином, використання в наукових дослідженнях історичного методу дозволяє дослідити всі аспекти проблематики становлення інституту імунітетів у цивільному судочинстві та сучасних тенденцій розвитку процесуального законодавства України..

РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ІМУНІТЕТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

2.1. Категорія «імунітет у цивільному процесуальному праві» та її значення в цивільному судочинстві

Обов'язок свідка давати правдиві показання під час судового розгляду передбачає низку закріплених у ЦПК України винятків. Ці винятки є правом окремої категорії свідків відмовитись від давання показань у ситуаціях, прямо передбачених законом. При цьому варто нагадати, що правовою підставою такої відмови є ст. 63 Конституції України та норми цивільного процесуального законодавства, що розвивають її положення. Згідно ч. 1 ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [91]. Незважаючи на те, що Конституція України не згадує про інші випадки звільнення від обов'язку давати показання, на практиці вони передбачаються профільним процесуальним законодавством, в якому вже розкривається сутність імунітету в цивільному судочинстві.

Визначаючи сутність категорії «імунітет у цивільному процесуальному праві» та її значення в цивільному судочинстві, слід звернутись насамперед до принципу верховенства права. У контексті принципу верховенства права звертаємо увагу на Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 р. № 5-р(П)/2020, в якому зазначено, що однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності ... принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях ... дієвості верховенства права (правовладдя) (абз. 1 пп. 2.1.1 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини). Юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа залежно від обставин повинна мати можливість орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо

настання конкретних юридичних наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права (абз. 6 пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 23 січня 2020 р. № 1-р/2020) [159].

У Доповіді «Верховенство права», схваленій Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 р., зазначено, що юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними (перше речення п. 46) [63].

Відповідно вважаємо, що це повністю відноситься до визначення сутності категорії «іммунітет у цивільному процесуальному праві» та її значення в цивільному судочинстві.

Як наголошується, одна з основних проблем, яка призводить до колізійної ситуації в українському законодавстві та інших нормативно-правових актах, пов'язана з розбіжностями в застосуванні тих чи інших термінів та їх визначень. Вже сьогодні варто формувати національний єдиний нормативно-правовий простір і забезпечувати однозначність застосування всієї юридичної термінології в межах окремих нормативно-правових актів, і в рамках усього вітчизняного законодавства [80, с. 13–14].

О. Г. Бортнік справедливо зазначила, що: «не можна залишати поза увагою принцип правової визначеності, що визначає послідовність практики застосування Конвенції. Правова визначеність сприяє реалізації рівності перед законом і судом, балансу суспільних відносин. Відповідні фундаментальні положення визначають напрямки розвитку практики захисту прав людини, серед яких особливе значення набувають підходи до тлумачення підстав надання правових іммунітетів, обмеження суверенного іммунітету, зокрема, задля забезпечення права на справедливий суд. Будь-який пільговий процесуальний елемент у статусі окремих суб'єктів може створювати

перешкоди для досягнення мети та виконання завдань цивільного судочинства» [24, с. 22].

Термін «іmunітет» має латинське походження від слів *immunitas*, *immunitatis* і означає звільнення від повинності, недоторканість, непідпорядкування, незалежність, свободу від переслідування [219, с. 668]. В літературі також зазначається, що: «етимологія слова «іmunітет» вказує на його походження з латинської й німецької мов (де «*immunis*» – «вільний від обов'язків, повинностей»). Воно утворене з заперечної частки «*im-* (*in-*)» та іменника «*munia* (*moenia*)» – «обов'язки, заняття». Загалом термін «іmunітет» (від лат. *immunitas*, *immunitatis* – звільнення, свобода) позначає: в медицині, біології – несприйнятливість організмів до збудників, інфекційних хвороб та впливу отрут; в історії – надання за Середньовіччя феодалові судових, фінансових та адміністративних прав на певній території; в юриспруденції – виключне право не підлягати деяким законам, що надається особам, які посідають особливе становище в державі» [34, с. 354; 171, с. 359].

Через сутність іmunітету в цивільному судочинстві можна визначити його поняття. Насамперед варто зазначити, що являє собою поняття правового іmunітету. Ціла низка наукових розробок в правовій доктрині дозволяють визначити наявність різних підходів до визначення поняття іmunітету в цивільному судочинстві.

Як зазначають автори багатотомного юридичного словника-довідника, що якщо розглядати іmunітет з позиції його загального правового змісту, то указаний термін буде означати звільнення деяких суб'єктів права від поширення дії стосовно них загально-правових норм [3, с. 180].

У правовій доктрині утвердилося розуміння, що правовий іmunітет у цілому – це правило, в межах якого особа, що наділена спеціальними ознаками, пов'язаними зі здійсненням міжнародних, державних і громадських функцій, звільняється від виконання окремих юридичних обов'язків, від юридичної відповідальності або інших примусових заходів [181, с. 5].

О. В. Ткаля вважає, що правовий іmunітет у цілому – це правило, в межах

якого особа, наділена спеціальними ознаками, пов'язаними зі здійсненням міжнародних, державних і громадських функцій, звільняється від виконання окремих юридичних обов'язків, від юридичної відповідальності або інших примусових заходів [181, с. 5].

Схожій позиції дотримується й О. В. Гетманцев, який зазначає, що імунітет можна розглядати у загальному розумінні як надані державою привілеї для певних категорій посадових осіб державних органів, суддів, правоохоронних органів, адвокатів, нотаріусів тощо, який полягає в їх свободі здійснення професійної діяльності та недоторканості [44, с. 216].

С. В. Васильєв зазначає, що правовий імунітет розглядається як особливий різновид юридичних винятків, свого роду відхиленням від єдиних, типізованих правил нормативного регулювання [31, с. 183].

Таке розмаїття підходів до розуміння сутності імунітетів лише додатково вказує на доцільність використання певного узагальненого універсального терміну, яким, на нашу думку, й має стати поняття «імунітет у цивільному процесуальному праві».

Вважаємо можливим відмітити, що найбільш повною є характеристика імунітету, яка дана дослідником цієї проблематики О. П. Васильченком. На думку автора, імунітет є своєрідним винятком із загального правового статусу, який притаманний конкретно визначеному колу осіб і має такі ознаки:

- створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають;
- є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків;
- являє собою своєрідні винятки із загального правового статусу;
- притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві;
- зміст певного імунітету підлягає обов'язковому закріпленню в законодавстві, зазвичай на конституційному рівні;
- звільняє особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності

за певні діяння, які впливають з її правового статусу;

- являє собою форми прояву диференціації правових статусів та юридичних зв'язків;

- більшість імунітетів спрямовані на виконання приписів міжнародних нормативно-правових актів [32, с. 59].

Відповідно ці напрацювання з питання правового імунітету в доктрині теорії права й мають лягти в основу цього дослідження.

Різноманіття підходів до визначення поняття правового імунітету зумовлене його універсальним характером, що ускладнює з'ясування його приналежності до певної конкретної галузі права. Це власне і породжує різні наукові дискусії щодо його віднесення до тієї чи іншої галузі права.

Відповідно вважаємо за можливе, критично оцінюючи висловлені в доктрині цивільного процесуального права визначення поняття імунітету в цивільному судочинстві, зупинитись на суттєвих ознаках цієї правової категорії з тим, щоб визначити авторське поняття «імунітети в цивільному процесуальному праві».

Насамперед у зазначених вище поняттях імунітету в цивільному судочинстві відсутня позиція авторів щодо розуміння певної сукупності норм, спрямованих на регламентацію зазначеного правового явища. Вважаємо, що категорію «імунітет у цивільному процесуальному праві» є всі підстави розглядати в якості правового інституту. Крім того, є всі підстави характеризувати зазначений інститут, що має всі ознаки як міжгалузевого.

Характеристика правового імунітету як міжгалузевої категорії пов'язується з тим, що вона має суттєве значення для всієї правової доктрини та і для низки галузей права, насамперед для процесуальних галузей права так як свідки відіграють важливу роль у досягненні цілей кримінального, цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Відповідно вони наділені широким колом процесуальних прав, що забезпечують вільний та безперешкодний виклад ними відомостей про обставини, які підлягають

доказуванню під час відповідного виду судочинства (кримінального, цивільного, господарського чи адміністративного судочинства).

Як вірно відмічає дослідниця А. Г. Дідук, що: «фактично конкретизація конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ст. 63 Конституції України) в галузевому процесуальному законодавстві забезпечена системою юридичних норм» [61, с. 483]. Така система норм утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – інститут правових імунітетів.

Розглядаючи це питання про передумови становлення окремого міжгалузевого правового інституту – інститут правових імунітетів, доцільно навести думку вченого В. І. Бобрика про те, що: «Уніфікація судового процесу в Україні залишається одним з ключових аспектів судової реформи, адже є одним із факторів формування не лише однорідного процесуального законодавства, а й єдності судової практики» [19, с. 485]. Фактично підтримала цю думку й А. Г. Дідук, яка зазначила, що: «Існування в Україні адміністративного, господарського та цивільного судочинства, що мають онтологічну й функціональну єдність, однак урегульовані різними кодифікованими актами, актуалізує науковий інтерес до проблем уніфікації їх як у цілому, так й окремих процедур, зокрема, реалізації правової категорії імунітету в судочинстві» [61, с. 482–483].

Правовий імунітет притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві. Так, що стосується міжнародного законодавства, то насамперед слід назвати Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, в якому закріплено, що «кожен має право... не бути приневоленним до давання свідчень проти самого себе» (ч. 3 ст. 14) [115]. У ЦПК України питанням імунітету свідка присвячено ст. 70 і ст. 71. Це правило також знайшло своє відображення й у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», де у пункті 20 дано роз'яснення, відповідно до якого «особа не несе

відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а отже, вона не може бути змушена свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів. З урахуванням зазначеного конституційного положення члени сім'ї чи близькі родичі цивільного позивача або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань. У разі ж, коли зазначені особи погодились давати показання, вони несуть відповідальність за завідомо неправдиві показання» [141].

Правовий імунітет підлягає обов'язковому закріпленню в законодавстві, зазвичай на конституційному рівні. У ст. 63 Конституції України закріплено, що «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [91]. Маємо підтримати позицію В. В. Бережанської про те, що особливим основоположним значенням практично на всіх історичних етапах відзначались і продовжують відзначатись норми конституційного права, які регламентують основи правового статусу людини і громадянина. Правовий статус людини і громадянина надає кожній особі доступ до користування суспільними благами, створює можливість самовираження, реалізації власних здібностей, творчої участі в розвитку економіки, управлінні справами суспільства і держави тощо [14, с. 49]. Не дивлячись на його конституційне закріплення, дане право повноцінно реалізується у процесуальних відносинах, різних видах юридичного процесу (цивільному процесі, господарському процесі, адміністративному процесі та найбільшою мірою, у кримінальному процесі).

Більшість імунітетів спрямовані на виконання приписів міжнародних нормативно-правових актів. Право особи відмовитися від обов'язку давати показання передбачено насамперед у Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права 1966 р., де у пункті g частини 3 статті 14 визначено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:

- бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про

характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;

- мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником;
- бути судженим без невинуватої затримки;
- бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;
- допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;
- користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;
- не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним [115].

Слід також підкреслити, що хоча прямо право особи не давати показання та пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів не декларується у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що прийнята Радою Європи 04.11.1950 р., але практично впливає зі змісту ст. 6, яка визначає сутність права особи на справедливий суд [89]. Зокрема, згідно з положеннями ч. 3 ст. 6 даної Конвенції кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу

захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [89]. З зазначеного можливо зробити висновок про те, що положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також інших міжнародно-правових документів чітко не регламентують усі аспекти досліджуваної в дисертації правової категорії, однак у загальному вигляді сформульовані певні стандарти права на захист та права на справедливий суд.

При цьому маємо зазначити, що сама можливість і порядок розгляду цивільних справ мають розглядатись насамперед з точки зору міжнародно-правових стандартів і закріплені в багатьох міжнародних і національних нормативно-правових актах [106, с. 305–348; 107, с. 249–260]. У правовій літературі всі міжнародні норми в галузі прав і свобод людини прийнято називати міжнародними стандартами [102, с. 66].

Правовий імунітет створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають шляхом вказівки на існування своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу. Встановлення правового імунітету передбачає наділення відповідним процесуальним статусом осіб, на він яких поширюється у різних галузях права, що зумовлює їх наділення відповідним комплексом прав, інших можливостей. Фактично, правовий імунітет звільняє особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу.

В. В. Бережанська, досліджуючи цю проблематику, звертає увагу на

морально-психологічний аспект, який полягає у зменшенні морального напруження та психологічного тиску на особу з боку правоохоронних та інших органів, суду чи навіть громадськості. Так, видається, що даний аспект все ж таки є найбільш важливим з-поміж інших. Загалом, наділивши особу правом не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, законодавець тим самим демонструє неупередженість та пріоритет демократичних цінностей навіть у випадку з особою, яка дійсно скоїла протиправне діяння [14, с. 46].

В. В. Грицик (Бережанська) вірно відмітила, що: «власне одна із доктринальних проблем, яку породжує активне застосування особою права не давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є подолання упередженості у судових органів або суду присяжних стосовно тієї сторони судового процесу, на користь якої мала місце така відмова. Але якщо проаналізувати інститут свободи особи від самовикриття або викриття своїх родичів та членів сім'ї з філософських позицій, то таке право об'єктивно є абсолютним, оскільки походить з самої людської природи. Самозбереження – це інстинкт, силу якого подолати неможливо, а тому небажання особи свідчити проти себе або членів своєї сім'ї логічно розглядати як невід'ємний елемент самозахисту. Тому подібні свідчення можуть спотворювати дійсність та не сприятимуть пошуку істини. Лише в суспільстві із надзвичайним високим рівнем розвитку правової культури та правової свідомості особа може розуміти, що є загрозою для суспільства, але навіть за таких умов індивідуалізм самосвідомості та первинні інстинкти превалюють над логікою. З цих позицій наділення особи правом не давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та закріплення цього права в ранзі конституційного є надзвичайним здобутком філософсько-правової думки XVIII поч. XX ст.» [50, с. 95].

Правовий імунітет є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків. Наявність правових імунітетів можливо розуміти, зокрема, і як одну із основних процесуальних гарантій, спрямованих

на забезпечення суб'єктивних прав та законних інтересів фізичних осіб у цивільному судочинстві. Такі гарантії можливо також розглядати і як елементи загальних гарантій цивільного судочинства.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють виокремити наступні суттєві ознаки поняття «іmunітети в цивільному судочинстві»:

- це система норм, що утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – іmunітетів у цивільному процесуальному праві;

- іmunітет у цивільному судочинстві притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві;

- іmunітет у цивільному судочинстві створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають, шляхом вказівки на існування своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які випливають з її правового статусу;

- іmunітет у цивільному судочинстві є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків.

Спробуємо удосконалити доктринальне розуміння поняття «іmunітет у цивільному судочинстві», засновуючись на зазначених вище ознаках вказаного явища, які надалі будуть закладені в основу доктринального розуміння відповідного поняття. Беручи за основу виокремлені нами суттєві ознаки іmunітетів у цивільному судочинстві та наявні доктринальні підходи до їхнього розуміння, можна запропонувати таке визначення вказаного поняття.

Отже, підсумовуючи, сформулюємо авторське визначення іmunітетів у цивільному судочинстві: *це система норм, що утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – іmunітетів у цивільному процесуальному праві, притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві, котрий створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають, шляхом зазначення*

своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу, та є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків.

Інституту імунітетів у правовій системі належить особлива роль, яка є ширшою за обмеження юрисдикційних повноважень. Зокрема, крізь призму імунітетів набуває особливого значення ефективність судового захисту, яка має бути віднайдена при співвідношенні своєчасності та справедливого судового розгляду. Має йтись не просто про формальне скорочення темпоральних та процесуальних ресурсів, а про підхід, що унеможлиблює чи мінімізує втручання в професійну та службову діяльність, приватне життя окремих осіб залежно від їх функцій. У цьому контексті особливе значення має дотримання принципу пропорційності, який має застосовуватись для знаходження максимально виваженого співвідношення між прагненням до процесуальної економії та правом справедливий суд.

Імунітети в цивільному судочинстві також відображають *динаміку права*, що постійно еволюціонує відповідно до змін у суспільних відносинах. Це проявляється у тенденції *обмеженого імунітету* в міжнародному праві. Вони не є абсолютною перешкодою для відправлення правосуддя, а визначають правовий механізм балансування між необхідністю встановлення обставин справи та сталості функціонування певних інститутів або захисту приватних інтересів високого значення.

У цивільному судочинстві правовий механізм, що утворюється завдяки імунітетам, може впливати на обмеження права на суд. Тому насамперед має забезпечуватись *розумне тлумачення обсягу імунітету*. Водночас право забезпечує можливості, які здатні збалансувати відповідні обмеження, зокрема: можливість відмови від імунітету, використання альтернативних доказів, правових презумпцій, створення спеціальних судів для розгляду справ, де задіяні особи з імунітетом, що особливо актуально для справ про відшкодування шкоди жертвам, завданої військовою агресією. Як зазначено в

юридичній літературі зазначено, що: «В сучасних умовах розвитку судової системи дослідження цієї проблематики набуває особливої актуальності з огляду на поточні процеси вдосконалення цивільного судочинства в Україні вироблення нових шляхів підвищення його якісного рівня, винайдення ефективних механізмів реалізації принципів у практику цивільного судочинства»[106, с.140].

Розглядаючи питання значення імунітетів у цивільному судочинстві, доречно зазначити, що сутність цієї категорії може розглядатись через соціологічний підхід як певної цінності. О. Р. Хижна зазначає, що соціальні цінності, що складають основу визначення прав особи, різноманітні. Вони передбачають задоволення інтересів найрізноманітніших характерів та напрямів [188, с. 50].

Викликає науковий інтерес питання про відмежування категорії «правовий імунітет» від інших схожих понять. Як вірно зазначив Ю. М. Жорнокуй, що: «у зв'язку із застосуванням термінології, пов'язаної з використанням категорії «імунітет» (у т. ч. держави, її майна, посадових осіб тощо) актуалізується проблематика її співвідношення із однотипними (тотожними) поняттями, такими як недоторканість, відповідальність та санкція. Мають місце випадки їх ототожнення або використання як синонімів, що вносить певний дискомфорт у нормотворчу та правозастосовну діяльність, оскільки використання різної за значенням термінології в рамках правової дійсності зумовлює чіткість та ясність у її розумінні та застосуванні» [72, с. 98].

Як зауважується, «використання нормотворчої техніки спрямоване на створення ясних, точних і несуперечливих нормативно-правових актів. Належне використання нормотворчої техніки при створенні нормативно-правових актів дає змогу досягти техніко-юридичної досконалості законодавства. Неправильне або неповне її використання призводить до недоліків як окремих нормативно-правових актів, так і всієї системи

законодавства, що ускладнює реалізацію норм права, призводить до їх порушення» [74, с. 237–238].

Зокрема є необхідність розгляду питання про співвідношення категорій «принципи цивільного судочинства» та «іmunітети в цивільному судочинстві». Це питання, зокрема, розглядалось дослідником Д. В. Сліньком в його монографічній роботі «Юридичний процес: історія, теорія, практика» (2017). Вчений, розглядаючи систему принципів юридичного процесу, переконливо обґрунтував положення про те, що одночасно використання в якості принципів інших правових явищ, наприклад, правових інститутів (іmunітет для свідка), вказує на певні недоліки цієї системи [161, с. 132]. Вважаємо, що, розвиваючи думку автора, щодо питання про *співвідношення* правових категорій «іmunітети в цивільному судочинстві» та «правовий принцип», слід вважати, що іmunітети в цивільному судочинстві є певним виключенням з правового принципу, зокрема принципу рівності перед законом.

Зауважимо, що іmunітети в цивільному процесуальному праві зачіпають найважливіші аспекти забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, з чого виходить усвідомлення важливості впливу встановлених правил про іmunітети на існуючу правову систему України. Зокрема, такий вплив проявляється, що кожен іmunітет у цивільному судочинстві є своєрідним виключенням із змісту якого-небудь принципу цивільного процесуального права (а може і з низки принципів).

Вважаємо, що є всі підстави вважати, що встановлені іmunітети в цивільному судочинстві встановлюють певні виключення насамперед з принципів рівності громадян перед законом і судом та принципу процесуальної рівноправності сторін. Такі виключення повинні бути переконливо науково обґрунтовані, оскільки необґрунтоване встановлення іmunітету може завадити досягненню встановлених частиною першою ст. 2 ЦПК України метою та завданнями цивільного судочинства і тому є визначальними для розуміння сутності всіх наступних статей ЦПК України. Метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або

оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цією метою обумовлюються і завдання цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

З огляду на проблематику виконання завдань цивільного судочинства та одночасного додержання суб'єктивних прав та приватних інтересів учасників судового процесу є важливим дослідження Н. В. Шелевер стосовно співвідношення правових категорій «іммунітет» та «недоторканість». Автор зазначає що в юридичній науці існує позиція, відповідно до якої поняття «іммунітет» та «недоторканність» тотожні [214, с. 780]. Але правові категорії «іммунітет» та «недоторканність» мають різні соціальні цілі та завдання, різну юридичну природу. Недоторканність є стержнем іммунітету і здійснює захист визначених суб'єктів права від мір процесуального примусу з метою забезпечення здійснення ними важливих для держави функцій [214, с. 783]. У зв'язку з цією дискусією слід відмітити, що довідкові видання щодо характеристики правового стану суб'єктного складу тлумачать категорію «недоторканний» як такий: 1) який охороняється законом від посягань з боку кого-небудь [34, с. 758; 131, с. 839] або якого не можна притягти до відповідальності у загальному порядку [36, с. 121].

Як вірно зазначає Ю. М. Жорнокуй, що саму ж *категорію «недоторканність»* розуміють широко або вузько. Так, у широкому розумінні відповідне поняття розуміють як гарантію від будь-яких посягань від будь-кого; натомість у вузькому – спеціальний правовий захист певних категорій посадових осіб публічної влади (глав держав, депутатів, суддів). При цьому недоторканність виключає юридичну відповідальність за прийняття рішень та інші висловлювання при виконанні службових повноважень, можливість притягнення до юридичної відповідальності за вчинення злочину або іншого правопорушення, а також застосування примусових процесуальних заходів забезпечення та передбачає особливий порядок притягнення до кримінальної

чи іншої юридичної відповідальності, а також застосування примусових процесуальних заходів забезпечення [72, с. 99].

Право недоторканності певних категорій посадових осіб передбачає встановлення для них (порівняно з недоторканністю людини) гарантій і переваг у випадках притягнення до юридичної відповідальності та виконання пов'язаних з нею процесуальних обов'язків [214, с. 779]. Існування та обсяг посадового (професійного) імунітету залежить від волі держави (законодавця) і зумовлений важливими соціальними цілями та завданнями [68, с. 64–68].

Н. В. Шелевер зазначає, що правовий імунітет – це загальноправова категорія, яка складається із норм, що регулюють спеціальний правовий статус окремих суб'єктів, встановлює особливу процедуру притягнення їх до відповідальності з метою забезпечення виконання цими особами важливих для держави функцій. Правовий імунітет складається з двох елементів: невідповідальності і недоторканності. Стержень дефініції «імунітет» – недоторканність – індивідуальна свобода та правовий захист відповідних суб'єктів права від мір процесуального примусу ... з метою гарантування безперешкодного здійснення даними особами своїх функцій в суспільстві та державі [214, с. 781–783]. Недоторканність передбачає ускладнений порядок притягнення до відповідальності визначених осіб. ... Метою недоторканності є захист особи від будь-яких переслідувань з боку правоохоронних органів за дії, акти, здійснені ними при виконанні своїх функцій. Таке поняття недоторканності, як елемента правового імунітету, відповідає загальному поняттю недоторканності особистості.

Розуміючи недоторканність як елемент імунітету, Н. В. Шелевер зауважує, що їх нетотожність полягає у тому, що:

1) імунітет не є природнім правом кожного індивіда, а розповсюджується на визначених суб'єктів права чи соціальну групу;

2) імунітет, на відміну від недоторканності є результатом виявлення волі держави, має чітко визначену ціль та конкретні межі своєї дії визначені в законі;

3) етимологічна складова терміну «імунітет» хоча й містить у собі значення терміну «недоторканність», проте дефініція поняття «імунітет» тільки цією складовою не обмежуються [214, с. 782].

М. В. Харітонова, яка розглядала це питання в доктрині кримінального судочинства вважає, що: «У системному взаємозв'язку необхідно розмежовувати правові поняття «імунітет», «недоторканність», «привілей», «пільга». Дані поняття, незважаючи на тісний взаємозв'язок, є самостійними правовими категоріями, мають як загальні риси, так і відмінні ознаки, що не дозволяє вважати їх ідентичними. Імунітет – це особливі правові гарантії недоторканності, що забезпечують режим невторчання, якими наділяється особа з огляду на особливі відносин між нею і суспільством, державою, іншими людьми. Імунітет залежить від соціального і професійного статусу особи, її правового положення в суспільстві, наділення особи особливим правовим статусом з боку держави. Привілеї засновані на перевагах, виняткові права в сформованих правовідносинах»[187, с. 243].

Вважаємо, що категорія «імунітет» співвідноситься з поняттям «недоторканність» як ціле з частиною [72, с. 100].

Маємо зазначити, що також є актуальним питання співвідношення понять «імунітет» і «відповідальність». Довідкові видання подають загальне розуміння категорії «відповідальність» як:

1) міри втрат, яких особа зазнає у випадку вчинення правопорушення [35, с. 102];

2) покладеного на когось або взятого на себе обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [130, с. 439];

3) здатність особи чи колективу не тільки усвідомлено обирати дії, способи поведінки і життя, а й оцінювати їх під кутом зору їхніх наслідків [67, с. 504].

При цьому в рамках правової дійсності оперують категорією юридична відповідальність, яку розуміють як:

1) встановлений законом юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних благ та (або) належних йому цінностей [34, с. 177] або

2) вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законом санкцій [67, с. 506].

Юридична відповідальність – передбачені санкціями норм права несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, що накладаються компетентним суб'єктом у порядку і формі, визначеній законом, яких зазнає деліктоздатний суб'єкт (правопорушник) за вчинене правопорушення [74, с. 348].

Аналізуючи існуючу в правовій доктрині дискусію, вважаємо за можливе підтримати позицію Ю. М. Жорнокуя, що «іmunітет» і «відповідальність» – це зовсім різноплощинні правові категорії. Як наслідок, найбільш характерною ознакою, що відрізняє правовий іmunітет від інших правових виключень є те, що, на відміну від пільг і привілеїв, він не має на увазі отримання його володільцем яких-небудь матеріальних благ, а передбачає додаткові права або звільняє від обов'язків лише у сфері застосування юридичної відповідальності [72, с. 100].

Як вірно відмічає дослідниця Е. В. Твердохліб, наведені висновки мають значення для розуміння природи іmunітету свідка як такого, що ґрунтується на загальних та невід'ємних цінностях фізичної особи і є засобом їх впровадження в правовідносинах, що виникають під час цивільного судочинства [175, с. 169–170].

2.2. Класифікація іmunітетів у цивільному судочинстві

Вирішення завдання із забезпечення ефективного судового захисту прав фізичних та юридичних осіб, формулювання вихідних положень для удосконалення цивільного процесуального законодавства в досліджуваній сфері неможливо без комплексного теоретичного дослідження проблемних

питань імунітету в цивільному судочинстві та виділення окремих його видів (проведення класифікації), заснованого на дослідженні досягнень процесуальної науки, зарубіжного та вітчизняного законодавства, судової практики.

Саме тому виникла нагальна потреба в поглибленому науковому дослідженні, а також в аналізі сутності та різновидів імунітету в цивільному судочинстві у нормах цивільного процесуального законодавства.

Відповідно метою цього підрозділу є критичний аналіз висловлених у доктрині цивільного процесуального права точок зору на систему імунітетів у цивільному судочинстві та запропонованих класифікацій запропонувати авторську класифікацію імунітетів у цивільному судочинстві, враховуючи сучасні умови та перспективи реформування судової системи України та судочинства.

Для глибшого дослідження специфіки тих чи інших видів імунітету в цивільному судочинстві суттєве теоретичне та практичне значення має їх класифікація. Безумовно, що самі же класифікації імунітетів у цивільному процесуальному праві, як і будь-які класифікації певних правових категорій, завжди будуть умовними і в більшій або меншій мірі суб'єктивними. Тому наша задача є найбільшою прийнятною для цілей цього дисертаційного дослідження.

У доктрині цивільного процесуального права, як уже зазначалось, доволі дискусійним є питання про класифікацію імунітетів у цивільному судочинстві. Як слушно відзначає В. А. Кройтор, вагома роль, корисність (утилітарність) застосування класифікаційного підходу в сучасних науках характеризується насамперед через низку основних функцій класифікації. Функція класифікації – це властивість певної класифікації задовольнити яку-небудь потребу [106, с. 243].

Відповідні класифікації можуть відігравати істотну роль в удосконаленні поняттєвого апарату правових наук і дослідженні тих чи інших правових явищ загалом і імунітетів у цивільному судочинстві зокрема.

Отримати результати класифікації імунітетів у цивільному судочинстві, що можуть мати практичне та теоретичне значення, дозволить *використання системно-структурного методу* наукового пізнання. Відповідно, одним з важливих питань системного аналізу імунітетів у цивільному судочинстві є можливість їх класифікації залежно від наявності у них схожих рис і відмінностей [205, с. 153–154].

Так, О. В. Гетманцев, виділяючи поняття «імунітет адвоката» та аналізуючи існуючі поняття правового імунітету, вважає, що ця правова категорія пронизана в основному двома елементами: недоторканості та незалежності. Завдяки прояву таких внутрішніх та зовнішніх елементів імунітета, на його думку, його можна поділити на *внутрішній і зовнішній імунітет* [44, с. 216].

Також можлива класифікація правових імунітетів *за обсягом* – на *необмежені та обмежені*. «Необмежене право на відмову від давання показань поширюється на весь кримінальний процес, надаючи свідкам можливість повністю відмовитися від давання показань. Наприклад, таке право мають особи, які володіють правом дипломатичної недоторканності (ч. 4 ст. 65 КПК України). Обмежене право на відмову від давання показань надає можливість приховувати певні, відомі свідку обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Сюди можна зарахувати право свідка: не давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення; не повідомляти відомості, що стосуються професійної таємниці, яка охороняється законом (адвокатська таємниця, нотаріальна таємниця, лікарська таємниця тощо)» [203, с. 140].

З урахуванням підходів до звільнення свідків від давання показань в цивільному судочинстві А. С. Штефан позначає поділ категорії «імунітет свідка» на два види залежно від обов'язковості його застосування: *обов'язковий (абсолютний)*, коли допит певної особи щодо певних обставин

заборонений в цілому, і *факультативний*, коли особа має право відмовитися від дачі показань щодо певних обставин, однак за її згодою такі показання можуть бути отримані [217, с. 87].

Увагу питанню класифікації імунітетів свідків також приділив Г. В. Денисенко, який зазначив що критерієм розмежування імунітету свідка за певними видами має бути саме наявність суб'єктивного права (правоздатності) відмовитися свідчити проти себе та/або своїх близьких, родичів тощо. З урахуванням цього імунітет свідка можна поділити на а) *особистий безпосередній імунітет свідка*; б) *опосередкований законний імунітет свідка* [58, с. 200].

В. Ю. Діденко та А. Р. Герасименко вважають за можливе визначити такі різновиди свідоцького імунітету: *імперативний* (при якому особа не може бути допитана як свідок у жодному випадку) та *диспозитивний* (коли особа може бути допитана як свідок лише у випадку виявлення нею прямої, належним чином закріпленої згоди) [60, с. 129]. Так нині однією із категорій суб'єктів, які наділяються імперативним свідоцьким імунітетом, є священнослужителі. Такий висновок випливає зі змісту п.3 ч.1 ст. 70 ЦПК України.

Можлива класифікація правових імунітетів *за характером правового інтересу, який вони захищають* – на *особисті* та *професійні*. Метою особистих привілеїв є захист особистої свободи громадян, що дозволяє захиститись від втручання держави. Вони забезпечують громадянам право відмовитись від давання показань, які могли б бути використані проти них самих чи їхніх близьких. Що стосується професійних привілеїв, то вони є гарантією забезпечення конфіденційності окремих видів трудової діяльності, без яких їх належне функціонування є малоімовірним. Професійні привілеї є засобом охорони професійних таємниць як особливого виду інформації, що захищається законом від розголосу та поширення. Професійна таємниця – сукупність відомостей, отриманих особою тільки в силу виконання нею своїх професійних обов'язків, не пов'язаних із здійсненням функцій державної

влади або функцій органів місцевого самоврядування, яка неможлива без доступу до зазначених відомостей [38, с. 126].

Крім наведеного зазначимо, що за *юридичною силою* можна виділити *конституційні імунітети*, які *безпосередньо передбачені Конституцією України*; *законодавчі імунітети*, що *закріплені в законах України, зокрема в Цивільному процесуальному кодексі України*; а також *імунітети, встановлені міжнародними договорами, ратифікованими Україною, а також імунітети, які застосовуються як міжнародні правові звичаї*. Такий розподіл має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє визначити юридичну силу та пріоритетність застосування відповідних імунітетів у цивільному судочинстві.

За *функціональним призначенням* імунітети в цивільному судочинстві поділяються на: *захисні імунітети, спрямовані на захист особистих прав та інтересів* (наприклад, імунітет свідка щодо дачі показань проти себе та близьких родичів); *представницькі імунітети, пов'язані з виконанням представницьких функцій*; *професійні імунітети, що забезпечують належне виконання професійних обов'язків* (імунітет адвоката, нотаріуса, лікаря); *дипломатичні імунітети, які обумовлені міжнародними відносинами та виконанням дипломатичних функцій*.

За *сферою процесуальних правовідносин* вважаємо обґрунтованим виокремити: *імунітети в сфері юрисдикції*, що повністю або частково виключають можливість відправлення судочинства щодо певних суб'єктів або відносин; *імунітети в сфері виконання судових рішень, які передбачають особливий режим виконання судових рішень або вилучення певного майна з виконавчого провадження*.

Для виконання завдань, які зазначено у цій науковій розвідці, вважаємо, що необхідно окремо дослідити імунітети, які закріплено вітчизняним законодавством, та імунітети, що врегульовані нормами міжнародного права. Така класифікація, зокрема, дозволяє виокремити дослідження імунітетів, що

врегульовані нормами міжнародного права, зважаючи на сучасний стан, пов'язаний зі збройною агресією РФ проти України.

Кожен із видів імунітету в цивільному судочинстві, своєю чергою, може підрозділятися на різні підвиди за різними підставами. Так, тільки імунітет свідка класифікується на дві групи – сімейний та службовий. Більш детально імунітет свідка, зважаючи на його особливе значення в цивільному процесуальному праві, буде нами досліджений нижче.

З огляду на особливості та значення релігійного імунітету щодо священників вбачаємо слушним розглянути його в окремому підрозділі дисертації.

Висновки до розділу 2

1. Визначаючи сутність категорії «імунітет у цивільному процесуальному праві» та її значення в цивільному судочинстві слід звертатися насамперед до принципу верховенства права. У контексті принципу верховенства права звертаємо увагу на Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 р. № 5-р(П)/2020, в якому зазначено, що однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є *вимога юридичної визначеності ... принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях ... дієвості верховенства права (правовладдя)* (абз. 1 пп. 2.1.1 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини). Юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа залежно від обставин повинна мати можливість орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права (абз. 6 пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 23 січня 2020 р. № 1-

p/2020). Саме з цих позицій має бути підкреслена сутність імунітетів у цивільному судочинстві.

2. Різноманіття підходів до визначення поняття правового імунітету зумовлене його універсальним характером, що ускладнює з'ясування його приналежності до певної конкретної галузі права. Це, власне, і породжує різні наукові дискусії щодо його віднесення до тієї чи іншої галузі права. Насамперед у зазначених в дисертації поняттях імунітету в цивільному судочинстві, які були означені вченими-дослідниками цієї проблематики, відсутня позиція авторів щодо розуміння певної сукупності норм, спрямованих на регламентацію зазначеного правового явища. Вважаємо, що категорію «імунітет у цивільному процесуальному праві» є всі підстави розглядати в якості правового інституту.

Крім того, є всі підстави характеризувати зазначений інститут, що має всі ознаки як міжгалузевого. Характеристика правового імунітету як міжгалузевої категорії пов'язується з тим, що вона має суттєве значення для низки галузей права, насамперед для процесуальних галузей права, так як свідки відіграють важливу роль у досягненні цілей кримінального, цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Відповідно свідки наділені широким колом процесуальних прав, що забезпечують вільний та безперешкодний виклад ними відомостей про обставини, які підлягають доказуванню під час відповідного виду судочинства. *Така система норм утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – інститут правових імунітетів.*

3. Відповідно вважаємо за можливе, критично оцінюючи висловлені в доктрині цивільного процесуального права визначення поняття імунітету в цивільному судочинстві, зупинитись на суттєвих ознаках цієї правової категорії з тим, щоб визначити авторське поняття «імунітети в цивільному процесуальному праві». В роботі виокремлені наступні суттєві ознаки поняття імунітету в цивільному процесуальному праві:

- це система норм, що утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – імунітетів у цивільному процесуальному праві;
- імунітет у цивільному судочинстві притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві;
- імунітет у цивільному судочинстві створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають шляхом зазначення своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу;
- імунітет у цивільному судочинстві є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків.

4. Пропонується наступне авторське поняття імунітету в цивільному процесуальному праві – це система норм, що утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – імунітетів у цивільному процесуальному праві, притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві, котрий створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають, шляхом зазначення своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу, та є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків;

5. Дослідження проблематики класифікації імунітетів у цивільному процесуальному праві дозволяють прийти до висновку, що будь-які класифікації певних правових категорій завжди будуть умовними і в більшій або меншій мірі суб'єктивними. Відповідні класифікації можуть відігравати істотну роль в удосконаленні поняттєвого апарату імунітетів у цивільному судочинстві. Отримати результати класифікації імунітетів у цивільному

судочинстві, що можуть мати практичне та теоретичне значення, дозволяє використання системно-структурного методу наукового пізнання.

В дисертаційній роботі проаналізовано існуючі класифікації імунітетів у цивільному судочинстві: (*внутрішній і зовнішній імунітет* (враховуючи прояв внутрішніх та зовнішніх елементів імунітету); на *необмежені та обмежені* (за обсягом дії правових імунітетів); *обов'язковий (абсолютний) і факультативний* (в залежності від обов'язковості його застосування); *особистий безпосередній імунітет та опосередкований законний імунітет* (критерієм розмежування імунітету свідка за певними видами має бути наявність суб'єктивного права (правоздатності) відмовитися свідчити проти себе та/або своїх близьких, родичів тощо); *імперативний та диспозитивний; особистісний імунітет і професійний імунітет* (за характером правового інтересу) та ін.

Для виконання завдань, які зазначено у дисертаційному дослідженні найбільш прийнятним є дослідження імунітетів, які закріплено вітчизняним законодавством, та імунітети, що врегульовані нормами міжнародного права. Така класифікація, зокрема, дозволяє виокремити дослідження імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права, зважаючи на сучасний стан, пов'язаний зі збройною агресією РФ проти України. Крім наведених вважаємо за можливе, що за юридичною силою можна виділити *конституційні імунітети, які безпосередньо передбачені Конституцією України; законодавчі імунітети, що закріплені в законах України, зокрема в Цивільному процесуальному кодексі України; а також імунітети, встановлені міжнародними договорами, ратифікованими Україною, а також імунітети, які застосовуються як міжнародні правові звичаї*. Такий розподіл має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє визначити юридичну силу та пріоритетність застосування відповідних імунітетів у цивільному судочинстві.

За функціональним призначенням імунітети в цивільному судочинстві поділяються на: *захисні імунітети, спрямовані на захист особистих прав та*

інтересів (наприклад, імунітет свідка щодо дачі показань проти себе та близьких родичів); представницькі імунітети, пов'язані з виконанням представницьких функцій; професійні імунітети, що забезпечують належне виконання професійних обов'язків (імунітет адвоката, нотаріуса, лікаря); дипломатичні імунітети, які обумовлені міжнародними відносинами та виконанням дипломатичних функцій. За сферою процесуальних правовідносин вважаємо обґрунтованим виокремити: імунітети в сфері юрисдикції, що повністю або частково виключають можливість відправлення судочинства щодо певних суб'єктів або відносин; імунітети в сфері виконання судових рішень, які передбачають особливий режим виконання судових рішень або вилучення певного майна з виконавчого провадження.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ІМУНІТЕТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Імунітети в цивільному судочинстві України, як було встановлено, можуть бути класифіковані за різними критеріями, що підкреслює їх загальне значення у правовій системі та функціональну різноманітність. У межах дослідження видається неможливим і недоцільним детальний аналіз усіх можливих видів імунітетів.

Відтак, у цьому розділі зосередимо увагу на тих видах імунітетів, які, по-перше, мають найбільше практичне значення для сучасного цивільного судочинства України, по-друге, потребують теоретичного осмислення з огляду на значні прикладні аспекти та відсутність єдності застосування відповідних норм права та з огляду на необхідність удосконалення їх правового регулювання.

На цих підставах детальному аналізу підлягатимуть: імунітет свідка як найбільш поширений вид імунітету в цивільному процесі, що безпосередньо впливає на формування доказової бази у цивільній справі та включає елементи правової невизначеності та підстав застосування розсуду суду; імунітети, врегульовані нормами міжнародного права, які набули особливої актуальності у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України та необхідністю забезпечення ефективного захисту прав потерпілих осіб; також релігійний імунітет щодо священників, правове регулювання якого містить певні недоліки і потребує вдосконалення з метою забезпечення рівності всіх перед законом і судом незалежно від їхніх релігійних переконань.

3.1. Особливості імунітету свідка в цивільному судочинстві

Цивільним процесуальним законодавством встановлено порядок провадження в цивільних справах, який є єдиним та обов'язковим для всіх учасників судового процесу. Водночас ЦПК України містить норми, які

передбачають винятки із загального порядку провадження в цивільному процесі. При внесенні до Кодексу таких норм законодавець виходить, зокрема, з необхідності забезпечити для певних категорій осіб належні умови професійної діяльності, які не можуть бути забезпечені в разі застосування до них загальних норм ЦПК України. При цьому враховується також роль, яку ці особи відіграють у державі та суспільстві, характер та обсяг тієї шкоди суспільним інтересам, яка може бути заподіяна внаслідок поширення на цих осіб загального правового режиму, встановленого ЦПК України, чи навпаки внаслідок створення для них винятків з такого процесуального режиму.

Необхідність установа винятків яскраво проявляється в тих випадках, коли йдеться про допит свідків. У доктрині цивільного процесуального права та правозастосовній діяльності норми, які встановлюють винятки щодо можливості допиту певної особи як свідка, мають назву «іммунітет свідка». Особа, якій відома інформація про ту чи іншу обставину справи, може бути допитана як свідок не в усіх випадках в силу закріплення в цивільному процесуальному законодавстві інституту іммунітету свідка.

З урахуванням подальшого реформування цивільного процесуального законодавства України перед правовою наукою постає завдання необхідності його адаптації до міжнародних та європейських стандартів. Загальновизнані принципи судочинства і норми міжнародного права вимагають забезпечення доступності правосуддя та гарантій права на справедливий судовий розгляд, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Як слушно зазначається в юридичній літературі, дотримання прав і свобод людини й громадянина має стати невіддільною частиною інтеграційного процесу України до Європи та, відповідно, становлення нашої країни як розвиненої, правової, демократичної держави.

Одним з найбільш ефективних шляхів використання можливостей нинішнього розширення Європейського Союзу для України є інтенсифікація нею роботи в напрямі адаптації національного законодавства, зокрема, у галузі прав і свобод людини, до відповідних норм законодавства Європейського

Союзу, загально визнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів, і розробка дієвого механізму їх реалізації та захисту [102, с. 64].

Дослідниця В.В. Бережанська, яка присвятила дослідження проблеми сутності та ознак конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, вірно звертає увагу на багатоаспектність цієї проблематики. Так, на переконання авторки: «варто відмітити, що дане право може розглядатись з точки зору філософії, права, психології та моралі.

Психологічний аспект права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів передбачає вільне волевиявлення суб'єкта стосовно викриття себе, членів сім'ї чи своїх близьких, що забезпечується саме наявністю у цього суб'єкта зазначеного права.

Моральний аспект права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів полягає у сприянні зазначеного права охороні таких моральних категорій як честь та гідність, у запобіганні моральним стражданням, які пов'язані із свідченням проти своїх близьких, а також у збереженні ціннісних уявлень про сім'ю, родину, сімейні стосунки, взаєморозуміння і т.д» [14, с. 93].

Слід зауважити, що забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів як конституційна гарантія проти самозвинувачення найперше була встановлена у кінці XVII ст. у конституційному праві Англії. Згодом ця норма була імплементована у конституційне право США. Зокрема, в V поправці до Конституції США і вважається основним принципом допиту особи як в поліції, так і зокрема в суді. У змісті п'ятої поправки до Конституції США зазначено: «жодна особа не повинна примушуватися у будь-якій кримінальній справі свідчити проти себе». Тобто, у США існує так званий «привілей від самообвинувачення». П'ята поправка до Конституції США є частиною Білля про права. Як і інші поправки, складові Білля про права, вона була внесена в

конгрес 05.09.1789 р. і ратифікована необхідною кількістю штатів 15.12.1791 р. Поправка демонструє, що особа, обвинувачувана у вчиненні злочину, має право на належний судовий розгляд, не повинна залучатися до відповідальності двічі за одне і те ж порушення і не повинна бути примушена давати показання проти себе, а також, що держава «не має права вилучати приватну власність без справедливої винагороди» [92].

Конкретизоване дане право в «Правилах Міранди» (справа Міранди проти Штату Аризона 1966 року), де сказано, що працівники поліції зобов'язані роз'яснити допитуваній особі щодо права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Проте, американці за останні десятиліття суттєво переглянули своє ставлення до цієї конституційної свободи. Так, у таких штатах як Меріленд, Вірджинія, Західна Вірджинія, Північна Кароліна, Південна Кароліна правило Міранди не обов'язково, згідно з рішенням Федерального апеляційного суду в Річмоді, зачитувати права затриманому. Причиною такого рішення суд назвав ту обставину, що його застосування суттєво зменшує готовність підозрюваних відповідати на запитання поліції. У США вже двічі були спроби скасувати це правило. У 2000 році Конгрес США навіть ухвалив спеціальну постанову, але Верховний суд США визнав її недійсною. До цього ще в 1984 році Верховний Суд США зробив виняток із «правила Міранди» у своєму рішенні «Нью-Йорк проти Куорлз», де зазначив, що в разі, якщо є безпосередня загроза громадській безпеці, підозрювані можуть бути допитані про загрозу, перш ніж їм зачитані їх права та перш ніж їм повідомлять про те, що все, що вони скажуть, може бути використано проти них [119, с. 41].

Як відзначила В. В. Бережанська, основною особливістю американської системи отримання показань є те, що докази визнаються неприпустимими при порушенні належної правової процедури. Відповідно до принципу «плоди отруєного дерева» всі наступні відомості, отримані на основі неприпустимого доказу, також виключаються з розгляду. Наприклад, неприпустимим буде допит свідка, який встановлений в результаті вимушеного визнання,

зробленого обвинуваченим [14, с. 187].

Актуальність дослідження цієї проблеми обумовлена й тим, що протягом десятиліть розвитку цивільного судочинства проблема сутності та значення імунітету свідка в цивільному судочинстві у сучасній юридичній літературі на монографічному рівні ще належно не висвітлена. Серед вчених, які досліджували цю важливу для цивільного судочинства проблему, слід назвати С. В. Васильєва [28; 29; 31], О. В. Гетманцева [45], К. В. Гусарова [53], А. Г. Дідук [231], С. В. Дяченко [65], В. А. Кройтора [105; 164], В. П. Липчак [65], Н. А. Новікову [128], О. І. Сліпченка [162; 163], Е. В. Твердохліб [173; 174; 175], Н. В. Шелевер [214], А. С. Штефан [217] та ін. Деяких аспектів цієї важливої проблеми торкався й автор цієї роботи [204; 205; 208; 209; 210; 211; 212]. Водночас комплексно проблеми регламентації імунітету свідка в цивільному судочинстві досліджувались частково. Так, у 2018 році з'явилася вітчизняна дисертаційна праця Н. А. Новікової «Показання свідків у цивільному процесі», де, серед іншого, наводяться види імунітету свідків та характеризуються деякі його аспекти, проте не здійснено повного огляду положень ст. 70 ЦПК України, які мають новелістичний характер. Нині залишаються питання, що вимагають подальшого дослідження та доопрацювання, а саме: наскільки новий підхід, що закріплений у новій редакції ЦПК України, до формування переліку осіб, котрі не можуть бути допитані як свідки, відповідає сучасним тенденціям і викликам при реформуванні цивільного судочинства.

Розв'язання завдання із забезпечення ефективного судового захисту прав осіб, котрі не можуть бути допитані як свідки, формулювання вихідних положень для удосконалення цивільного процесуального законодавства в досліджуваній сфері неможливо без комплексного теоретичного дослідження процесуального положення осіб зазначеної категорії, заснованого на дослідженні досягнень процесуальної науки, аналізу зарубіжного та вітчизняного законодавства, судової практики.

Метою дослідження в цьому підрозділі є визначення поняття та значення

імунітету свідка в цивільному процесуальному праві. Окрема увага в дослідженні приділяється проблемі класифікації імунітету свідка в цивільному судочинстві.

Імунітет свідка в цивільному судочинстві є різновидом правового імунітету взагалі, з одного боку, і елементом (*інститутом*) доказового права, з іншого боку. При цьому саме доказове право розглядається як комплексний інститут, який містить сукупність норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з процесом доказування по цивільних справах, з метою вирішення цих справ [32, с. 36].

Норми інституту імунітету свідка в цивільному судочинстві містяться в ст. 70 ЦПК України. Маємо зазначити, що в чинному цивільному процесуальному законодавстві України не використовується термін «імунітет», але вважаємо, що саме він найбільш точно підходить для означення розглядуваної сукупності правових норм. В доктрині цивільного процесу цей правовий інститут одержав назву «імунітет свідка».

«Імунітет свідка» як поняття має конституційно-правові витоки, адже в ст. 63 Конституції України передбачено, що «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [91]. Конституційні засади імунітету свідка впливають з міжнародних стандартів. Так, «Міжнародним пактом про громадянські і політичні права» закріплено, що «кожен має право... не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе» (ч. 3 ст. 14) [115].

Імунітет свідка застосовується щодо особливих суб'єктів цивільного судочинства, свідків, котрі належать до окремої групи осіб – «Інші учасники судового процесу» (ст. 65 ЦПК України). Свідок належить до осіб, що сприяють здійсненню правосуддя в цивільній справі. Також слід зазначити, що свідок є юридично незаінтересованою особою в результаті вирішення справи та не є учасником матеріально-спірних відносин [204]. Тобто, серед зазначених учасників цивільного судочинства особливе місце займає свідок.

Ця особливість процесуального статусу свідка визначається його роллю та місцем у процесі доказування у справі з метою повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи.

Згідно зі ст. 90 ЦПК України під показаннями свідка слід розуміти повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини. Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами ЦПК України [193].

Свідок є очевидцем, він має особисті спостереження про події, що повинні стати змістом його показань. Свідок є незамінним, на відміну від експерта, перекладача та інших осіб, які мають значення для суду лише як носії певних професійних знань і можуть бути замінені іншими особами, які мають відповідні знання. Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини [196, с. 113].

Згідно з О. П. Кучинською ключовою особливістю процесуального статусу свідка, на відміну від інших учасників, зокрема потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, є наявність законодавчо закріпленого обов'язку давати правдиві показання по суті справи [110, с. 298].

Як переконує Н. А. Новікова, свідок – це юридично незацікавлена у вирішенні цивільної справи фізична особа, яка правильно (безпосередньо чи опосередковано) сприймала інформацію у справі, в яку залучена на підставі ухвали суду, та має здатність про неї висловлюватись [128, с. 71].

З. В. Ромовська в науково-практичному аналізі Цивільного процесуального кодексу зауважує, що: «допит свідка полягає у тому, що йому

пропонується розповісти суду про певні обставини або дати відповідь на запитання. Незалежно від того, хто допитує свідка, він свідчить перед судом» [195, с. 131].

М. М. Ясинок та Д. Г. Глушкова зазначають, що свідок – це важливий учасник цивільного процесу, основна функція якого полягає в наданні правдивих свідчень щодо відомих обставин [197, с. 175].

В. М. Кравчук та О. І. Угриновська вказують на те, що свідок – це учасник процесу, основна функція якого – дати правдиві показання щодо відомих йому обставин [98, с. 189].

К. В. Кицюк вважає, що свідок – це учасник цивільного процесу, основною функцією якого є дати правдиві показання щодо відомих йому з достовірних джерел обставин, що мають значення для розгляду і вирішення справи [82, с. 132].

Тобто, якщо розглядати свідка як суб'єкта, який є джерелом правдивих показань в цивільному судочинстві, то ключовою особливістю його процесуального статусу у порівнянні із іншими учасниками цивільного процесу є наявність законодавчо закріпленого обов'язку давати правдиві показання по суті справи. У зв'язку з цим є цілком логічним твердження О. П. Кучинської про те, що: «перш ніж покладати на свідка обов'язок захищати правопорядок шляхом надання правдивих показань, держава зобов'язана розробити дієвий механізм забезпечення прав та свобод свідка, його особистої безпеки» [110, с. 296]. Як далі буде зазначено, важливим елементом в цьому механізмі є встановлення певних імунітетів.

Як вірно зазначає А. С. Штефан, у доктринальних положеннях, сформованих на сучасному рівні розвитку процесуальної науки, панує підхід про діалектичну єдність у судових доказах інформації та її процесуальної форми [216, с. 6]. Авторка робить логічний висновок, що у процесуальній доктрині сформувався висновок про єдність в судових доказах інформації та її носія: відомостей про факт і засобу доказування. Цілком зрозуміло, що сам носій чи засіб, на (в) якому зафіксована інформація, не має доказового

значення. Доказом може виступати не свідок, а ті відомості про обставини справи, що відомі свідку; не папір, а зміст викладеного на ньому тексту; не предмет як такий, а його властивості, залишені на ньому сліди, його належність певній особі, знаходження у певному місці в певний час тощо, які свідчать про те, що обставина відбулася в минулому чи продовжує існувати. Проте, щоб стати судовим доказом, фактичні дані потребують наявності відповідного носія [216, с. 8].

Цікавими для цілей цього дослідження являються умовиводи вченої О. О. Грабовської, яка зазначає, що: «цивільне процесуальне законодавство України не встановлює специфічних критеріїв для свідка. Згідно ч. 1 ст. 69 ЦПК України свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Видається, що поняття свідка, закріплене у наведеному положенні цивільного процесуального закону, позбавлене правової визначеності, адже може сприяти виникненню думки про те, що свідком може бути й особа, якій відомі відомості з будь-яких джерел, від інших осіб тощо» [47, с. 375]. Вчена зазначає, що фахівцями української мови поняття «свідок» розтлумачено у наступний спосіб: «свідок – це людина, що була присутня при якій-небудь події, пригоді й особисто бачила що-небудь; очевидець, самовидець» [132, с. 157]. Дослідниця вважає, що на її погляд абсолютно очевидно, що поняття «свідок», запропоноване мовниками, є більш правильним і логічним, а тому може бути використане у визначенні поняття «свідок» – це особа, що була присутня при дії чи події, і може у суді дати показання про факти та обставини, що підлягають доказуванню учасниками справи та встановленню судом [47 с. 375]. Як вірно зазначають С. Дяченко та В. Липчак, свідки випадково чи безпосередньо усвідомлюють події, які вважаються обставинами справи, чи дізнаються ці відомості від іншого джерела, тому їхні показання є надзвичайно важливими у процесі доказування [65, с. 62].

Як бачимо, і в цивільному процесуальному законодавстві, і в правовій літературі свідок у цивільному процесі визначається як носій інформації,

джерело відомостей про шукані факти. Ще на початку ХХ століття відомий цивіліст Є. В. Васьковський зазначав, що суд може переконатись в достовірності заяв і тверджень сторін двома способами: 1) шляхом особистого сприйняття наведених сторонами фактів своїми зовнішніми відчуттями (за допомогою зору, дотику, слуху і т. д.) та 2) на основі повідомлень про це інших осіб [33, с. 247]. Так, на його думку, фактичні обставини процесу суд міг з'ясувати шляхом отримання повідомлень від осіб, які не беруть участі у процесі [33, с. 258]. Встановлення фактичних даних, на підставі яких суд з'ясовує наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, забезпечується через показання свідків (ч. 2 ст. 57 ЦПК України).

Як зазначається в юридичній літературі, свідки належать до категорії учасників процесу, які не мають юридичної заінтересованості щодо предмета спору, а залучаються або допускаються судом для надання допомоги в розгляді справи [75, с. 25]. Як зазначає С. М. Стахівський, «...процесуальне становище свідка, як правило, не відображається на його відношенні до справи та достовірності показань. Звісна річ, це не означає, що свідок не може мати певної зацікавленості у вирішенні справи, але ця зацікавленість зумовлена не його процесуальним становищем, а причинами, які знаходяться за межами процесуальних відносин» [168, с. 205].

З позиції доктрини цивільного процесуального права, свідок – це юридично незаінтересована в результаті розгляду цивільної справи особа, якій відомі будь-які відомості про обставини, що мають значення для вирішення цієї цивільної справи. Але маємо зазначити, що це твердження не може повністю виключити іншу заінтересованість свідка. Як зазначається в юридичній літературі, немає обмежень також щодо участі у справі як свідків близьких родичів сторін. Такі особи можуть бути свідками, незважаючи на те, що вони часто зацікавлені у результаті справи. Це обов'язково враховується судом під час оцінки доказів [98, с. 190]. Відповідно до ч. 2 ст. 91 ЦПК України у заяві про виклик свідка необхідно зазначити обставини, які свідок може

підтвердити, а відповідно до ч. 3 ст. 230 ЦПК України перед допитом свідка головуєчий встановлює стосунки свідка зі сторонами та іншими учасниками справи. Отже, особа, яка бере участь у справі і просить суд про залучення свідка в процес, повинна зазначити у клопотанні взаємозв'язок можливих показань свідка з фактами та обставинами, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення. Суд, встановлюючи стосунки свідка із сторонами, іншими учасниками справи, також, насамперед, з'ясовує належність його показань до фактів та обставин, які встановлюються [47, с. 97]. Таким чином, цілком логічною є вимога про те, що суд, перед тим як допитати свідка, з'ясовує його відношення до осіб, які беруть участь у справі.

Цієї позиції притримується й судова практика. Так, колегія суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Дніпропетровської області розглянула у відкритому судовому засіданні в м. Кривому Розі апеляційні скарги Криворізької Північної об'єднаної державної податкової інспекції Головного управління Міністерства доходів в Дніпропетровській області та прокуратури Дніпропетровської області на рішення Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 27.04.2015 р. по справі за позовом ОСОБА_4 до Криворізької Північної об'єднаної державної податкової інспекції Головного управління Міністерства доходів в Дніпропетровській області, ОСОБА_5, Прокуратури Дніпропетровської області, третя особа – Жовтневий відділ державної виконавчої служби Криворізького міського управління юстиції Дніпропетровської області, про визнання права власності на майно та виключення його з-під арешту.

Так, в судовому засіданні було встановлено, що мати позивача в різні періоди життя дарувала їй коштовності. Даний факт було підтверджено свідком ОСОБА_9, яка доводиться позивачеві матір'ю.

В обґрунтування апеляційної скарги представник Криворізької Північної ОДПІ зазначив про недопустимість наданих позивачем доказів на підтвердження позовних вимог. Зокрема, вказав, що допитані в судовому засіданні свідки є близькими родичами позивача, отже, є упередженими щодо

суті позову. Щодо останнього, то колегія суду в своєму рішенні зазначила про те, що доводи апеляційних скарг щодо недопустимості як доказу пояснень матері позивача, у зв'язку з тим, що вона є заінтересованою особою, не приймаються до уваги колегією суду з наступних підстав. Зокрема, вказано, що згідно ч. 1 ст. 50 ЦПК України свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Перелік осіб, які не підлягають допиту як свідки, визначено ст. 51 ЦПК України. Таким чином, зазначені норми не містять будь-яких застережень щодо можливості допиту в якості свідків близьких родичів сторін по справі [160].

Дослідник цієї проблеми в галузі кримінального процесу О. В. Чепель зазначає, що: «Не дивлячись на заборони у вигляді кримінального переслідування, на практиці кількість фактів дачі неправдивих показань зростає з року в рік. Однак, таке зростання говорить не про те, що свідки стали частіше говорити неправду, а про те, що зміна показань все частіше є результатом чинення тиску на них з боку «зацікавлених у результаті справи осіб». Мотивами дачі завідомо неправдивих показань прийнято вважати: особисту зацікавленість свідка, користь, заздрість; помилково сприйняте почуття дружби і товариськості; хороші взаємини з обвинуваченим чи потерпілим; родинні стосунки; почуття жалю; бажання уникнути обтяжливого обов'язку свідка; побоювання виявити свої непристойні вчинки; кругова порука, релігійність та національні пережитки і т. д. Все це призводить до того, що важливість оцінки доказів лише зростає. Необхідно більш ретельно перевіряти свідка та оцінювати його показання, брати за основу ті показання, в яких загроза лжесвідчень зведена до мінімуму» [203, с. 65–66].

Таким чином, маємо констатувати, що залучення особи до участі у цивільному судочинстві як свідка в будь-якому разі тією чи іншою мірою зачіпає певну сферу законних інтересів такої особи. У зв'язку з цим вважаємо, що доктринальне положення про відсутність будь-якого юридичного інтересу у свідка має бути переглянута. Ця позиція знаходить своїх прихильників в юридичній доктрині. Так, можливо навести позицію О. П. Кучинської, яка

вважає, що: «Процесуальний інтерес свідка може виражатися у прагненні якомога суворішого дотримання порядку проведення допиту чи іншої процесуальної дії за участю свідка, застосування передбачених законом заходів безпеки за наявності відповідних підстав» [110, с. 299]. Зокрема, певною гарантією дотримання законного інтересу свідка є закріплення в цивільному процесуальному законодавстві норм про імунітет.

Необхідно зазначити, що свідки не є обов'язковими суб'єктами цивільного судочинства. Крім того, показання свідків допустимі зовсім не в усіх справах. В силу правила допустимості доказів обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Такі обмеження зазначаються нормами матеріального права. Наприклад, згідно зі ст. 218 ЦК України, недотримання простої письмової форми угоди позбавляє сторону можливості у випадку спору посилатися для її підтвердження на показання свідків [202]. Недодержання судом цієї вимоги закону, встановлення істини у справі за допомогою показань свідків, навіть якщо вони мали прямий зв'язок з предметом доказування, тягне скасування постановленого на основі таких доказів судового рішення [103, с. 100]. Відповідно, можна зробити висновок про те, що положення про імунітет свідка застосовуються зовсім не в кожному процесі в суді по цивільній справі. Причиною запровадження імунітетів свідків у цивільному судочинстві є наявність певної групи суспільних відносин, які базуються на цілковитій відвертості між учасниками цивільних процесуальних відносин.

У цьому підрозділі визначено також за мету встановити, що розуміється під імунітетом свідка взагалі та дати відповідне поняття. Неоднозначність доктринального поняття «імунітет свідка» та практичні потреби в правозастосуванні обумовлюють актуальність звернення в наукових дослідженнях до проблеми визначення такого поняття.

Як слушно зауважила О. С. Гусак, у системі наукових юридичних досліджень принципове значення має аналіз поняттєво-категоріального

апарату. Актуальність такого дослідження має як теоретико-правове підґрунтя, так і практичну необхідність доктринального пізнання, оскільки має забезпечити науково обґрунтований підхід до однозначного розуміння відповідних правових категорій, а в практичному плані має сприяти виробленню єдиних підходів до розуміння категорій юриспруденції з метою їх правильного та однотипного застосування в межах юридичної практичної діяльності [52, с. 70].

У зв'язку з цим доречно навести позицію фахівця з юридичної логіки В. Д. Тітова, який зазначає: «Визначення є універсальною логічною операцією, використання якої або прямо вимагається (як у точних науках), або, в силу іррадіації стандартів строгості зі сфери точних наук, схвалюється в будь-якій іншій, у тому числі й у соціальній або гуманітарній науці. Річ у тому, що без чітко сформульованого визначення ми не маємо наукового поняття і змушені задовольнятися невиразними уявленнями, що допускають довільні суб'єктивні тлумачення.

Мабуть немає такої іншої професії, окрім юридичної, де так часто доводилося б вдаватися до визначень. Між тим, з ними в юриспруденції не так усе гаразд, як може здатися на перший погляд» [177, с. 45].

Слід підтримати висловлену в юридичній літературі тезу, що у визначення поняття повинні включатися лише такі ознаки сутнісного змісту, що притаманні їм і відрізняють від інших понять, та щоб поняття не було перевантажено зайвою деталізацією і, відповідно, невизначеністю [104, с. 63]. Однозначне розуміння точного юридичного змісту й наукового визначення поняття «іmunітет свідка» є необхідною умовою розвитку юридичної науки.

Щодо визначення поняття «іmunітет свідка» в правовій доктрині існують різні точки зору. Так, у юридичній літературі іmunітет свідка вірно розглядається як особливий процесуальний статус, згідно з яким свідок за виключних обставин на підставах і в порядку, встановленому законом, повністю або частково звільняється від обов'язку давати показання [41, с. 48]. Деколи іmunітет свідка пов'язують лише з гарантією проти

самообвинувачення стосовно свідка [5, с. 197], або з правом відмовитися давати показання з огляду на родинні зв'язки або в інтересах захисту державної, службової чи професійної таємниці [15, с. 24; 17, с. 97].

Як зазначається в Юридичній енциклопедії, під імунітетом свідка слід розуміти звільнення у передбачених законом випадках особи, яка підлягає допиту як свідок, від обов'язку давати показання у кримінальній чи цивільній справі. Імунітет свідка може бути зумовлений виконанням службового або професійного обов'язку зберігати державну, службову чи професійну таємницю [219, с. 670].

В Енциклопедії сучасної України зазначено, що імунітет свідка – це звільнення в передбачених законом випадках особи, яка підлягає допиту як свідок, від обов'язку давати показання у кримінальній, цивільній, адміністративній чи іншій справах. Імунітет свідка може бути зумовлений виконанням службового або професійного обов'язку зберігати державну, службову чи професійну таємницю [66].

Для розкриття поняття імунітету свідка доречно розпочати із визначення розуміння імунітету та його правових властивостей, які пропонуються представниками науки загальної теорії права. Так, О. М. Ткаля вважає, що імунітет свідка являє собою особливу форму правового імунітету, що полягає у звільненні певної особи, яка підлягає допиту як свідка, від обов'язку свідчити проти себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, усиновлених, усиновителів, а також у прямій забороні допитувати окремих осіб як свідків, що є гарантією здійснення публічних функцій протидії злочинності й залученням громадськості до процесу вирішення правових спорів [181, с. 5–6]. Проведене дослідження О. Ткалею дозволяє зробити висновок про те, що у теоретичній юриспруденції феномен імунітетів вже досліджений та описаний, що дозволяє використати в цій частині дослідження наявні загальнотеоретичні розробки імунітету в галузевих дослідженнях.

У кримінальному процесуальному праві імунітет свідка загалом також розуміють як звільнення особи в силу закону від обов'язку свідчити [101,

с. 157]. Імунітет свідка у кримінальному процесуальному праві розуміють також як безумовне (абсолютне) або під умовою (відносно) звільнення названих законом груп фізичних осіб від обов'язків надавати показання у процесі (справі, провадженні) [113, с. 83]. Цієї точки зору притримуються більшість науковців в галузі кримінального процесуального права [41, с. 96–102; 133; 167, с. 71–72].

Поняття «імунітет свідка» також позначають як сукупність правил, які звільняють певні групи свідків від обов'язку давати показання у кримінальному провадженні, а також звільняють від обов'язку свідка свідчити проти себе самого [187, с. 246].

В доктрині господарського процесуального права зроблено висновок про те, що: «імунітет свідка» в господарському процесі є важливим інститутом, який повинен забезпечити такі конституційні принципи, як охорона прав і свобод людини і громадянина та презумпція невинуватості. Правовий інститут господарського процесуального імунітету свідка - це сукупність правових норм, які містять перелік виключень, що складають самостійну частину господарського процесуального права та регулюють відповідні суспільні відносини, пов'язані з наданням додаткових процесуальних гарантій законності та обґрунтованості залучення осіб до сфери господарського судочинства та звільненням від процесуального обов'язку надавати свідчення. Можна сказати, що під імунітетом свідка розуміється інститут процесуальних галузей права, що закріплює заборону на примушення надання показань певних категорій осіб з метою захисту охоронюваних Конституцією цінностей. Таким чином, імунітет для свідка являє собою інститут судочинства, спрямований на реалізацію захисту прав і свобод людини. Інститут імунітету свідків демонструє баланс між суспільним інтересом встановлення істини у господарському провадженні і потребою у збереженні приватних інтересів особистості[49, с.39].

В доктрині цивільного процесуального права також відсутній єдиний підхід до розуміння поняття імунітету свідка в цивільному провадженні.

Представник науки цивільного процесу С. В. Васильєв в «Енциклопедії цивільного судочинства: основні інститути та теоретичні засади» зазначає, що імунітет свідка – це надане законом право свідка відмовитися давати показання в силу родинних або службових обов'язків [31, с. 183].

Н. А. Новікова, не зазначаючи поняття «імунітет свідка», дотримується думки, згідно з якою імунітет свідка поширюється на осіб, яких не можна допитувати, та осіб, які мають право відмовитися від надання показань [129, с. 11].

О. В. Гетманцев дає наступне визначення: «Імунітет свідка у цивільному судочинстві – це один із видів правових імунітетів, відповідно до якого, фізична особа, котра підлягає допиту у якості свідка у цивільній справі, звільняється від процесуального обов'язку надавати показання у суді, який може проявлятися у праві свідка відмовитися від дачі показань і заборони допитувати свідка за підстав передбачених чинним процесуальним законодавством» [45, с. 93].

Перелік майже аналогічних дефініцій поняття «імунітет свідка» можна було б продовжити, але в цьому немає потреби. Стислий аналіз висловлених у юридичній літературі позицій вчених дозволяє зробити узагальнений висновок про те, що наведені вище поняття мають бути критично оцінені насамперед через невідповідність їх побудови основним правилам визначення будь-якого поняття.

У науковій літературі аргументовано зазначається, що будь-яке поняття розкриває свій предмет через зміст і обсяг, де зміст – це сукупність істотних ознак, які в ньому містяться, а обсяг – множина чи клас мислимих предметів (явищ), кожен з яких є носієм ознак, що становлять зміст поняття [182, с. 27]. А. Є. Конверський зазначає, що поняття – це форма мислення, яка є результатом узагальнення і виділення предметів деякого класу за загальними та специфічними для них ознаками [90, с. 119].

Вважаємо за доцільне спочатку розглянути питання визначення обсягу – множина чи клас мислимих предметів (явищ), у понятті імунітету свідка. Як

впливає з аналізу низки норм ЦПК України, такими мислимими предметами (явищами) в понятті імунітету свідка у цивільних справах є те, що імунітет свідка є одним з видів імунітетів у цивільному судочинстві. Так, поряд з імунітетом свідка в цивільному судочинстві можливо виділити: імунітет держави, дипломатичний імунітет тощо.

Як уже зазначалось вище, поняття розкриває свій предмет не тільки через обсяг, а й через зміст, де зміст – це сукупність істотних ознак, які в ньому містяться. Виділяючи ознаки поняття, слід враховувати висловлене в логіці положення, що за субстанціональністю ознаки поділяються на суттєві й несуттєві. Суттєвими називаються ознаки, що визначають природу предмета, який відображається в понятті. Суттєві ознаки виступають основою узагальнення предметів і виділення їх серед інших схожих з ними предметів [90, с. 125].

Перейдемо до аналізу сутнісних характеристик, тобто, ознак поняття «імунітет свідка». Ознаки – це все те, чим відповідні категорії відрізняються один від одного або подібні між собою. Ознаки можуть бути загальними й відмітними, істотними й неістотними, необхідними і випадковими [14, с. 103].

Маємо зазначити, що в понятті імунітету свідка йдеться не про будь-яку особу, а тільки про фізичну особу, яка підлягає допиту як свідка.

Крім того, слід зазначити, що йдеться про таку ознаку, як *звільнення від загального обов'язку давати показання в суді*. Вважаємо, що дослідження цього питання можна пов'язати також з дискусією в науці цивільного процесуального права про можливі форми звільнення особи від обов'язку давати показання в суді.

Дійсно, аналіз чинного процесуального законодавства дозволяє зробити висновок про можливість виділення вказаних форм.

Так, згідно з ч. 1 ст. 71 ЦПК України «фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи

усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Ця форма привілею в імунітеті свідка спрямована на реалізацію конституційної гарантії відсутності відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» (ч. 1 ст. 63 Конституції України). Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови [196, с. 97]. В юридичній літературі вірно зазначається, що з урахуванням аналізу змісту правових норм, закріплених в Цивільному процесуальному кодексі України, на підставі яких створюється такий правовий ефект, яким є імунітет свідка, доречно стверджувати про врахування приватних інтересів особи, яка залучена до цивільного судочинства в якості свідка [174, с. 262]. Саме з прагненням дотримання та забезпечення реалізації приватного інтересу особи, залученої до судового розгляду цивільної справи в якості свідка, необхідно пов'язувати включення до змісту Цивільного процесуального кодексу України норм, які дозволяють стверджувати про існування імунітету свідка в цивільному судочинстві [174, с. 263].

Окремо зупиняючись на причинах запровадження саме цього виду імунітету свідка в цивільному процесі, є доречним посилатися на позицію дослідника в галузі кримінального процесу О. В. Чепель, який зазначив, що: «в рамках процесу, де переслідується мета з'ясування істини, важливо враховувати людський чинник. Держава розуміє, що примушування близьких родичів та членів сім'ї підозрюваного, обвинувачуваного до давання показань може викликати емоційний стрес, внутрішній конфлікт, призвести до руйнації сімейних і родинних зв'язків, що негативно сприйметься як окремими людьми, так і суспільством загалом. З огляду на це, вітчизняний законодавець відповідально підійшов до питання прав та обов'язків свідка. Він виходить із того, що процесуальні норми повинні приділяти особливу увагу балансу між дотриманням прав та законних інтересів свідків і забезпеченням об'єктивного,

всебічного та повного розгляду кримінального провадження, яке багато в чому залежить від наявних в провадженні показань. У результаті, збереження балансу між досягненням істини у кримінальному процесі та повагою до родинних і сімейних зв'язків між свідком та підозрюваним, обвинуваченим, є важливим завданням для сучасної системи правосуддя. Таким чином, у рамках вітчизняного кримінального процесу істина не може бути визнана його абсолютною метою. В іншому випадку на догоду досягнення вона виправдовувала б всі ціннісні жертви, які змушене було принести суспільство в цілому та його окремі члени – зокрема» [203, с. 135].

Слід зазначити, що в ЦПК України в редакції 2017 року додалася нова умова для можливості відмовитися від показань, яка була раніше відсутня: відмовлятися від показань можна за умови, якщо це буде тягти за собою юридичну відповідальність щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ч. 1 ст. 71) [193].

Інша форма привілею в імунітеті свідка буває у випадках, коли в силу певного правового статусу особа не може бути допитана як свідок. Серед вказаної групи осіб можна виділити тих, хто:

- а) абсолютно нездатний бути викликаним для допиту;
- б) відносно нездатний бути викликаним для допиту.

Відповідно до ст. 70 ЦПК України не підлягає допиту така категорія осіб, як *недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі й не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання*. Цих осіб слід віднести до *абсолютно нездатних бути викликаним для допиту*.

Цікавим є досвід регулювання питання можливості допиту, в якості свідка, цієї групи осіб в кримінальному процесуальному законодавстві. Так, О. В. Чепель вважає, що положення Кримінального процесуального кодексу України слід визнати прогресивними, оскільки вони не містять будь-яких імперативних заборон допитувати в якості свідків осіб певного віку або осіб,

які страждають певними психічними захворюваннями чи мають фізичні вади. Акцентуємо увагу на тому, що позиція КПК України стосовно осіб, які мають різні відхилення, видається нам неповною. Розробники КПК України відмовилися від позиції, згідно з якою особи, які в силу своїх фізичних недоліків або психічних захворювань нездатні правильно сприймати обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і давати про них показання, не можуть бути допитані в якості свідків [203, с. 47].

О. В. Чепель вважає, що доцільною буде відмова від допиту в якості свідків вищезазначених осіб з дотриманням усіх їх прав [203, с. 48]. Автор погоджується із пропозицією Д. В. Лазаревої, що: по-перше, показання осіб із психічними розладами слід визнавати допустимим доказом лише з урахуванням судової психіатричної або комплексної психолого-психіатричної експертизи та в сукупності з іншими доказами в кримінальному провадженні, закріпивши відповідні зміни в ст. 87 КПК України; по-друге, закріпити у положеннях ст. 242 КПК України таку підставу призначення та проведення судової психіатричної експертизи, як наявність сумнівів у здатності потерпілого або правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та правильно відтворювати їх у своїх показаннях [111, с. 267].

О. В. Чепель зазначає, що лише при проведенні судової психіатричної або комплексної психолого-психіатричної експертизи стосовно осіб, які мають психічні захворювання, та судово-медичної експертизи відносно стану здоров'я особи можна визначити, чи здатна особа правильно сприймати обставини навколишньої дійсності і відтворювати отриману інформацію на допиті без значних спотворень [203, с. 48]. При цьому автор зазначає, що проведення необхідної експертизи буде сприяти не лише підтвердженню можливостей особи щодо сприйняття, запам'ятовування й відтворення обставин, тобто, реалізації його прав, а й реалізації прав інших суб'єктів кримінального процесу, в першу чергу осіб, які захищають свої інтереси в кримінальному провадженні [203, с. 48].

Інша форма привілею в імунітеті свідка існує у випадках, коли через певний правовий статус особа не може бути допитана як свідок.

До цієї підгрупи слід віднести осіб, які не допускаються до свідчення за ст. 70 ЦПК України.

Як слушно зазначає А. С. Штефан, форма заборони допиту в імунітеті свідка пов'язана зі збереженням таємниці, яка охороняється законом, і означає неможливість вимагати від особи давати показання, в яких розкриється ця таємниця [217, с. 88]. У ч. 1 ст. 70 ЦПК України встановлено, що не можуть бути допитані як свідки:

1) особи, які, за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості.

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура (ст. 131-2 Конституції України). Будь-яка інформація, що стала відома адвокату (помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом) про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, інші документи й відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності, становлять адвокатську таємницю, розголошення якої без згоди клієнта забороняється.

Окремо слід зупинитись на нововведенні – збереженні таємниці медіації. Медіація є особливим видом посередництва, що передбачає участь третьої сторони у вирішенні конфлікту, обов'язково нейтральної, яка заінтересована лише в тому, щоб сторони вирішили свій спір з максимальною вигодою для себе, проте не надає жодної оцінки діям і рішенням сторін конфлікту [48, с. 68]. У ст. 16 ЦПК України передбачено, що сторони вживають заходів для

досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. У разі вжиття таких заходів за участю медіатора всі відомості, отримані ним у процесі надання послуг, вважатимуться таємницею і не підлягають розголошенню, а тому, відповідно, медіатор не може бути допитаний як свідок про ці відомості. Такі нововведення – збереження таємниці медіації, конфіденційної інформації щодо врегулювання спору за участю судді, – не викликають сумнівів щодо їх доцільності;

2) *священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих.* Це обмеження ґрунтується на положенні ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», відповідно до якого ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді віруючих. Тому суб'єктом таємниці сповіді є священнослужитель – особа, котра служить при храмі та має право проводити релігійні обряди як у храмі, так і поза ним [125, с. 105]. У низці досліджень неможливість допиту священнослужителів про відомості, що становлять таємницю сповіді, пояснюється так: а) не допускається допит священнослужителів з питань, пов'язаних зі сповіддю, безвідносно до їхньої приналежності до того або іншого релігійного об'єднання; б) метою введення заборони на допит священнослужителів є захист прав не релігійних організацій, а громадян, що сповідують релігію [29, с. 159]; в) священнослужитель обов'язково повинен офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку [146, с. 23]. Н. А. Новікова відзначає, що не можна також допитувати не тільки священнослужителя стосовно відомостей, що були одержані на сповіді, а й колишнього священнослужителя стосовно такої інформації. Автор правильно зазначає, що подібного застереження в законі не має [128, с. 161]. Питання імунітету священнослужителів більш докладно будуть розглянуті у наступному підрозділі дисертаційної роботи;

3) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю. Це питання також буде більш докладно розглянуто у наступному підрозділі дисертаційної роботи.

До відносно нездатних бути викликаними для допиту можна віднести осіб, які за законом чи міжнародним договором зобов'язані зберігати в таємниці відомості, осіб, які мають дипломатичний імунітет, і представників дипломатичних представництв [128, с. 161]. Цей вид привілею в імунітеті свідка існує у випадках, коли в силу певного правового статусу *особа не може бути допитана як свідок, згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без згоди цієї особи* (п. 5 ч. 1 ст. 70 ЦПК України). Зокрема, особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника (ч. 2 ст. 70 ЦПК України).

Відповідно вважаємо, що наступною суттєвою ознакою в понятті «імунітет свідка» є те, що імунітет свідка проявляється в двох формах:

- 1) *в праві відмовитися давати показання та*
- 2) *у формі заборони допиту свідків у випадках, установлених цивільним процесуальним законодавством.*

Суттєвою ознакою має бути відображення в понятті такої суттєвої ознаки – значення категорії «імунітет свідка» в цивільному судочинстві. Проблематика значення категорії «імунітет свідка в цивільному судочинстві» як явища правової реальності посідає важливе місце в межах вивчення більшості категорій науки цивільного процесуального права. Слід відзначити, що термін «значення» за Академічним тлумачним словником української мови означає: 1. Громадська, політична, історична і т. ін. вага, роль кого-, чого-небудь; важливість. 2. Суть чого-небудь; зміст [165]. Відповідно, в цих

аспектах і буде розглянуто проблему визначення значення категорії «іmunітет свідка в цивільному судочинстві».

Значення іmunітету свідка доволі важливе і виходить далеко за рамки цивільного судочинства. Як зазначав М. Й. Штефан, на об'єктивність і повноту показань свідків про відомі їм обставини можуть впливати інші існуючі неправові зв'язки між свідками і сторонами – товариські, родинні, громадські, моральні та психологічні фактори, які при дослідженні та оцінці показань свідків судом підлягають урахуванню [218, с. 281].

Дослідник проблеми іmunітетів у кримінальному процесі О. В. Чепель вірно зазначає, що: «з урахуванням ролей, які відведені тим чи іншим учасникам кримінального процесу, законодавство встановило спеціальні норми, які не лише забезпечують діяльність цих суб'єктів, а й гарантують захист їх моральних та етичних цінностей. Окрема система таких норм кримінального процесуального права називається «іmunітетом свідка», яка спрямована неможливістю для громадян не свідчити проти себе, своїх близьких родичів та членів сім'ї. Іmunітет свідка є однією з важливих гарантій, що забезпечують захист прав та законних інтересів осіб, які виступають свідками у кримінальному процесі. Наявність у законодавстві правил, які забезпечують іmunітет свідків, безумовно, свідчить про демократичний характер вітчизняного кримінального процесу. Іmunітет свідка не лише захищає права та інтереси свідка, а й перешкоджає зловживанням з боку осіб, які ведуть розслідування, захищаючи водночас права та законні інтереси близьких родичів свідка та членів його сім'ї [203, с. 76–77].

Таким чином, вважаємо, що *наявність іmunітету свідка в цивільному судочинстві:*

- є важливою гарантією залучення громадськості (свідків) до процесу вирішення спорів;
- усуває причини надання недостовірних показань;
- має значне соціальне значення, яке проявляється у наданні фізичній особі гарантій захисту його права на гідність, недоторканність приватного

життя, особистої чи сімейної таємниці, зміцнення моральних засад правосуддя.

Виокремлення обсягу та змісту, де зміст – це сукупність істотних ознак поняття «іmunітет свідка в цивільному судочинстві», дозволило надати наступне доктринальне поняття.

Іmunітет свідка в цивільному судочинстві – один з видів іmunітетів, відповідно до якого фізична особа, яка підлягає допиту як свідок, звільняється від загального обов'язку давати показання в суді, що проявляється у праві відмовитися давати показання чи у формі заборони допиту свідків у випадках, установлених цивільним процесуальним законодавством, та є важливою гарантією залучення громадськості (свідків) до процесу вирішення цивільних спорів, усуває причини надання недостовірних показань, має значне соціальне значення, яке проявляється у наданні фізичній особі гарантій захисту його права на гідність, недоторканність приватного життя, особистої чи сімейної таємниці, зміцнення моральних засад правосуддя.

В цивільному процесуальному законодавстві та в правовій літературі свідок у цивільному процесі визначається як носій інформації, джерело відомостей про шукані факти. За загальним правилом відсутність у свідка юридичної заінтересованості у вирішені справи не може повністю виключити іншу заінтересованість свідка. Свідки не є обов'язковими суб'єктами цивільного судочинства. Крім того, показання свідків допустимі далеко не у всіх справах.

Іmunітет свідка в доктрині цивільного процесу прийнято класифікувати.

С. В. Васильєв іmunітет свідка поділяє на *повний* та *частковий*, де у першому випадку особа може відмовитися від надання показань щодо суті справи (наприклад, іmunітет родичів), а в другому випадку свідок може відмовитися або не допитується від надання показань тільки з окремих питань [28, с. 41].

А. С. Штефан виділяє «два види іmunітету свідка: *обов'язковий (абсолютний)*, коли допит певної особи щодо певних обставин заборонений в

цілому, і *факультативний*, коли особа має право відмовитися від дачі показань щодо певних обставин, однак за її згодою такі показання можуть бути отримані. Можливість відмовитися від дачі показань трактується як форма привілею, спрямована на реалізацію конституційної гарантії відсутності відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [217, с. 87]. Вказаний підхід вбачається таким, що «коректно і чітко дозволяє зробити класифікацію видів імунітету свідка з урахуванням змісту норм Цивільного процесуального кодексу України» [173, с. 190].

Увагу питанню класифікації імунітетів свідків в кримінальному процесі також приділив Г. В. Денисенко, який зазначив, що критерієм розмежування імунітету свідка за певними видами має бути саме наявність суб'єктивного права (правоздатності) відмовитися свідчити проти себе та/або своїх близьких, родичів тощо. З урахуванням цього імунітет свідка можна поділити на *а) особистий безпосередній імунітет свідка; б) опосередкований законний імунітет свідка* [58, с. 200].

Імунітет свідка за ступенем зобов'язаності застосування судом імунітету поділяє на безумовний і умовний імунітети. Безумовний імунітет свідка передбачає неможливість суду допитувати кого-небудь як свідка, а умовний – неможливість допитати особу як свідка, хоча особа за своєю згодою може дати показання. Безумовний імунітет притаманний, наприклад, суддям, а умовний – родичам.

Вважаємо, що дослідження питання класифікації імунітетів у цивільному судочинстві можна пов'язати з дискусією в науці цивільного процесуального права про можливі форми звільнення особи від обов'язку давати показання в суді: у формі привілею, що проявляється в праві відмовитися від давання показань, та у формі заборони допиту.

Імунітет свідка може також поділятися на *види в залежності від виконання ним у суспільстві соціальної, професійної та інших функцій чи*

обов'язків. Н. А. Новікова вважає, що за суб'єктами, щодо яких встановлений імунітет свідка, можна виділяти такі імунітети:

- а) імунітет судовий, який стосується суддів та присяжних;
- б) імунітет релігійний щодо священників;
- в) імунітет лікарський стосовно лікарів;
- г) імунітет нотаріальний щодо нотаріусів, помічників нотаріусів, посадових осіб, яким за законом надано право вчиняти нотаріальні функції;
- г) імунітет адвокатський щодо адвоката, його помічника, стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також осіб, стосовно яких припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю;
- д) імунітет дипломатичний стосовно дипломатичних агентів, членів сім'ї дипломатичного агента, які живуть разом з ним і не є громадянами країни перебування, адміністративно-технічним персоналом дипломатичного представництва та членами їх сімей, якщо вони не є громадянами країни перебування чи постійно в ній не мешкають (ст. 31, 37 Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р.);
- е) імунітет консульський стосовно працівників консульської установи (ст. 44 Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р.) тощо [128, с. 164].

Таку класифікацію підтримує О. В. Гетманцев, який зазначає, що: «за таким критерієм можна виділити імунітет судді, імунітет державного службовця, дипломатичний чи консульський імунітет, імунітет працівника правоохоронних органів, імунітет адвоката, імунітет нотаріуса, релігійний, лікарський, військовий та інші імунітети. Наведені види процесуальних імунітетів засновані на привілеях, які встановлюють конституційні гарантії непритягнення до юридичної відповідальності за відмову від давання показань у цивільному судочинстві стосовно певної категорії суб'єктів. Такі особи, які відмовляються давати показання, зобов'язані повідомити суд про причини такої відмови (ч. 2 статті 71 ЦПК)» [45, с. 93]. Вважаємо за можливе

підтримати саме цю класифікацію і саме за цією логікою продиктовано подальший аналіз окремих видів імунітетів у цивільному судочинстві.

Як вірно зазначає О. В. Гетманцев, поділ процесуальних імунітетів свідка у цивільному судочинстві на види має теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє виділити загальне та особливе у їх процесуально-правовому змісті їх правового статусу у судовому процесі, розмежувати й охарактеризувати процесуальні підстави їх застосування та використання у цивільному судочинстві стосовно свідків. Поділ імунітета свідка на види може впливати на межі давання показань свідка та рівень оцінки таких показань судом з позиції їх правового значення для цивільної справи, що розглядається і вирішується судом [45, с. 93].

Загальною особливістю тих осіб, що не допускаються до свідчення за ст. 70 ЦПК України, є те, що таких осіб викликати в суд як свідків неможна, а якщо все-таки буде подана заява, вона судом не буде задоволена [128, с. 161].

Розглядаючи проблематику імунітету свідків в цивільному судочинстві, варто звернутись до особливостей закріплення імунітету свідка в кримінальному процесуальному праві. Так, відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України не підлягають допиту в якості свідків:

- захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;
- адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; – нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;
- медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

– священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих.

Вищезазначені особи наділені відносним імунітетом свідка. З приводу зазначених довірених відомостей вони можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Проте, на нашу думку, наявність звільнення (отриманого в письмовій формі за підписом особи, яка довірила зазначені відомості) не тягне за собою автоматичного обов'язку давати показання, це є лише їх правом;

– журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

– судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

– особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

– особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи;

– особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних;

– експерти – щодо роз'яснення наданих ними висновків [100].

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи (ч. 4 ст. 65 КПК України).

Таким чином, імунітет свідка в цивільному судочинстві можливо визначити як один з видів імунітетів, відповідно до якого фізична особа, яка підлягає допиту як свідок, звільняється від загального обов'язку давати показання в суді, що проявляється в праві відмовитися давати показання, чи у формі заборони допиту свідків у випадках, установлених цивільним процесуальним законодавством, та є важливою гарантією залучення громадськості (свідків) до процесу вирішення цивільних спорів.

3.2. Особливості імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права

Важливу роль у забезпеченні стабільності міжнародних відносин відіграють правові засоби, що забезпечують рівність їх учасників у відповідних правовідносинах. Незважаючи на те, що сутність правового імунітету походить від змісту принципів незалежності, рівноправності та гідності держав, правовий імунітет, встановлений державою, може спричиняти занепокоєння для приватних осіб, права та інтереси яких не мають непропорційно обмежуватись, а також обмежувати інтереси правосуддя. Окрім актуальних викликів для України, в цілому імунітети в міжнародному просторі займають особливе місце у визначенні правових статусів і відіграють значну роль у міжнародних судових процедурах і в забезпеченні можливостей захисту прав та інтересів окремих осіб скористатись національними засобами правового захисту та розраховувати на їх ефективність, пропорційність правообмежень, відповідність вимогам верховенства права.

Правовим імунітетам, які регулюються нормами міжнародного права, приділена увага у дослідженнях багатьох правників у галузі міжнародного публічного та міжнародного приватного права. Зокрема, можна відзначити праці українських дослідників, таких як: О. Т. Гіренко [46], Ю. М. Жорнокуя [70; 71], Є. В. Корнійчука [94], В. І. Король [96], О. В. Колісник [85], Ю. О. Моїсеєва [120], М. Медведєва [114], Т. В. Степаненко [169],

В. М. Тімашова [178], О. В. Ткаля [181], О. Чепель [203], Л. Г. Фалалєєва, В. В. Мараховського [185], І. Є. Хмельова [189], а також іноземних: К. Сингер (*Singer C.*), М. Краєвського (*Krajewski M.*) [233], Л. Макгрегора (*McGregor L.*) [235], Л. Каплан (*Caplan L. M.*) [222], К. Виток (*Whytock C. A.*) [238] та інших. Окремі аспекти цієї складної проблеми розглянуто й автором цього дисертаційного дослідження [207; 213].

Незважаючи на значний внесок у дослідження правових імунітетів вказаних дослідників, залишаються неоднозначними питання їх співвідношення та балансу інтересів при конкуренції правових статусів, заснованих на імперативних нормах міжнародного права або на найбільш вагомим принципах демократичного суспільства. Найбільш актуальним залишається завдання з опрацювання наукових підходів до застосування правових імунітетів, зважаючи на динаміку тлумачення підстав обмеження різних імунітетів.

Метою цього підрозділу дисертаційної роботи є аналіз, узагальнення та систематизація типології імунітетів, урегульованих нормами міжнародного права, враховуючи приватноправову роль імунітетів, їх співвідношення з правом людини на суд.

Найбільше значення з точки зору підтримання глобальної стабільності та правопорядку в міжнародних відносинах має імунітет держав, від якого походить більшість імунітетів і привілеїв, визначених нормами міжнародного права.

Маємо зазначити, що проблематика юрисдикційних імунітетів держави на дисертаційному рівні та наукових статтях досліджувалася в працях наступних вітчизняних вчених: Є. В. Корнійчук [94], О. Т. Гіренко [46], І. С. Ніколаєв [126; 127]. Окремі питання висвітлювалися в підручниках та навчальних посібниках з міжнародного приватного права [116; 117; 118]. Якщо проаналізувати наявні сучасні праці з цієї проблематики, можливо зробити висновок про те, що «сама концепція суверенного імунітету ґрунтується на тому, що держави є рівними та незалежними. Незалежність (суверенність) і

відповідні імунітети тісно пов'язані також з визнанням самої держави на міждержавному рівні. Функціонування міжнародного права засновано на горизонтальному порядку, в якому немає легітимної наднаціональної влади або авторитету. Ідея підпорядкування суверенної держави юрисдикції іноземного суду без його згоди викликає політичне напруження. Разом з тим, горизонтальний характер міжнародного права дає підстави нехтувати судовими рішеннями через наданий імунітет. Незалежність, непідсудність, недоторканність майна держав та її агентів (з повним, обмеженим функціональним або мінімальним імунітетом) мають бути збалансовані з іншими інтересами, які мають значення в демократичних суспільствах і забезпечення яких пов'язується з безпекою держави, дотриманням вимог верховенства права, зокрема: з обґрунтованістю правових обмежень, порушень прав людини, значних порушень норм міжнародного гуманітарного права задля недопущення свавілля, яке на сьогодні проявляє держава-агресор стосовно України. До зміни підходів до застосування імунітетів прикута увага політиків, суддів, науковців всього світу, насамперед у зв'язку з виявленою недієвістю в сучасних викликах і відвертим ігноруванням рф норм і звичаїв міжнародного права» [207, с. 42].

Загалом державний імунітет виконує наступні функції:

- забезпечення «протистояння» між державами, коли приватні особи прагнуть заручитися допомогою судів однієї держави для вирішення їхніх позовів проти іншої держави;
- розмежування між публічними та приватними спорами;
- розподіл юрисдикції між державами у спорах, які розглядаються в національних судах і стосуються діяльності держави за відсутності будь-якої міжнародної угоди, за допомогою якої можна було б вирішити суперечливі вимоги щодо здійснення такої юрисдикції [207, с. 42].

Абсолютний імунітет стосується тільки привілеїв і винятків, наданих однією державою через свій судовий механізм іншій, проти якої намагаються розпочати судові процеси, здійснити арешт майна чи виконати судові рішення.

Цей підхід, який підтримувався міжнародною практикою, у 20 столітті почав змінюватись. Як вірно зазначається в юридичній літературі, що: «Класична ж доктрина імунітету виникла в ті часи, коли вся комерційна діяльність держави в іноземних країнах була пов'язана з її політичною діяльністю. У сучасному світі держави займаються комерційною діяльністю. Отже, класична доктрина втратила сенс і має бути замінена доктриною, що обмежує імунітет держав. Обмежувальна модель розрізняє акти публічного та приватного права держави, при цьому імунітет поширюється лише на публічні акти. Тобто, у доктрині та міжнародній і судовій практиці розрізняють дії, вчинені на виконання суверенної влади, яка залишається недоторканою, та дії приватного або комерційного характеру, щодо яких можуть бути порушені справи в національних судах» [237, с. 2107].

Для приватних осіб у міжнародних судових процедурах діє також спеціальний вид правового імунітету: амністії, серед яких розрізняються також абсолютні та умовні, водночас вони мають значення і для кримінального, і для цивільного процесу, оскільки може йти мова й про імунітет від цивільного позову.

У теорії та практиці міжнародного права розрізняють також *імунітет власності держави* та *юрисдикційний імунітет* [189, с. 110]. Щодо складових юрисдикційного імунітету, то в літературі існують різні точки зору. Так, Т. В. Степаненко вважає, що «юрисдикційний імунітет іноземної держави включає в себе судовий імунітет (імунітет від притягнення іноземної держави до участі у провадженні в суді іншої держави), імунітет від ужиття забезпечувальних заходів, імунітет від виконання судового рішення та від звернення будь-якого стягнення і накладення заборон щодо майна іноземної держави» [169, с. 55]. І. Є. Хмельова вважає, що «юрисдикційний імунітет поділяється на *судовий, імунітет від попереднього забезпечення позову та імунітет від примусового виконання судового рішення*» [189, с. 110].

Водночас для застосування норм про правовий імунітет держав має значення контекстуальне тлумачення терміна «іноземна держава». ЄСПЛ з

цього приводу зазначив, що термін «іноземна держава» означає, зокрема, її головного чи іншого керівника, органи державного управління або адміністративно-територіальних одиниць, будь-яке відомство чи будь-яку інстанцію. Разом з тим, неприпустимо обходити імунітет держави у спосіб притягнення до відповідальності представника державної влади, зокрема, за цивільним позовом до представників державної влади у зв'язку з катуваннями [229].

Щодо публічно-правових і приватноправових дій держав по-різному застосовуються принципи правового імунітету. У публічно-правових відносинах, що виникають між державами, за класичною теорією застосовується абсолютний імунітет. Якщо держава є учасником приватних правовідносин, її імунітет обмежений [25, с. 81]. Держави беруть участь у відносинах (що врегульовано нормами міжнародного (публічного) права) як суверени та носії публічної влади з іншими суб'єктами міжнародного права, як держави, народи та нації, що виборюють свою незалежність, міжнародні організації, квазідержавні утворення; що врегульовано нормами міжнародного приватного права як господарчі суб'єкти зі своїми приватними інтересами з іноземними суб'єктами господарювання, іноземними громадянами [178, с. 115]. Так, наприклад, преамбулою Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлено, що ним врегульовано приватноправові відносини [151]. Водночас саме розмежування приватних і публічних правовідносин викликає значні складності у міжнародній практиці, що вирішуються потім у судовому порядку.

У Європейській конвенції про державний імунітет 1972 р. (до якої Україна не приєдналась) закріплено, що у трудових спорах, спорах щодо охорони патентів на товарні знаки, спорах щодо прав на нерухоме майно, відшкодування шкоди, щодо контрактів, які повинні бути виконані в країні суду, що розглядає справу, спорів, що виникають із діяльності комерційної установи іноземної держави, держави імунітетом не користуються [232]. За змістом Європейська конвенція відповідає концепції «обмеженого» або

«функціонального» імунітету. Як зазначає Є. В. Корнійчук, між концепціями обмеженого та функціонального імунітету є відмінності, проте конвенція демонструє їх тотожність, оскільки вони ґрунтуються на нетотожності діяльності держави як суверена, який в повному обсязі має юрисдикційний імунітет, та діяльністю держави, не пов'язаною з виконанням суверенних функцій [94, с. 126].

За позицією ЄСПЛ юрисдикційний імунітет держави не діє при вирішенні трудових спорів держави зі співробітниками дипломатичного представництва за кордоном за певними винятками, відмінними від дипломатичних імунітетів («*Sabeh El Leil проти Франції*», §§ 53–54, §§ 57–58) [226], стосовно комерційних відносин між державою та фізичними особами – іноземцями («*Олейніков проти Росії*», §§ 61, 66) [228].

Слід ще раз зазначити, що Україна не приєдналась до Європейської конвенції 1972 року та Конвенції ООН 2004 року з питань імунітетів. Хоча Конвенція ООН не набрала чинності, деякі з її положень визнані як міжнародні правові звичаї. Посилання на положення конвенції увійшли у судову практику. Незважаючи на те, що ЄСПЛ визнає положення Конвенції ООН як міжнародне звичаєве право з питань юрисдикційного імунітету держави, підхід суду є дискусійним [169, с. 63–64]. Крім того, тенденції ЄСПЛ та Міжнародного суду ООН стосовно тлумачення імунітетів є неоднозначними. Один з важливих сучасних міжнародних підходів до застосування норм про імунітет держав полягає у визнанні норм про заборону злочинів проти людяності у світі *jus cogens*, які мають займати найвище місце в ієрархії будь-яких норм міжнародного права, що й визначає обмеження юрисдикційного імунітету держави [169, с. 68].

Разом з тим, враховуючи актуальні виклики щодо можливості відшкодування шкоди, спричиненої внаслідок військової агресії РФ проти України, маємо зазначити, що відповідно до офіційного коментаря Комісії ООН з міжнародного права до Конвенції ООН 2004 року [88, с. 45] та ст. 31

Європейської конвенції 1972 року [136], їх положення не застосовні до випадків воєнних дій.

«Висновки Міжнародного суду у справі щодо юрисдикційних імунітетів держави, ймовірно, перешкоджають національним судам припускатися винятків з імунітету, застосовного до позовів, що виникають через значні порушення прав людини або міжнародного гуманітарного права. Однак підхід, прийнятий Міжнародним судом, не слід розуміти як перешкоду для можливого нового розвитку права в цій сфері. Зв'язок між державним імунітетом і правом на доступ до правосуддя має тенденцію до змін, а динамічне тлумачення покладається головним чином не на уряди, а на суди. Суди мають визначати обсяг юрисдикційного імунітету в конкретній справі, і вони, швидше за все, керуються міркуваннями справедливості, а не політичними інтересами. Враховуючи динаміку тлумачення норм про імунітет, суд, який стверджує юрисдикцію над державою на основі добре обґрунтованої оцінки, більше не повинен вважатися таким, що порушує закон. Розумне тлумачення винятку *jus cogens* із державного імунітету не порушує норми сучасного міжнародного права. Дієвим рішенням було б дозволити державі, де сталося порушення *jus cogens*, вимагати юрисдикції як останнього засобу, тобто, якщо всі інші засоби правового захисту, доступні потерпілому, були вичерпані» [221, с. 774, 782]. Відповідний підхід з точки зору встановлення балансу між державним імунітетом і правами людини, що значно порушуються, поряд з імперативними нормами міжнародного права, має бути основоположною засадою для подальшого розвитку міжнародної практики, заснованої на верховенстві права. Як і будь-яке інше обмеження прав особи, обмеження права на доступ до правосуддя на основі державного імунітету підлягає перевірці на пропорційність і, в залежності від обставин, право на доступ до правосуддя може переважати над суверенним імунітетом.

Практикою ЄСПЛ окремо вироблені підходи до застосування імунітетів на предмет їх відповідності основним правам людини. Насамперед вони пов'язані з питаннями непропорційного обмеження права на суд. Водночас

заходи, яких вживають у зв'язку з державним імунітетом, не в будь-якому випадку непропорційно обмежують право на доступ до суду.

ЄСПЛ наголошував, що Конвенція покликана гарантувати в тому числі право на доступ до суду через його важливе місце в демократичному суспільстві права на справедливий судовий розгляд. Обмеження не відповідало б верховенству права або основному принципу, що покладено в основу ст. 6 § 1 Конвенції, якби значну частину цивільних позовів було виведено з-під юрисдикції судів або надано імунітет від цивільної відповідальності значним категоріям осіб (справа «Sabeeh El Leil v. France», § 50) [140, с. 18].

Зокрема, юрисдикційний імунітет держави обмежується через збереження сутності права на доступ до правосуддя у випадках розірвання трудових контактів з особами, які не є громадянами цієї держави та не виконували функцій держави у дипломатичних представництвах держав суду. Так, у справі «Чудак (Cudak) проти Литви» Верховний суд Литви послався на судовий імунітет Польської республіки, у посольстві якого працювала заявниця, не отримавши при цьому будь-яку інформацію, яка б дозволила встановити дійсний обсяг її компетенції, посилаючись на припущення. Відповідні дані, які отримувала заявниця у зв'язку з трудовими функціями, за своєю природою не могли нести загрози інтересам польської держави в галузі безпеки, її функції не сприяли здійсненню Польською Республікою своїх суверенних функцій. Суд підтримав виняток щодо імунітету держав і стосовно заявниці порушили сутність права на доступ до правосуддя [225].

Особливе місце в структурі юрисдикційного імунітету має *імунітет від примусового виконання рішення*. У справі «Манойліску та Добреску проти Румунії та Росії» заявники безпосередньо зверталися до влади Росії та влади Румунії з метою забезпечення повернення будівлі, але їх звернення були відхилені. Судове рішення, згідно з яким реституція будівлі була дозволена (праводомагання було встановлено достатньою мірою, щоб утворити «майно» відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції), не було виконано, тому що

суперечило державному імунітету від виконання відповідних рішень щодо приміщень дипломатичних або консульських представництв, але це не було прирівняно до акту невідповідного обмеження державою права людини на «доступ до суду». Вимагати їх здійснення від держав означало б відмову від права цієї держави на імунітет як загальновизнаного принципу в міжнародному праві, спрямованого на забезпечення міжнародної ввічливості та добрих відносин між державами («Манойліску та Добреску проти Румунії та Росії») [224].

Зазначене має важливе значення, і особливо в умовах збройної агресії РФ проти України, у зв'язку з потенційним судовим розглядом великої кількості вимог про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю, життю чи майну громадян України внаслідок таких дій та звернення судових рішень до виконання. В Україні правове регулювання питань юрисдикційного імунітету іноземної держави в цивільному судочинстві врегульовано ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» [151], яка закріплює абсолютний юрисдикційний імунітет іноземних держав, що формально обмежує національні суди в розгляді будь-яких позовів до РФ без її згоди та унеможлиблює забезпечення ефективного захисту порушених прав [169, с. 55–56].

Постановою Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19 визначено, що «...після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни» [142]. Верховним Судом було прийнято низку постанов, в яких сформульовано правову позицію, зокрема, що «...РФ не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну позивача» [143]. Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет, ВС врахував, що національне законодавство України виходить із того, що за загальним

правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту») [142; 143], а підтримання юрисдикційного імунітету РФ позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [143].

Проте, як вірно зазначила дослідниця Т. В. Степаненко, що: «представниками юридичної професії висловлюються обґрунтовані побоювання, що недотримання норм міжнародного приватного права щодо судового імунітету держави може спричинити проблеми з виконанням судових рішень у таких справах, зокрема щодо можливості виконання судових рішень за рахунок майна рф, що розташоване на території інших держав» [112]. Крім того, у зв'язку з недотриманням судового імунітету іноземної держави можливі перешкоди у захисті прав громадян України в міжнародних судових установах [169, с. 56].

Як бачимо проблема тимчасово була вирішена за рахунок можливостей та потенціалу судової системи України, але це не знімає нагальну необхідність законодавчого вирішення питання щодо можливостей подолання юрисдикційних імунітетів іноземних держав. При цьому маємо зазначити, що до Верховної Ради України подано низку законопроектів щодо врегулювання питання юрисдикційного імунітету іноземної держави [147; 148; 149; 150]. Вважаємо, що проблема подолання суттєвих прогалин щодо регулювання надання юрисдикційного імунітету іноземній державі при розгляді судом приватноправових спорів за її участю потребує негайного вирішення зі сторони вітчизняного законодавця.

Підтвердженням «протиправності» та того, що «шкода завдана в результаті збройної агресії рф» є прийняті резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Так, Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 від 02 березня 2022 р. військова агресія РФ була засуджена як така, що порушує ст. 2 (4) Статуту ООН, а також суверенітет, незалежність та територіальну цілісність

України. Крім того, РФ було зобов'язано припинити застосування сили проти України та вивести свої збройні сили за межі міжнародно визнаних кордонів України.

Аналогічних висновків дійшов і Міжнародний суд ООН, який у своєму наказі про забезпечувальні заходи від 16 березня 2022 р. у справі щодо звинувачень у геноциді за конвенцією про попередження та покарання злочину геноциду (Україна проти РФ) зобов'язав РФ припинити військову агресію проти України.

Також Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію ES-12/1 від 24 березня 2022 р., якою додатково засуджує військову агресію РФ проти України, вимагає від РФ припинення військових дій, у т. ч. атак проти цивільних осіб та цивільних об'єктів, а також засуджує всі порушення міжнародного гуманітарного права та порушення прав людини та вимагає безумовного дотримання міжнародного гуманітарного права, включно із Женевськими конвенціями 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р. до них. Утім і донині РФ продовжує військову агресію проти України та вчиняє військові злочини на її території.

Посольський імунітет. Суверенітет держав через *посольський імунітет*, як тісно з ним пов'язаний, відображений в ряді міжнародних актів: Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Конвенція про спеціальні місії 1969 р., Віденська конвенція про представництво держав і їх відносини з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р., Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. Виокремлення відповідного правового імунітету має велике значення для обґрунтування існування дипломатичних імунітетів і розмежування імунітету дипломатичного представництва як органу певної держави, та його працівників і як агентів, і як фізичних осіб, а також службових імунітетів адміністративно-технічного, обслуговуючого персоналу (особи не є громадянами держави перебування), що не звільняє від адміністративної та цивільної юрисдикції на підставах застосування функціонального імунітету.

Відповідно, консульські посадові особи та консульські службовці, як правило, не користуються імунітетом щодо цивільних позовів, але відмова від існуючого судового імунітету не тягне за собою відмову від виконавчих дій. Державі, що акредитує, надано право відмови від імунітетів співробітників консульської установи.

Варто зазначити про практику двостороннього договірною узгодження між державами збільшення обсягу імунітету за принципом взаємності. Поступово службовий імунітет замінюється дипломатичним, разом з тим, Конвенція 1961 року допускає обмеження імунітетів і привілеїв за тим же принципом взаємності [185, с. 192–193, 196]. Відповідні міжнародні акти регулюють порядок використання дипломатичними агентами імунітетів від цивільної юрисдикції. Винятки становлять (відповідно до ст. 31 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р.) речові позови щодо нерухомого майна, яке знаходиться у приватній власності агента на території держави перебування, позови, предметом яких є спадкові права, якщо агент уповноважений на виконання заповіту, на опіку над спадковим майном, спадкоємцем або є відказоодержувачем як приватна особа, незахищений імунітетом держави с точки зору виконання публічних функцій (ст. 31 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р.).

Наступним видом імунітету, що може спричиняти обмеження права на суд, є *імунітет міжнародних організацій від юрисдикції національних судів*. Зокрема, згідно зі ст. 105 Статуту ООН та розділів 13, 16 Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй (далі – Конвенція) на території кожного з членів ООН відповідними правовими привілеями та імунітетами, які необхідні для досягнення її цілей та для забезпечення свободи слова, незалежного, самостійного виконання функцій, пов'язаних з діяльністю установи (надаються не для особистої вигоди окремих осіб), користуються представники членів установи та її посадові особи. Їх майно та активи, де і в чиєму б розпорядженні вони не перебували, мають імунітет від будь-якої форми судового втручання, крім випадків, коли установа сама безумовно

відмовляється від імунітету в певному випадку, зокрема, коли, на її думку, імунітет перешкоджає відправленню правосуддя і коли відмова від імунітету може бути здійснена без шкоди інтересам установи. Представники членів спеціалізованих установ ООН у виконанні ними своїх обов'язків, у поїздках користуються різними судово-процесуальними імунітетами щодо всього сказаного, написаного чи вчиненого ними як посадовими особами.

Відповідно держава, яка є членом спеціалізованої установи, не тільки має право, а й зобов'язана відмовлятися від імунітету своїх представників у тих випадках, коли, на її думку, імунітет перешкоджає відправленню правосуддя і коли відмова від нього не завдає шкоди тій меті, заради якої імунітет було надано. Відповідно до розділу 23, кожна спеціалізована установа відповідно до Конвенції співпрацює з органами влади держав-членів з метою сприяння належному відправленню правосуддя, запобіганню зловживанням привілеями та імунітетами й пільгами. Питання про те, чи сталося зловживання, передається Міжнародному Суду. Порядок вирішення цивільних спорів, стороною якого є спеціалізована установа ООН, або спорів у зв'язку з діяльністю посадової особи, яка має імунітет, від якого установа не відмовилась, установлюється кожною спеціалізованою установою [93].

Схожі положення передбачені й Генеральною угодою (далі – Угода) про привілеї та імунітети Ради Європи щодо її членів. Зокрема, відповідно до ст. ст. 1, 3 Угоди Рада Європи, яка є юридичною особою, а від її імені діє Генеральний секретар, її майно та активи, де б вони не знаходилися та хто б ними не розпоряджався, користуються імунітетом від будь-якої форми юридичного процесу, крім випадків, коли Комітет міністрів відмовляється від такого імунітету. При цьому відмова від імунітету не має поширюватись на звернення стягнення на майно або його арешт. Угодою закріплено юрисдикційні імунітети для представників у Комітеті під час виконання своїх службових функцій. Відповідно до ст. 19 Угоди Генеральний секретар уповноважений позбавити будь-яку посадову особу імунітету в тих випадках, коли, на його думку, імунітет перешкоджає відправленню правосуддя, не

завдаючи при цьому шкоди інтересам Ради Європи. Спори між Радою Європи та приватними особами щодо поставок, наданих послуг або придбаного від імені Ради нерухомого майна підлягає віднесенню до юрисдикції арбітражу, що створюється в спеціальному порядку Генеральним секретарем за погодженням з Комітетом міністрів (ст. 21 Угоди) [42].

Відповідні імунітети допустимі відповідно до ст. 6 § 1 Конвенції, якщо обмеження є пропорційним, а заявникам гарантуються розумні альтернативні засоби ефективного захисту прав. ЄСПЛ зазначено, що надання міжнародним установам привілеїв та імунітетів є важливим засобом забезпечення належного їх функціонування, незалежності від окремих урядів. За позицією ЄСПЛ, примушення міжнародної організації брати участь у внутрішньодержавному позові з приватних питань перешкоджатиме належному функціонуванню міжнародних організацій і суперечитиме сучасній тенденції, спрямованій на розширення та зміцнення міжнародного співробітництва [158].

Задля розкриття важливих аспектів дотримання справедливої судової процедури на міжнародному рівні маємо зазначити про суто судові імунітети: *імунітети свідків*, не враховуючи спеціальні імунітети окремих осіб, а також заходи безпеки свідків і потерпілих, у зв'язку з якими особи можуть не давати свідчення, не надавати докази. Відповідно сам порядок і підстави застосування певних заходів визначаються або законодавством держави суду, за законодавством якого вирішується справа, або положенням, регламентом міжнародної судової установи (трибуналу, арбітражу). Судовий імунітет свідків на міжнародному рівні може мати абсолютний та умовний (відносний, обмежений) характер, має бути співвіднесений з ефективним захистом [227], потенційною небезпекою у зв'язку з участю в судовому процесі [230] тощо.

Імунітет як спосіб правового регулювання може бути дозволом (визначається як привілей відмови давати свідчення), зобов'язанням (обов'язок давати свідчення) та заборобою (розповсюджувати дані, що були довірені їм у зв'язку з професійною діяльністю). Разом з тим, як зазначалось, держава чи установа, в інтересах якої особа наділена абсолютним імунітетом,

може відмовитись від нього за певних умов, зокрема, коли імунітет перешкоджає відправленню правосуддя, тому абсолютний характер імунітету кореспондується з привілеєм відмови від нього.

3.3. Особливості релігійного імунітету щодо священників

Адаптація національного законодавства до відповідних норм законодавства Європейського Союзу, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів має стосуватися всіх сфер суспільного життя. Однією з важливих і водночас чутливих є сфера державно-конфесійних відносин в Україні, яка побудована на конституційному принципі відокремлення церкви та релігійних організацій від держави.

Законодавство України визначає низку обов'язків держави щодо релігійних організацій та обов'язків релігійних організацій перед державою та суспільством. Нині важливими напрямками є подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії та церкви, а також гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі та гуманізму, громадянської злагоди та співробітництва людей незалежно від їхнього світогляду чи віровизнання.

Однією з важливих гарантій реалізації права на свободу совісті, передбаченою ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», є заборона вимагати у священнослужителів відомості, одержані ними при сповіді віруючих [152]. Маємо підтримати позицію П. О. Капельки та К. О. Павшук про те, що: «Релігійна свобода є якісною ознакою демократичного суспільства. Саме вона забезпечує контекст, в якому існують свобода віри та свобода совісті як невіддільні права людини. Ці свободи безпосередньо пов'язані зі свободою слова, недоторканістю особистого життя та іншими, разом з якими утворюють первинну основу існування людини в суспільстві як індивіда» [77, с. 81].

Як зазначає доктор богословських наук В. В. Бедь, «важливим залишається значення правового регулювання відносин навколо релігійних

процесів та їх впливу на суспільне життя» [11, с. 1216]. Частка населення, яке сповідує ту чи іншу релігію, швидше за все, збережеться або збільшиться як зараз, так і в майбутньому (до 2050 р.) [156]. За даними української Вікіпедії, більшість вірян України в опитуваннях називають себе православними (68,8 %), в різний час від третини до половини визнавали себе вірянами Православної Церкви України, яка посідає тим самим перше місце серед українських церков за чисельністю вірян і є найбільшою релігійною організацією в Україні. Крім того, визнають себе вірянами Греко-католицької Церкви 9,6 % населення України та Римо-католицької Церкви – 1,2 % [157]. Тобто, християнство є традиційною релігією для України. Відповідно традиційно (як на рівні законодавства так і на рівні правової науки) це питання розглядається з точки зору саме канонів християнської церкви. Вважаємо за необхідне для всебічного розгляду зазначеної проблеми застосовувати комплексний підхід, який повинен не лише базуватися на досягненнях юридичної науки, а й враховувати відповідні норми законодавства Європейського Союзу, загальновизнані принципи й норми міжнародного права та міжнародних стандартів [206, с. 44].

Саме тому виникла нагальна потреба в поглибленому науковому дослідженні, а також в аналізі одного з різновидів імунітету свідка в цивільному судочинстві – *релігійного імунітету щодо священників*.

Метою цього підрозділу є визначення сутності релігійного імунітету щодо священників як одного з видів імунітету свідка в цивільному судочинстві, враховуючи сучасні тенденції та перспективи реформування судової системи та судочинства України, відповідні норми законодавства Європейського Союзу, загальновизнані принципи й норми міжнародного права та міжнародних стандартів.

Актуальність дослідження цієї проблеми обумовлена й тим, що протягом десятиліть розвитку цивільного судочинства проблема сутності релігійного імунітету в цивільному судочинстві у сучасній юридичній літературі ще належно не висвітлена. Серед вчених, які досліджували цю

важливу для цивільного судочинства проблему, слід назвати С. В. Васильєва [28], О. І. Сліпченка [162; 163], А. С. Штефан [217] та ін. Водночас комплексного поглибленого наукового дослідження одного різновидів імунітету свідка в цивільному судочинстві – релігійного імунітету – у науці цивільного процесуального права не проводилось.

Слід зауважити, що ця ж проблема в науці кримінального процесуального права отримала більш ґрунтовне дослідження. Зокрема, маємо зазначити роботи О. В. Белькової [12], С. Г. Волкотруба [39], В. Ю. Діденко, А. Р. Герасименко [60], В. В. Навроцької [122], О. І. Пристінського [146] та ін.

Вважаємо, що питання правового забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету) як у сучасній юридичній доктрині взагалі, так і в науці цивільного процесуального права зокрема, потребують свого подальшого відповідного дослідження.

Проблемі державно-конфесійних відносин та праву на свободу думки, совісті та релігії приділено увагу в низці міжнародно-правових актів. Так, ст. 18 Загальної декларації прав людини, прийнятої та проголошеної резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р., визначає: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів» [73]. Тобто, Організація Об'єднаних Націй (ООН) як глобальна міжнародна організація, декларованою метою діяльності якої є підтримання та зміцнення миру й міжнародної безпеки, а також розвиток співробітництва між державами світу, у Загальній декларації проголошує принципи повної свободи людини на сповідання тієї чи іншої релігії, а також заперечує будь-які обмеження щодо права людини на зміну релігії чи своїх переконань. Крім того, дана норма декларує право людини на сповідання своєї релігії у будь-якій прийнятній для неї формі – чи то у приватному порядку, чи то публічно; як одноосібно, так і разом з іншими однодумцями;

шляхом проголошення учення, у богослужінні, а також виконанні релігійних і ритуальних обрядів.

Стаття 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписана 04 листопада 1950 р. урядами держав – членів Ради Європи та ратифікована Україною 17 липня 1997 р., «Свобода думки, совісті і релігії» у частині першій фактично повторює правові засади, проголошені у ст. 18 Загальної декларації, а саме: «1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно» [89].

Європейський Суд з прав людини у справі «Коккінакіс проти Греції» (*Case of Kokkinakis v. Greece*) зазначив, що поняття свободи релігії є питанням свободи совісті кожного, що є однією з основ демократичного суспільства [223].

Релігійна свобода є суттєвою ознакою демократичного та правового суспільства. Як зазначається в літературі, що: «Саме вона забезпечує контекст, в якому існують свобода віри та свобода совісті як невіддільні права людини. Ці свободи напряму пов'язані зі свободою слова, недоторканістю особистого життя та іншими, разом з якими утворюють первинну основу існування людини в суспільстві як індивіда» [77, с. 81].

Приєднання України до міжнародно-правових актів у сфері судоустрою та судочинства, які стають частиною національного законодавства, викликає необхідність перегляду вітчизняного законодавства, що регулює всі сфери життя. Зокрема, є потреба звернення в наукових дослідженнях до проблем державно-конфесійних відносин в Україні. У цій праці зроблено спробу акцентувати увагу на дискусійних питаннях правового регулювання наділення священнослужителів правом імунітету свідка.

Як вірно відмічає К. В. Гусаров: «чинне цивільне процесуальне законодавство містить низку норм, які суперечать завданням цивільного судочинства, зокрема справедливості розгляду справ та ефективності захисту прав / свобод / інтересів осіб, а також порушує низку інших положень законодавства» [56, с. 1127]. Це спостерігається, зокрема, у проблематиці правового регулювання наділення священнослужителів правом імунітету свідка.

Як вже зазначалось, згідно з чинним цивільним процесуальним законодавством не всі категорії осіб можуть бути допитані в цивільній справі як свідки внаслідок наявності в них імунітету. Вже було доведено в дисертаційному дослідженні, що аналіз чинного процесуального законодавства дозволяє зробити висновок про можливість виділення двох форм звільнення особи від обов'язку давати показання в суді. Дослідження проблематики класифікації імунітетів у цивільному судочинстві дозволяє, зокрема, визначити два різновиди свідоцького імунітету: імперативний (при якому особа не може бути допитана як свідок у жодному випадку) та диспозитивний (коли особа може бути допитана як свідок лише у випадку виявлення нею прямої, належним чином закріпленої згоди) [60, с. 127–128].

Як слушно зазначає А. С. Штефан, форма заборони допиту в імунітеті свідка пов'язана зі збереженням таємниці, яка охороняється законом, і означає неможливість вимагати від особи давати показання, в ході чого розкриється таємниця [217, с. 88]. Тому маємо зупинитись на аналізі п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України, в якій закріплено положення про забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників). Так, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України *не можуть бути допитані як свідки священнослужителі – про відомості, одержані ними під час сповіді вірян*. Тобто, однією із категорій суб'єктів, які наділяються імперативним свідоцьким імунітетом, є священнослужителі. Відповідно імунітет свідка поширюється на священнослужителів тільки в частині, яка стосується відомостей, довірених їм лише під час такого таїнства, як сповідь. Це обмеження ґрунтується на

положенні ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», відповідно до якого ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді вірян [152].

Якщо проаналізувати законодавство інших країн, то ми пересвідчимося в тому, що питання імунітету священнослужителів також мають місце. Так, наприклад, у параграфі 383 Цивільного процесуального кодексу Федеративної республіки Німеччина стверджується, що «право відмовитися від дачі показань мають священнослужителі щодо того, що їм довірено у виконанні душпастирської опіки» [194].

Заборона допитувати священнослужителів як свідків у ЦПК України кореспондується із заборonoю священнослужителям розкривати відомості, які стали їм відомі в результаті сповіді вірянина, що викладена в актах церковного права [60, с. 128]. Так, для прикладу, у Кодексі канонічного права 1983 року (Codex iuris canonici), де викладено основи католицизму, стверджується наступне: «Сповідник, який безпосередньо порушує таємницю сповіді, зазнає екскомуніки, збереженої Апостольським Престолом, як покарання...» [83, кан. 1388 §1].

Правові положення стосовно імперативного підходу регулювання таємниці сповіді нині є усталеними й в судовій практиці. Так, для прикладу, Апеляційний суд Одеської області у Постанові від 03 липня 2018 р. (справа № 504/4297/16-ц), надаючи оцінку клопотанню позивача про виклик свідків, зазначив, що «ОСОБА_5 є священнослужителем церкви в с. Візирка», послався на припис ст. 70 ЦПК щодо неможливості допиту його як свідка в частині відомостей, отриманих під час сповіді [2]. Подібно до цього Покровський районний суд Дніпропетровської області, мотивуючи власне рішення по справі № 172/172/18 (Рішення від 05 жовтня 2020 р.) стверджував про те, що «Свідок ОСОБА_22 був допитаний з урахуванням вимог ст. 70 ЦПК України, а саме, як священнослужитель не допитувався про жодні відомості, одержані ними на сповіді ОСОБА_9 або будь-яких інших осіб» [139].

С. В. Васильєв слушно відзначає, що метою введення заборони на допит священнослужителів є захист прав не релігійних організацій, а громадян, що сповідують релігію [29, с. 159].

І. Бентам називав закон, який дозволяє допитувати священнослужителя, «актом тиранії над совістю людей». Обґрунтовуючи причини виключення священнослужителів зі свідків, він зауважував, що закон не дає права світській владі домагатися відкриття таємниці сповіді, оскільки «визнання робиться під умовою збереження таємниці, заявленої перед Богом через посередництво священника» [13].

О. В. Негодченко та Г. О. Блінова відзначають, що суб'єктом таємниці сповіді є священнослужитель – особа, яка служить при храмі та має право проводити релігійні обряди як у храмі, так і поза ним [125, с. 105].

С. В. Васильєв неможливість допиту священнослужителів про відомості, що становлять таємницю сповіді, пояснює тим, що не допускається допит священнослужителів з питань, пов'язаних зі сповіддю, безвідносно до їхньої приналежності до того або іншого релігійного об'єднання [29, с. 159].

Тобто, автори допускають, що положення про забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) можуть бути розповсюджені до будь-яких священнослужителів. Вважаємо, що це положення потребує певного уточнення. В цьому відношенні є більш обґрунтованою позиція І. О. Пристінського, який вважає, що священнослужитель обов'язково повинен офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку [146, с. 23]. Тобто, *положення про забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосується тільки священнослужителів, які обов'язково повинні офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку.*

Відповідно вважаємо, що в сучасних умовах ці аспекти проблематики релігійного імунітету щодо священників, набувають особливого значення.

Пропонуємо внести до ЦПК України відповідні зміни, зокрема викласти пункт ч. 2 ст. 70 ЦПК України у наступній редакції:

«3) священнослужителі, які обов'язково повинні офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;»

Наступним є питання, чи стосуються ці положення всіх священнослужителів, чи тільки окремих осіб. В церкві існує певна ієрархія. *Церковна Ієрархія* (від грец. ієρός – священний і грец. ἀρχή – начальство) – так називаються 3 ступеня священства в християнських церквах: *єпископи*, *пресвітери* і *диякони* в їх співвідпорядкованості, і ступені урядової ієрархії священнослужителів. Іноді слово «ієрархія» застосовується до одного ступеня священства – єпископату, а не до нижчих ступенів пресвітерів і дияконів. Подібно до того, як слово «клірики», що стосується всіх трьох ступенів священнослужителів, застосовується переважно до церковнослужителів і до дияконів і пресвітерів, але не до єпископів. Тому в церковній літературі та церковних актах нерідко зустрічається вираз «клірики і єпископи», хоча з точки зору канонічного права єпископи також належать до числа кліриків [190].

Як відзначає І. О. Пристінський, не всі «священнослужителі» або «клірики», а лише єпископи та пресвітери наділені правом звершувати таїнства, зокрема й таїнство сповіді. Диякони жодних таїнств та обрядів самостійно не відправляють, а лише допомагають у цьому єпископу чи священнику. Наявність права відправлення таїнства сповіді залежить від того, до якого ієрархічного ступеня належить священнослужитель. Як факт належності до ієрархічного ступеня, так і факт належності до релігійної організації повинні підтверджуватися відповідними офіційними документами. Такими документами, зокрема, можуть бути журнали Священного Синоду та указ (для єпископів), а також посвідчення про рукопокладення у пресвітерський сан та указ (для священників) [146, с. 23].

Перелік відомостей, щодо яких священнослужителі не можуть бути допитані як свідки, обмежений лише даними, які отримано під час сповіді (п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України).

В. В. Навроцькою відзначено, що: «офіційного нормативного визначення поняття «сповідь» не існує. Проте аналіз доктринальних праць дозволяє стверджувати, що під сповіддю варто розуміти зовнішню обрядову частину церковного таїнства покаяння, зміст якої розкривається у тому, що віруюча особа перед священнослужителем викладає суть вчинених гріхів, шкодуючи про їх вчинення, і таким чином молячи прощення у Господа. Віруючий під час сповіді визнає грішність своєї душі у присутності священнослужителя, який, від імені Ісуса Христа, спеціальними обрядовими словами та рухами відпускає гріхи особі, що щиро розкалася. Зазначене свідчить про особливу фідуціарність відносин, що складаються між священнослужителем та вірянином під час сповіді. У такому світлі таємниця сповіді постає як гарантія недоторканності приватного життя віруючих [121, с. 277].

У зв'язку із зазначеним постає питання, наскільки правильним є законодавчий підхід стосовно звільнення священнослужителів від давання показань саме під час сповіді.

На цю важливу проблему звернула увагу дослідниця В. В. Навроцька у своїй науковій статті «Свідоцький імунітет священнослужителя у кримінальному судочинстві» [122]. При цьому вчена відзначила, що в попередньому кримінальному процесуальному законодавстві це питання було врегульовано ширше. Зокрема, у п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 р. [99] було зазначено, що не підлягають допиту як свідки священнослужителі стосовно інформації, яка стала їм відомою при здійсненні професійної діяльності. Вважаємо, що таке звернення на цю проблему буде доречним і з погляду науки цивільного процесуального права.

Як слушно зазначає вчена В. В. Навроцька, далеко не всі релігійні течії та напрями визнають таємницю сповіді та таїнство покаяння. Наприклад,

протестантизм (на відміну від католицизму та православ'я) не визнає містичного змісту церковних таїнств. У більшості протестантських течій здійснюється тільки причастя та хрещення. Причому вони розглядаються лише як символічні обряди, що не надто відрізняються від решти. Певно, за таких обставин некоректно та неправильно стверджувати про те, що у протестантських напрямках таємниці сповіді надається таке ж значення, що й у православних і католицьких течіях [122, с. 91]. Підтримуємо позицію В. В. Навроцької, що це питання слід тлумачити з огляду на принцип рівності усіх перед законом і судом. Згідно зі ст. 24 Конституції України усі рівні перед законом і судом. Відповідно до положень наведеної конституційної норми заборонено обмеження прав осіб за ознакою релігійної належності [122, с. 91]. З огляду на положення ЦПК України (п. 2 ч. 1 ст. 70) не підлягає допиту як свідок священнослужитель стосовно обставин, що стали відомі йому зі сповіді. Проте, як уже зазначалось, сповідь як одне із таїнств церкви, передбачене та відоме лише християнським конфесіям. Це ж надає переваги в цивільному судочинстві вірянам саме цих конфесій. Стосовно ж вірян інших віросповідань (юдаїзму, ісламу, буддизму тощо) наразі це питання законодавцем не вирішено взагалі.

Певним розв'язанням цієї проблеми може бути використання положення п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 р. В КПК України 1960 р. було зазначено, що за загальним правилом, не могли бути допитаними як свідки священнослужителі з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності. Випадки та способи надання релігійних послуг можуть бути різноманітними й невизначеними, та є частиною професійної діяльності священнослужителів будь-яких конфесій. Такий підхід дозволяє вирішити виявлені проблеми та протиріччя щодо врегулювання імунітету свідка священнослужителів у цивільному судочинстві. Як зазначають В. Ю. Діденко та А.Р. Герасименко: «імунітет священнослужителів не має «прив'язуватися» до відомостей, отриманих останніми лише в результаті проведення таїнства сповіді» [60, с. 131].

Крім того, відповідні зміни до цивільного процесуального законодавства дозволять цим приписам відповідати положенням ст. 24 Конституції України, які зазначають, що всі рівні перед законом і судом[91]. Рівність громадян перед законом і судом має свої основи у конституційному праві. Відповідно до ст. 24, 129 Конституції України[91] та ст. 2, 6 ЦПК України правосуддя здійснюється на засадах рівності перед законом і судом усіх учасників процесу незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак[193]. М. Й. Штефан зазначає, що принцип рівності всіх учасників процесу перед законом і судом передбачає рівну можливість усіх громадян брати участь у цивільному судочинстві, перебувати в правовому становищі визначеної законом процесуальної фігури та рівною мірою здійснювати закріплені процесуальним законом за такими суб'єктами процесуальні права та обов'язки[с.218, с.38-39]. В.А. Кройтор наголошує, що: «принцип рівності учасників судового процесу перед законом і судом пов'язаний з правом чи гарантіями на доступ до правосуддя, на справедливий суд, та означає однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу та, відповідно, до мети правової норми, неупереджене ставлення суду до всіх учасників судового процесу та забезпечення їм рівних процесуальних прав[106, с.363]. Відповідно до положень наведених норм та позицій науковці, заборонено обмеження прав осіб за ознакою релігійної належності»

Варто зазначити, що ця пропозиція, яка була опублікована у фаховому юридичному виданні [206], була підтримана науковцями, які займаються цією проблематикою [60, с. 131].

Важливою для цілей цього дослідження є висловлене в юридичній літературі положення про те, що: «В окремих випадках, прямо передбачених законом, для окремих учасників процесу можуть встановлюватися додаткові гарантії реалізації їх права на звернення до суду, зумовлені наявністю певних об'єктивних чи суб'єктивних причин, що ніяк не пов'язуються з расою,

кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним і соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовною та іншими ознаками. Так, окремі категорії позивачів звільнені від сплати судового збору (ст. 3 Закону України «Про судовий збір»); за окремими позовами встановлено альтернативну підсудність (ст. 28 ЦПК України); суд може залучити для участі у справі перекладача (ст. 75 ЦПК України). Ці гарантії доступності правосуддя не вважаються порушенням принципу рівності учасників процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак, оскільки встановлені безпосередньо законом (а не судом) і не стосуються розгляду конкретної справи»[106, с.364]. Наділення окремих учасників цивільних процесуальних відносин у певних випадках правовим імунітетами може розглядатися саме в якості додаткових гарантій реалізації їх прав та законних інтересів.

Виникає питання, чи можуть священнослужителі з приводу зазначених довірених відомостей бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості. Чинний ЦПК України такого положення не містить. При чому згідно чинного законодавства діяльність священника є професійною, і це прямо зазначено в Національному класифікаторі України «Класифікатор професій». Професія священнослужителя належить до категорії «Професіонали в галузі релігії», охоплює собою такі посади як священник, пастор, пресвітер, диякон, рабин, машгіах кашрут, моель, софер, імам, мулла та інші, а також характеризується унікальним кодом «2460» [124]. Тобто, професія священника є професійною як робота судді, нотаріуса, адвоката та ін.

Разом з тим, в ч. 2 ст. 65 КПК України зазначено: «не можуть бути допитані як свідки...5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих» [100], а ч. 3 ст. 65 КПК України передбачено, що священнослужителі: «з приводу зазначених довірених відомостей можуть

бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється в письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості» [100]. Вважаємо доцільним аналогічне правило закріпити й у ЦПК України [206, с. 46].

Відповідно пропонується доповнити ст. 70 ЦПК України частиною третьою з наступним змістом:

«3. Особи, передбачені пунктами 2–5 частини другої цієї статті, з приводу зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості».

Щодо перспектив подальших наукових досліджень цієї проблеми, то доречно зазначити, що одночасно питання щодо сповіді та додержання її таємниці вивчалися також фахівцями у сфері церковного права та богослов'я, відповідно, цікаво було б дослідити це питання комплексно. В абз. 2 п. IX.2. Соціальної концепції Української православної церкви з цього приводу зазначено, що «навіть з метою допомоги правоохоронним органам священнослужитель не може порушувати таїну сповіді або іншу таємницю, що охороняється законом (наприклад, таємницю усиновлення)» [166].

Висновки до розділу 3

1. Проблема сутності та значення імунітету свідка в цивільному судочинстві в сучасній юридичній літературі ще належно не висвітлена. Нині залишається ще низка питань, що потребують подальшого дослідження й доопрацювання, а саме: наскільки новий підхід, що закріплений у новій редакції ЦПК України, до формування переліку осіб, котрі не можуть бути допитані як свідки, відповідає сучасним тенденціям і викликам при

реформуванні цивільного судочинства. Імунітет свідка в цивільному судочинстві є різновидом правового імунітету взагалі, з одного боку, і елементом (субінститутом) доказового права, з іншого боку. Напрацювання з питання правового імунітету в доктрині теорії права й мають складати основу дослідження імунітету свідка в цивільному судочинстві.

В цивільному процесуальному законодавстві та в правовій літературі свідок у цивільному процесі визначається як носій інформації, джерело відомостей про шукані факти. За загальним правилом відсутність у свідка юридичної заінтересованості у вирішенні справи не може повністю виключити іншу заінтересованість свідка. Свідки не є обов'язковими суб'єктами цивільного судочинства. Крім того, показання свідків допустимі далеко не у всіх справах.

Імунітет свідка в цивільному судочинстві можливо визначити як один з видів імунітетів, відповідно до якого фізична особа, яка підлягає допиту як свідок, звільняється від загального обов'язку давати показання в суді, що проявляється в праві відмовитися давати показання, та у формі заборони допиту свідків у випадках, установлених цивільним процесуальним законодавством, та є важливою гарантією залучення громадськості (свідків) до процесу вирішення цивільних спорів.

1. Дослідження проблеми правових імунітетів у міжнародному праві дає можливість сформулювати такі висновки:

1.1. Правові імунітети в міжнародному праві є привілеями та винятками, певними видами правових стимулів, що надані різним суб'єктам права в міжнародному просторі. Вони визначають правовий статус особи, міжнародної установи або держави на міжнародному рівні або в іншій країні, а й загалом правовими можливостями діяти з урахуванням приватних або публічних інтересів високого значення. Зокрема, визначається правом не розповсюджувати інформацію, що може зашкодити інтересам певного суб'єкта саме міжнародного права (обов'язок притаманний для певної категорії свідків). Абсолютний імунітет держави через конвенційний або

договірний механізм надається однією державою через свій судовий механізм іншій, проти якої намагаються розпочати судове провадження, арешт майна або виконання судових рішень. Дипломатичні, консульські та службові або функціональні імунітети є похідними від суверенітету держави або надані для забезпечення незалежності та безперешкодної діяльності міжнародної установи. Важливим аспектом забезпечення балансу інтересів і гарантій права на справедливий суд є право первинних носіїв імунітету (а не самих агентів) від нього відмовитись.

1.2. Принцип абсолютного імунітету держави як прояв класичної міжнародної правової доктрини поступово втрачає своє значення, замінюючись підходом, заснованим на засадах теорії нормативної ієрархії (пріоритет над імунітетом держави імперативних норм міжнародного права про заборону злочинів проти людяності тощо) або колективної користі для глобальної спільноти над суверенітетом, коли захищеними мають бути дії держави у випадку, якщо вони не спричиняють шкоду міжнародним відносинам. Крім того, правові гарантії незалежності суб'єкта у зв'язку із суверенітетом та відповідні правові стимули мають бути збалансовані з порушенням інтересів суб'єкта міжнародних відносин, обмеженням прав людини задля недопущення свавілля щодо окремої особи.

1.3. Динаміка міжнародної практики та міжнародного правосуддя свідчить про обмеження імунітету держав не лише на підставі конвенційних положень, а й міжнародного звичаєвого права. Відповідно це положення дозволяє зробити висновок про те, що функціональний імунітет має певну диференціацію, яка заснована на наявності чи відсутності умов застосування імунітету, серед яких приєднання до Конвенції 1972 року, ясно виражена домовленість або згода, відмова від імунітету, характер відносин тощо. Так, умовним є судовий імунітет у справах, у яких належить вирішити, чи пов'язані вони зі здійсненням суверенних повноважень держави, відповідністю теорії нормативної ієрархії тощо, що передбачає певний ступінь розсуду з боку суду і може викликати проблеми в ході застосування цього положення на практиці.

2. Дослідження проблеми імунітету священнослужителів дає можливість сформулювати такі висновки:

2.1. Сфера державно-конфесійних відносин в Україні, яка побудована на конституційному принципі відокремлення церкви та релігійних організацій від держави, має бути врегульована відповідно до норм законодавства Європейського Союзу, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів і передбачати розроблення ефективно діючого механізму їх реалізації та захисту.

2.2. Релігійний імунітет щодо священників є одним з видів імунітету свідка. Нині імунітет свідка поширюється на священнослужителів тільки в частині, яка стосується відомостей, довірених їм лише під час такого таїнства, як сповідь (п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України). Це обмеження ґрунтується на положенні ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», відповідно до якого ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді вірян.

2.3. Положення про забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосуються тільки священнослужителів, які обов'язково повинні офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку.

2.4. Положення про забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосується не всіх «священнослужителів» або «кліриків», а лише єпископів і пресвітерів, які наділені правом звершувати таїнства, зокрема й таїнство сповіді. Диякони жодних таїнств та обрядів самостійно не відправляють, а лише допомагають у цьому єпископу чи священнику. Наявність права відправлення таїнства сповіді залежить від того, до якого ієрархічного ступеня належить священнослужитель.

2.5. Законодавчий підхід стосовно звільнення священнослужителів від давання показань саме під час сповіді суперечить конституційному принципу рівності всіх перед законом і судом. Згідно зі ст. 24 Конституції України, усі

рівні перед законом і судом. Відповідно до положень наведеної конституційної норми заборонено обмеження прав осіб за ознакою релігійної належності. Певним розв'язанням цієї проблеми може бути використання положення п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 р., відповідно до якого, за загальним правилом, не могли бути допитаними як свідки священнослужителі з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності. Такий підхід дозволяє вирішити виявлені проблеми та протиріччя щодо врегулювання імунітету свідка священнослужителів у цивільному судочинстві.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у розробленні теоретичних основ інституту імунітетів у цивільному судочинстві України. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Проблема імунітетів у цивільному судочинстві є складною та багатогранною. Наявні наукові праці закладають певну основу для розуміння цієї категорії, проте існує значний потенціал для подальших глибоких та системних досліджень. Актуальність цієї проблематики зростає в умовах розвитку правової держави та необхідності забезпечення ефективного захисту прав та інтересів усіх учасників цивільного процесу. Подальші наукові розробки сприятимуть удосконаленню цивільного процесуального законодавства та практики його застосування.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення:

1. Імунітетами в цивільному судочинстві України є система норм, що утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – імунітетів у цивільному процесуальному праві, притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві, котрий створює особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають, шляхом зазначення своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які випливають з її правового статусу, та є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків.

2. Дослідження сутності імунітетів у цивільному судочинстві України вказує на їх міжгалузеву природу. Характеристика імунітету в цивільному процесуальному праві як міжгалузевої категорії пов'язується з тим, що вона має суттєве значення для низки галузей права, насамперед для процесуальних галузей права так як встановлення правових імунітетів відіграє важливу роль у

досягненні цілей кримінального, цивільного, господарського та адміністративного судочинства.

Реалізація імунітетів у цивільному судочинстві України в нормах цивільного процесуального права та практика їх застосування вимагають потреби реалізації насамперед принципу правової визначеності.

3. Ознаками імунітетів у цивільному судочинстві є:

- це система норм утворює окремий міжгалузевий правовий інститут – імунітетів у цивільному процесуальному праві;
- імунітети в цивільному судочинстві притаманні конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві;
- імунітети в цивільному судочинстві створюють особливий правовий режим для суб'єктів, які його мають шляхом зазначення своєрідних винятків із загального правового статусу, що звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які випливають з її правового статусу;
- імунітети в цивільному судочинстві є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків.

4. Інституту імунітетів у правовій системі належить особлива роль, яка є ширшою за обмеження юрисдикційних повноважень. Зокрема, крізь призму імунітетів набуває особливого значення ефективність судового захисту, яка має бути віднайдена при співвідношенні своєчасності та справедливого судового розгляду. Має йтись не просто про формальне скорочення темпоральних та процесуальних ресурсів, а про підхід, що унеможлиблює чи мінімізує втручання в професійну та службову діяльність, приватне життя окремих осіб залежно від їх функцій. У цьому контексті особливе значення має дотримання принципу пропорційності, який слід застосовувати для знаходження максимально виваженого співвідношення між прагненням до процесуальної економії та правом на справедливий суд.

5. Існування у цивільному судочинстві України правових імунітетів є фактичним відступом від змісту принципу рівності громадян перед законом і судом та принципу процесуальної рівноправності сторін. Імунітети в цивільному судочинстві зачіпають найважливіші аспекти забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, з чого випливає усвідомлення важливості впливу встановлених правил про імунітети на існуючу правову систему України. Зокрема, такий вплив проявляється, що кожен імунітет у цивільному судочинстві є виключенням із якого-небудь принципу цивільного процесуального права (а може і з низки принципів). Вважаємо, що є всі підстави вважати, що встановлені імунітети в цивільному судочинстві встановлюють певні виключення насамперед з принципів рівності громадян перед законом і судом та принципу процесуальної рівноправності сторін. При чому такі виключення повинні бути переконливо обґрунтовані, оскільки необґрунтоване встановлення імунітету може завадити досягненню, встановлених частиною першою ст. 2 ЦПК України, меті та завдань цивільного судочинства і тому є визначальними для розуміння сутності всіх наступних статей ЦПК України.

Метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цією метою обумовлюються і завдання цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

6. Імунітети у цивільному судочинстві України можуть бути класифіковані:

(внутрішній і зовнішній імунітет (враховуючи прояв внутрішніх та зовнішніх елементів імунітету));

на необмежені та обмежені (за обсягом дії правових імунітетів);
обов'язковий (абсолютний) і факультативний (в залежності від обов'язковості його застосування);

особистий безпосередній імунітет та опосередкований законний імунітет (критерієм розмежування імунітету свідка за певними видами має бути саме наявність суб'єктивного права (правоздатності) відмовитися свідчити проти себе та/або своїх близьких, родичів тощо);

імперативний та диспозитивний; особистісний імунітет та професійний імунітет (за характером правового інтересу);

за юридичною силою виділити *конституційні імунітети*, які безпосередньо передбачені Конституцією України; *законодавчі імунітети*, що закріплені в законах України, зокрема в Цивільному процесуальному кодексі України; а також *імунітети*, встановлені міжнародними договорами, ратифікованими Україною, а також *імунітети*, які застосовуються як міжнародні правові звичаї. Такий розподіл має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє визначити юридичну силу та пріоритетність застосування відповідних імунітетів у цивільному судочинстві;

За функціональним призначенням імунітети в цивільному судочинстві поділяються на: *захисні імунітети*, спрямовані на захист особистих прав та інтересів (наприклад, імунітет свідка щодо дачі показань проти себе та близьких родичів);

представницькі імунітети, пов'язані з виконанням представницьких функцій; *професійні імунітети*, що забезпечують належне виконання професійних обов'язків (імунітет адвоката, нотаріуса, лікаря); *дипломатичні імунітети*, які обумовлені міжнародними відносинами та виконанням дипломатичних функцій.

за сферою процесуальних правовідносин вважаємо обґрунтованим виокремити: *імунітети в сфері юрисдикції*, що повністю або частково виключають можливість відправлення судочинства щодо певних суб'єктів або відносин; *імунітети в сфері виконання судових рішень*, які передбачають особливий режим виконання судових рішень або вилучення певного майна з виконавчого провадження.

Нині найбільш актуальним є дослідження імунітетів, які закріплено вітчизняним законодавством, та імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права. Така класифікація, зокрема, дозволяє виокремити дослідження імунітетів, що врегульовані нормами міжнародного права, зважаючи на сучасний стан, пов'язаний зі збройною агресією РФ проти України.

7. Свідоцький імунітет щодо священників у цивільному судочинстві – це важлива гарантія невтручання держави у справи релігії та церкви. Імунітет релігійний щодо священнослужителів є одним з видів імунітету свідка. Нині імунітет свідка поширюється на священнослужителів тільки в частині, яка стосується відомостей, довірених їм лише під час такого таїнства, як сповідь (п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України). Це обмеження ґрунтується на положенні ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», відповідно до якого ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді вірян. Забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосуються тільки священників, які обов'язково повинні офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку.

Також слід зазначити, що забезпечення таємниці сповіді (релігійного імунітету щодо священників) стосується не всіх «священнослужителів» або «кліриків», а лише єпископів і пресвітерів, які наділені правом звершувати таїнства, зокрема й таїнство сповіді. Диякони жодних таїнств та обрядів самостійно не відправляють, а лише допомагають у цьому єпископу чи священнику. Наявність права відправлення таїнства сповіді залежить від того, до якого ієрархічного ступеня належить священнослужитель. Закріплений нині у ЦПК України підхід до врегулювання релігійного імунітету щодо священнослужителів як свідків не позбавлений недоліків правового регулювання та суперечить принципу рівності перед законом. Запропоновані зміни до цивільного процесуального законодавства в дисертаційному

дослідженні, на думку автора, будуть сприяти утвердженню принципу рівності перед законом та зможуть наблизити його до кращих європейських стандартів.

8. З метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України у контексті правової регламентації інституту імунітетів у цивільному судочинстві пропонуємо:

– викласти пункт ч. 2 ст. 70 ЦПК України у наступній редакції:

«3) священнослужителі, які обов'язково повинні офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;»;

– доповнити ст. 70 ЦПК України частиною третьою з наступним змістом:

«3. Особи, передбачені пунктами 2–5 частини другої цієї статті, з приводу зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко К. М. Міжнародно-правові стандарти у сфері регулювання відносин, що пов'язані з визначенням (зміною) місця проживання дитини. *Право UA*. 2024. № 3. С. 261–266.
2. Апеляційний суд Одеської області. Постанова від 03.07.2018. Справа № 504/4297/16-ц (провадження 22-ц/785/3886/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75180295> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Багатомовний юридичний словник-довідник / О. І. Голубовська та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holubovska_Iryna/Bahatomovnyi_iurydychnyi_slovnukdovidnyk.pdf? (дата звернення: 20.08.2024).
4. Бараннік Р. Право особи на свободу від самовикриття: історія розвитку. *Право України*. 2004. №4. С. 42–46.
5. Бараннік Р. В., Шибіко В. П. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: монографія. Київ: КНТ. 2008. 212 с.
6. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.
7. Бегунц А. О. Імунітети в кримінальному праві України: дис. ... докт. філософії: 081 – Право. Харків, 2023. 229 с.
8. Бегунц А. О. Кримінально-правова характеристика цивільного бойового імунітету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Т. 2. № 72. С. 116–120. URL: <http://visnykpravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267396/263278>.
9. Бегунц А. О. Деякі питання імунітету лікарів та його кримінально-правового значення. *Збірник наукових праць Харківського національного*

педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2022. Вип. 36. С. 50–57. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7870>

10. Бегунц А. О. Феномен імунітетів у кримінальному праві України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* 2022. Вип. 34. С. 125–132. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/21213>

11. Бедь В. В. Сучасний стан реалізації конституційних гарантій на свободу віросповідання в умовах російсько-української війни. *Наукові перспективи.* 2025. № 2. С. 1213–1227.

12. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

13. Бентам І. О судебных доказательствах. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sudebnyh-dokazatelstvah> (дата звернення: 24.11.2024).

14. Бережанська В. В. Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2019. 260 с.

15. Бережанська В. В. Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в зарубіжних країнах. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Харків, 31 серпня – 1 вересня 2018 р.).* Харків, 2018. С. 18–22.

16. Бережанська В. В. Поняття та зміст забезпечення конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Право і суспільство.* 2018. № 3. Ч. 2. С. 3–9.

17. Бережанська В. В. Поняття та зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. Вип. 6. Т. 1. С. 33–39.

18. Берлявський Л. Г., Шматова Є. С. Формально-юридичний метод у правових дослідженнях: сучасні підходи. *Юридичний світ*. 2012. № 6. С. 51–61.

19. Бобрик В. І. Уніфікація судового контролю за примусовим виконанням судових рішень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 485–489.

20. Большаков Д. К. Методологія дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 32–37.

21. Боровська І. А. Принцип процесуальної економії у цивільному судочинстві. *Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: матеріали п'ятого наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 07 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 18–22.

22. Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Особливості розгляду судових справ, пов'язаних із обмеженням юрисдикційного імунітету держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 130–136. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.20>

23. Бортнік О. Г. Цивільні матеріальні та процесуальні правові засоби забезпечення репарацій для України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 44–59.

24. Бортнік О. Г. Міжнародні та цивільно-процесуальні аспекти правових імунітетів та справедливості у праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 22–25. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/2>.

25. Борщевська О. Судовий імунітет держави в розгляді приватноправових спорів за участю іноземних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 77–82. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.13>.

26. Бутенко С. Ю. «Право на мовчання» у контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 р.) / ред. кол.: О. О. Волобуєва, О. В. Одерій, В. П. Горбачов, А. І. Журба. Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. 359 с.

27. Бутузов В. М. Системно-структурний аналіз як метод дослідження протидії комп'ютерній злочинності. *Правова інформатика*. 2011. № 1 (29). С. 67–71.

28. Васильєв С. Иммунитет свидетеля в гражданском судопроизводстве Украины. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. С. 40–43.

29. Васильєв С. В. Цивільний процес: навчальний посібник. Харків: Одісей, 2008. 480 с.

30. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес: підручник. Київ: Алерта, 2015. 352 с.

31. Васильєв С. В. Енциклопедія цивільного судочинства: основні інститути та теоретичні засади. Київ: Алерта, 2021. 658 с.

32. Васильченко О. П. Правові імунітети як винятки реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні. *Наше право*. 2014. № 7. С. 58–64.

33. Васильковський Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва: Изд. Бр. Башмаковых, 1917. URL: <http://www.wallpravo.ru/library/doc2472p/instrum4301/> (дата звернення: 20.08.2024).

34. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

35. Великий енциклопедичний словник юриста: в 3-х т. Т. 1: А–К. / ред. О. В. Коротюк; уклад. В. В. Галуцько та ін. Київ: ОВК, 2018. 508 с.

36. Великий енциклопедичний словник юриста: в 3-х т. Т. 2: Л–П. / ред. О. В. Коротюк; уклад. В. В. Галуцько та ін. Київ: ОВК, 2018. 480 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і

голов. ред. Т. В. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2014. 1440 с.

38. Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 275 с.

39. Волкотруб С. Г. Актуальні питання імунітету свідків в кримінальному судочинстві. *Форум права*. 2009. № 3. С. 105–110. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vcgvkc.pdf> (дата звернення: 24.11.2024).

40. Вовкотруб С. Г. Гарантії права особи на свободу від самовикриття в кримінальному судочинстві. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4 (32). С. 225–229.

41. Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України: монографія Харків: Консум. 2005. 144 с.

42. Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи: Рада Європи; Угода, Міжнародний документ від 02.09.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_019#Text (дата звернення: 20.08.2024).

43. Гетманцев О. В. Імунітет суду в цивільному судочинстві як гарантія його незалежності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 108–111. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/23>

44. Гетманцев О. В. Імунітет адвоката у цивільному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 214–219. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/39.pdf>

45. Гетманцев О. В. Імунітет свідка у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 91–93. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/18>.

46. Гіренко О. Т. Сучасні тенденції регулювання юрисдикційних імунітетів у міжнародному приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.

47. Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 472 с.

48. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом примусової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 250 с.

49. Григорчук М.В., Горелова Д.О. Інститут імунітету свідка в господарському процесі як баланс між суспільним інтересом та захистом прав людини. *Legal Bulletin*. 2022. №6. С.34-41. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/323>. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-06-34-41>.

50. Грицик В. В. Доктринальні джерела конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/af189843-f828-4f98-947b-154cb0929ed6> (дата звернення: 20.08.2024).

51. Грицик В. В. Поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/78995/%C3> (дата звернення: 20.08.2024).

52. Гусак О. С. Принципи судочинства в системі принципів права: теоретико-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 224 с.

53. Гусаров К. В. Некоторые проблемы правового статуса свидетеля в гражданском процессе. *Проблеми законності*. 2000. № 41. С. 96–101.

54. Гусаров К. В. Правова допомога судьям під час військових конфліктів. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 5–15.

55. Гусаров К. В., Панчук К. В. Реалізація принципу процесуальної економії при судовому розгляді справ про відшкодування моральної шкоди внаслідок військової агресії РФ. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 5 (5). С. 79–87.

56. Гусаров К. В., Митчик Д. Р., Кайданович І. М. Проблеми застосування принципів рівності та рівноправності сторін у цивільному

процесуальному законодавстві України. *Наукові перспективи*. 2024. № 5 (47). С. 1124–1138.

57. Гусаров К. В. Забезпечення виконання договору про надання юридичних послуг та особливості судового керівництва процесом. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 22–23. С. 91–97.

58. Денисенко Г. В. Поняття та класифікація імунітету свідків за кримінальним процесуальним законодавством. *Науковий вісник гуманітарного університету*. 2016. № 23. С. 199–201.

59. Денисенко Г. В., Кучинська О. П. Імунітет свідка у кримінальному провадженні (порівняльно-правова характеристика): монографія. Київ: Алерта, 2021. 222 с.

60. Діденко В. Ю., Герасименко А. Р. Свідоцький імунітет священнослужителів у цивільному процесі: проблеми правового регулювання. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 6 (34). С. 124–136.

61. Дідук А. Г. Реалізація конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в галузевому процесуальному законодавстві. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 12 (30). С. 476–488.

62. Дмитришин Ю. Хелмінське право як джерело «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. *Вісник Львівського університету*. 2012. Вип. 56. С. 103–110.

63. Доповідь «Верховенство права», схвалена Європейською Комісією «За демократію через право». Венеція, 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2011)003rev-ukr) (дата звернення: 13.06.2024).

64. Дронов С. С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 225 с.

65. Дяченко С. В., Липчак В. П. Свідок як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 60–63.

66. Енциклопедія Сучасної України. Т. 11: Зор – Как / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. 716 с.

67. Енциклопедія Сучасної України. Т. 4: В – Вог / редкол. І. М. Дзюба та ін. Київ: КБ Енциклопедії Сучасної України НАН України, 2005. 700 с.

68. Енциклопедія Сучасної України. Т. 23: Нг – Ня / співгол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський. Київ: КБ Енциклопедії Сучасної України НАН України, 2021. 832 с.

69. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект: монографія. Харків: Право, 2015. 532 с.

70. Жорнокуй Ю. М. Відповідальність юридичних осіб публічного права в рамках імунітету іноземної держави, яка її створила. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 60–73. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2023.4.05>

71. Жорнокуй Ю. М. Обмеження юрисдикційного імунітету рф щодо шкоди, завданої фізичним та юридичним особам в Україні, унаслідок збройної агресії. *Нове українське право*. 2023. Вип. 5. С. 12–15. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.5.2>

72. Жорнокуй Ю. М. Розуміння сутності категорії «юрисдикційний імунітет» у співвідношенні зі змістом однопорядкової термінології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 98–101. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/20>

73. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена в резолюції 217 А (III) Генер. Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 24.11.2024).

74. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.

75. Захарова О. С. Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 3 (16). С. 21–26.

76. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу: монографія. Київ: Дакор, 2015. 336 с.

77. Капелько П. О., Павщук К. О. Право на свободу віросповідання та його обмеження в контексті сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 81–84.

78. Карнаух Т. М., Ханік-Посполітак Р. Ю. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. Київ: Юстініан, 2011. 400 с.

79. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 186 с.

80. Качур Р. П. Державне регулювання інвестиційної діяльності в трансформаційній економіці України: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.03. Львів, 2015. 237 с.

81. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46.

82. Кицюк К. В. Заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 187 с.

83. Кодекс канонічного права 1983 року: Апостольська Конституція «*Sacrae disciplinae leges*» Папи Іоанна Павла II. URL: https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_la.html (дата звернення: 09.05.2024 року).

84. Колісник О. В. Удосконалення судової системи України в контексті глобалізації. *Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України*: збірник тез (за матеріалами XIX Харківських політологічних читань) Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, 2007. С. 96–97.

85. Колісник О. В. Процесуальні особливості відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії росії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 118–120. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/26>

86. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22–44.

87. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. 624 с.

88. Коментар до Конвенції ООН 2004 року: Доповідь комісії з міжнародного права, Генеральна асамблея ООН, 2001. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf. (дата звернення: 24.08.2024).

89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 19.09.2024).

90. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів: 5-те вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 320 с.

91. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 24.08.2024).

92. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/usa_const.htm (дата звернення: 20.08.2024).

93. Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй від 13.02.1946. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU46K06U?ed=1946_02_13 (дата звернення: 24.08.2024).

94. Корнійчук Є. В. Юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності: тенденції розвитку в міжнародному та внутрішньому праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2008. 215 с.

95. Король В. В. Гарантії забезпечення для свідків свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї за новим КПК України. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 118–124.

96. Король В. І. Міжнародно-правові детермінанти та бар'єри обмеження юрисдикційного імунітету держав. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 397–400.*

97. Короткий Т. Р. Системно-структурний підхід до дослідження міжнародно-правових явищ у галузі охорони морського середовища. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 84–93.

98. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Фактор, 2010. 800 с.

99. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

100. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

101. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

102. Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету: Право. Економіка. Гуманітаристика: збірник наукових статей*. 2005. № 1. С. 64–77.

103. Кройтор В. А. Гражданский процесс: учеб. пособие для подгот. к зачету и экзамену. 3-е изд., перераб. и доп. Харьков: Эспада, 2006. 238 с.

104. Кройтор В. А. Підходи до визначення поняття принципів цивільного права: нормативістська та природно-правова концепції. *Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права: міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова* (м. Харків, 15 лютого 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 63–64.

105. Кройтор В. А. Показання свідків в аспекті дії правила допустимості доказів у цивільному судочинстві. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чінгізхана Нуфатовича Азімова* (м. Харків, 19 грудня 2014 р.) / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 12–15.

106. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Харків: Право, 2020. 672 с.

107. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.

108. Кройтор В. А. Міжнародно-правові стандарти у сфері судового порядку розгляду справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. *Європейські перспективи*. 2024. Вип. 3. С. 126–132.

109. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2006. 206 с.

110. Кучинська О. П. Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 295–300.

111. Лазарева Д. В. Особливості участі осіб із психічними розладами у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 263–269.

112. Левковець А. Рішення ВС щодо позовів до росії може призвести

до поразки в Міжнародному суді ООН. URL: <https://pravo.ua/rishennia-vs-shchodo-pozoviv-do-rosii-mozhe-pryzvestydo-porazky-v-mizhnarodnomu-sudi-onn-bloh-andriia-levkovtsia-partnera-aobarristers/> (дата звернення: 20.09.2024).

113. Лозинська Ю. І., Шехавцов Р. М. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

114. Медведєва М. Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування Росією шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 44–52. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-44-52>.

115. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.08.2024) (дата звернення: 24.08.2024).

116. Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Довгерта, В. І. Кисіля. Київ: Алерта, 2012. 376 с.

117. Міжнародне приватне право: підручник / за ред. В. П. Жушмана, І. А. Шуміло. Харків: Право, 2011. 320 с.

118. Дахно І. І. Міжнародне приватне право: навчальний посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ: МАУП, 2004. 312 с.

119. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев: Вища школа, 1984. 132 с.

120. Моїсєєв Ю. О. Деякі питання застосування порядку відшкодування майнової шкоди в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 170–174. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/37>

121. Навроцька В. В. Таємниця професійної діяльності священнослужителя як одна з процесуальних гарантій недоторканності приватного життя. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Спец. вип. № 5. С. 275–281.

122. Навроцька В. В. Свідоцький імунітет священнослужителя у кримінальному судочинстві. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 88–96.
123. Настрадін В. П., Хархун С. І. Вибір та затвердження теми дисертаційного дослідження здобувачів наукових ступенів: навчальний посібник. Київ: Нац. акад. СБ України, 2000. 28 с.
124. Національний класифікатор України «Класифікатор професій». URL: <https://me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=6b52f95a-3fb6-43a2-b061-505aabc89813&tag=KlasifikatorProfesii> (дата звернення: 24.09.2024).
125. Негодченко О. В., Блінова Г. О. Сучасні реалії правового забезпечення таємниці сповіді. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 105.
126. Ніколаєв І. С. Проблема державного імунітету України як учасниці міжнародних приватноправових відносин. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25. С. 105–110.
127. Ніколаєв І. С. Держава Україна як суб'єкт міжнародного приватного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2006. 190 с.
128. Новікова Н. А. Показання свідків у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 241 с.
129. Новікова Н. А. Показання свідків у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 20 с.
130. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів: у 4-х т. Т. 1: А–Є. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1999. 910 с. («Нові словники»).
131. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів: у 4-х т. Т. 2: Ж–ОБД. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1999. 911 с. («Нові словники»).
132. Новий словник української мови: 42000 слів: у 4 т. Т. 4. РОБ–Я / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1999. 940 с. («Нові словники»).

133. Нор В. Т. Свідок у кримінальному процесі України: коло осіб, предмет показань та свідоцький імунітет. URL: <http://radnuk.info/home/24839c.html> (дата звернення: 24.08.2024).

134. Основи методології та організації наукових досліджень: навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

135. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

136. Пашинський А. Чи можу я подати в суд на росію? 15.04.2022. URL: <https://eba.com.ua/chy-mozhu-ya-podaty-v-sud-na-rosiyu/> (дата звернення: 24.08.2024).

137. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2001. 19 с.

138. Подвірна О. В., Якимчук М. Ю. Теоретико-правовий аналіз історії становлення інституту представництва у господарському процесі. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 95–99.

139. Покровський районний суд Дніпропетровської області. Рішення від 05.10.2020 року. Справа № 172/172/18 (провадження 2/189/10/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92220235> (дата звернення: 10.08.2024 року).

140. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2013. 77 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr

141. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (дата звернення: 20.06.2024).

142. Постанова Верховного Суду від 14.04.2022: справа № 308/9708/19, провадження № 61-18782св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 20.08.2024).

143. Постанова ВС у справі № 760/17232/20-ц від 18.05.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312> (дата звернення: 02.10.2024).

144. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Семеніхін; наук. ред. О. В. Петришин. Харків: Юрайт, 2012. 88 с.

145. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2013. 976 с.

146. Пристінський І. О. Правове забезпечення таємниці сповіді в чинному законодавстві України та канолах Православної Церкви. *Адвокат*. 2011. № 9. С. 22–26.

147. Проект Закону про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав: від 16.03.2015 № 2380 / ініціатор А. П. Яценюк. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54404 (дата звернення: 20.03.2024).

148. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення розгляду окремих категорій судових справ у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації: від 05.07.2022 № 7520 / ініціатори Т. І. Батенко, І. П. Фріс, І. М. Костанкевич та ін. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39874> (дата звернення: 20.03.2024).

149. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо судового розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України: від 18.07.2022 № 7520-1 / ініціатори Р. О. Стефанчук, О. О. Корнієнко, О. К. Кондратюк та ін. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40016> (дата звернення: 20.03.2024).

150. Проект Закону про обмеження імунітету іноземних держав та їх посадових і службових осіб від пред'явлення позовів та стягнення шкоди завданої на території України смертю або ушкодженням здоров'я, а також шкоди, завданої майну внаслідок збройної агресії, тимчасової окупації території України, інших дій чи бездіяльності: від 19.07.2022 № 7520-2 /

ініціатори Б. Г. Торохтій, А. О. Чорноморов, О. В. Гайду та ін. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40048> (дата звернення: 20.03.2024)).

151. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 24.08.2024).

152. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 24.09.2024).

153. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 24.09.2024).

154. Рабінович П. М. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 18–24.

155. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього кваліфікаційного рівня «магістр» 209 спеціальностей 8.050106, 8.03050901 «Облік і аудит», 8.050201 «Менеджмент організацій», 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)» / Харк. нац. акад. міськ. госп. Харків: ХНАМГ, 2011. 76 с.

156. Релігійна свобода в умовах агресії рф проти України. Досвід 2014–2022 років. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3432359-religijna-svoboda-v-umovah-agresii-rf-protiukraini-dosvid20142022-rokiv.html> (дата звернення: 18.12.2024).

157. Релігія в Україні: Вікіпедія. Вільна Енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Релігія_в_Україні (дата звернення: 24.08.2024).

158. Рішення у справах «Уейт і Кеннеді проти Німеччини» та «Бір і Ріган проти Німеччини»: Рада Європи, Європейський суд з прав людини,

Міжнародні суди; Рішення, Комюніке від 18.02.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_394#Text (дата звернення: 24.08.2024).

159. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі № 3-189/2018(1819/18) від 18.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text> (дата звернення: 20.06.2024).

160. Рішення Апеляційного Суду Дніпропетровської області від 30.06.2015. Справа № 212/3438/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/46084902_ (дата звернення: 20.08.2024).

161. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика: монографія. Харків: Вид-во «НТМТ», 2017. 415 с.

162. Сліпченко О. І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2010. 210 с.

163. Сліпченко О. І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2010. 20 с.

164. Сліпченко О. І., Кройтор В. А. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А. В. , 2012. 244 с.

165. Словник української мови: в 11 т. Т. 3. 1972. URL: <http://sum.in.ua/s/znachennja> (дата звернення: 22.04.2023).

166. Соціальна концепція Української православної церкви. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ya> (дата звернення: 24.11.2024).

167. Стахівський С. Проблеми імунітету свідків у кримінально процесуальному законодавстві. *Право України*. 1995. № 9. С. 71–72.

168. Стахівський С. М. Кримінальні процесуальні засоби доказування : дис. ... док. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 401 с.

169. Степаненко Т. В. Юрисдикційний імунітет держави: еволюція доктрини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 2. С. 55–71. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.37>.

170. Степанова Т. В. Свідки як засоби доказування у господарському процесі України. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 1. С. 168–172.

171. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: Школа, 2008. 1008 с.

172. Стеценко А. А. Міжнародно-правові засади процедури примусового виселення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 194–199. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/44> (дата звернення: 20.08.2024).

173. Твердохліб Е. В. Імунітет свідка в цивільному судочинстві як чинник, що визначає захист приватних інтересів особи в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 188–190. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/43> (дата звернення: 20.08.2024).

174. Твердохліб Е. В. Імунітет свідка в цивільному судочинстві: перевага чи необхідність? *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 83. Ч 1. С. 261–266. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.38>.

175. Твердохліб Е. В. Механізми формування імунітету свідка в цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2024. № 4. С. 167–172. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.27> (дата звернення: 20.08.2024).

176. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права: підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. 734 с.

177. Титов В. Д. О специфике определений в юриспруденции. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1–2. С. 45–50.

178. Тімашова В. М. Державний імунітет і суверенітет держави при вступі в міждержавні цивільні відносини. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. Вип. 3 (36). С. 114–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2015_3_22.

179. Тімонов А. І. Міжнародні правові стандарти у сфері реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 200–204. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/45> (дата звернення: 20.08.2024).

180. Тимченко С. М., Бостан С. К., Легуша С. М. та ін. Актуальні проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. 2-ге вид., стер. Київ: КНТ, 2008. Ч. I. 288 с.

181. Ткаля О. В. Правовий імунітет в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2010. 20 с.

182. Тофтул М. Г. Логіка: підручник. 2-ге, вид., виправ. та допов. Київ: Академія, 2006. 400 с.

183. Удалова Л. Д. Імунітет у кримінальному процесі. *Право України*. 2004. № 4. С. 77–80.

184. Удалова Л. Д. Свідоцький імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 284–288.

185. Фалалєєва Л. Г., Мараховський В. В. Дипломатичні імунітети: принципи, норми, практика застосування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 192–202.

186. Філософський словник / за ред. члена-кор. АН УРСР В. І. Шинкарука. Київ, 1973. 600 с.

187. Харітонова М. В. Імунітет свідків як елемент принципу охорони прав і свобод людини та громадянина у кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 239–248.

188. Хижна О. Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 269 с.

189. Хмельова І. Є. Юридична природа інституту визнання в міжнародному праві та сучасна практика його застосування: дис. ... докт. філософії: 293 – Міжнародне право. Київ, 2019. 243 с.

190. Церковна ієрархія. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Церковна_ієрархія (дата звернення: 20.08.2024).

191. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підручник / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.

192. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підручник / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 240 с.

193. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

194. Цивільний процесуальний кодекс Федеративної республіки Німеччина від 12.09.1950 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (дата звернення: 16.08.2024).

195. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. Київ: ВД «Дакор», 2013. 600 с.

196. Цивільний процес: навчальний посібник / за ред. В. А. Кройтора. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 278 с.

197. Цивільний процес: підручник / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2014. 744 с.

198. Цивільний процес України: підручник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.

199. Цивільне процесуальне право: підручник / В. М. Коссак, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенік. Київ: Право. 2020. 752 с.
200. Цивільне право та процес: навчальний посібник / Л. В. Орел, О. М. Калашник. Харків: Право, 2021. 424 с.
201. Цивільний процес: навчальний посібник / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.; за заг. ред. В. А. Кройтора; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2022. 336 с.
202. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
203. Чепель О. В. Процесуально-правове становище свідка в кримінальному процесі: стан, проблеми, перспективи вдосконалення: дис. ... докт. філософії: 081 – Право. Ірпінь, 2024. 216 с.
204. Чупрун Є. В. Проблема визначення поняття та значення імунітету свідка у цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 73–83. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.11>.
205. Чупрун Є. В. Імунітети свідка у цивільному судочинстві та їх класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 152–156. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/35> (дата звернення: 20.08.2024).
206. Чупрун Є. В. Релігійний імунітет у цивільному процесуальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. Вип. 59. С. 43–48. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.9>.
207. Чупрун Є. В. Імунітети, врегульовані нормами міжнародного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 42–47. URL: <https://doi.org/10.32782/руув.v5.2023.8>.
208. Чупрун Є. В. Показання свідків у цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 травня 2020 р.)* / МВС України, Харків: ХНУВС, 2020. С. 295–298.

209. Чупрун Є. В. Врахування позитивного практичного досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 02 березня 2021 р.); МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2021. С. 460–461.

210. Чупрун Є. В. Визначення значення категорії «іmunітет свідка» в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Ірпінь, 26 жовтня 2021 р.). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2021. С. 50–52. (дата звернення: 20.08.2024).

211. Чупрун Є. В. Сутність іmunітету свідка у цивільному судочинстві. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 29 жовтня 2021р.) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці: 2021. С. 277–279.

212. Чупрун Є. В. Загальна характеристика субінституту іmunітету свідка у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 травня 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, 2022. С. 291–294.

213. Чупрун Є. В. Види іmunітетів, що врегульовані нормами міжнародного права. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали тези наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 12 січня 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 201–204.

214. Шелевер Н. В. Співвідношення правових категорій: «іmunітет» та «недоторканість». *Форум права*. 2012. № 2. С. 779–784. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_124

215. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2006. 848 с.

216. Штефан А. Докази і засоби доказування у цивільному процесі. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 6. С. 5–12.

217. Штефан А. С. Імунітет свідка у цивільному судочинстві. *Судова апеляція*. 2018. № 3. С. 85–94.

218. Штефан М. Й. Цивільний процес: підручник для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Ін Юре, 2001. 696 с.

219. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1999. Т. 2: Д–Й. 744 с.

220. Яцина В. Б. Принципи судового керівництва та диспозитивності в цивільному судочинстві: проблеми їх співвідношення та взаємозв'язку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 197–202.

221. Bornkamm P. C. State Immunity Against Claims Arising from War Crimes: The Judgment of the International Court of Justice in Jurisdictional Immunities of the State. *German Law Journal*. June 2012. Vol. 13. Iss. 6. Pp. 773–782. URL: <https://doi.org/10.1017/S2071832200020733>.

222. Caplan L. M. State Immunity, Human Rights, and Jus Cogens: A Critique of the Normative Hierarchy Theory. *The American Journal of International Law*. 2003. Vol. 97. No. 4. Pp. 741–781. URL: <https://doi.org/10.2307/3133679>.

223. Case of Kokkinakis v. Greece (Judgment) The European Court of Human Rights. (Application no. 14307/88) 25 May 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57827> (дата звернення: 20.03.2023).

224. Case of Manoilescu and Dobrescu – Romania and Russia: decision, The European Court of Human Rights (Third section), № 60861/00, 03.03.2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72683> (дата звернення: 20.03.2024).

225. Case of Cudak v. Lithuania (Application no. 15869/02), 23 March 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97879> (дата звернення: 20.03.2024).

226. Case of Sabeh El Leil v. France: decision, The European Court of Human Rights (Grand chamber), № 34869/05, 29.06.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105378> (дата звернення: 02.11.2024).

227. Case of Sievert v. Germany: decision, The European Court of Human Rights (Third Section), № 29881/07, 19.07.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112283>.

228. Case of Oleynikov v. Russia: decision, The European Court of Human Rights (First section), № 36703/04, 14.03.2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-117124> (дата звернення: 02.11.2024).

229. Case of Jones and others v. the United Kingdom, The European Court of Human Rights (Fourth Section), (Applications nos. 34356/06 and 40528/06), 14.01.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140005> (дата звернення: 02.11.2024).

230. Case of Breijer against the Netherlands: decision, The European Court of Human Rights (Third Section), № 41596/13, 03.07.2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185990>.

231. Diduk Alla, Lytvyn Stepan. Legal immunity in civil proceedings: current challenges. *Юридичний вісник*. 2024. № 1 (70). С. 122–126. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18493>.

232. European Convention on State Immunity. Basle, 16. V. 1972. URL: <https://rm.coe.int/16800730b1> (дата звернення: 02.11.2024).

233. Krajewski M., Singer C. Should Judges Be Front-Runners? The ICJ, State Immunity and the Protection of Fundamental Human Rights. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2012. Vol. 16. Pp. 1–34.

234. Komarov V., Tsvina T. International standard of access to justice and subject of civil procedural law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. 28 (3). P. 197–208.

235. McGregor L. Torture and State Immunity: Deflecting Impunity, Distorting Sovereignty. *The European Journal of International Law*. 2007. Vol. 18. Iss. 5. Pp. 903–919. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chm048>.

236. McGregor L. State Immunity and Jus Cogens. *The International and Comparative Law Quarterly*. 2006. Vol. 55. No. 2. Pp. 437–445. URL: <https://doi.org/10.1093/iclq/lei091>.

237. Sharma M. Law of State Immunity under International Law. *International Journal of Law Management & Humanities*. 2021. Vol. IV Iss. I. Pp. 2104–2110. URL: <https://ijlmh.com/wp-content/uploads/Law-of-State-Immunity-under-International-Law.pdf>. (дата звернення: 02.11.2024).

238. Whytock C. A. Foreign State Immunity and the Right to Court Access. *Boston University Law Review*. 2013. Vol. 93. Pp. 2033–2093.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

Наукові статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях України:

1. Чупрун Є. В. Проблема визначення поняття та значення імунітету свідка у цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 73–83. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.11>
2. Чупрун Є. В. Імунітети свідка у цивільному судочинстві та їх класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 152–156. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/35>
3. Чупрун Є. В. Релігійний імунітет у цивільному процесуальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. Вип. 59. С. 43–48. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.9>
4. Чупрун Є. В. Імунітети, врегульовані нормами міжнародного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 42–47. URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.8>

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

1. Чупрун Є. В. Показання свідків у цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 травня 2020 р.) / МВС України, Харків: ХНУВС, 2020. С. 295–298.*
2. Чупрун Є. В. Врахування позитивного практичного досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 02 березня 2021 р.); МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2021. С. 460–461.*

3. Чупрун Є. В. Визначення значення категорії «іmunітет свідка» в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Ірпінь, 26 жовтня 2021 р.). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2021. С. 50–52.

4. Чупрун Є. В. Сутність іmunітету свідка у цивільному судочинстві. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці 29 жовтня 2021 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці: 2021. С. 277–279.

5. Чупрун Є. В. Загальна характеристика субінституту іmunітету свідка у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 травня 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, 2022. С. 291–294.

6. Чупрун Є. В. Види іmunітетів, що врегульовані нормами міжнародного права. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали тези наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 12 січня 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 201–204.